

52270

T.C.

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**NECATİ BEY DİVANI'NIN İLK YÜZ GAZELİNDEKİ
BENZETME SANATLARININ DİL YÖNÜNDEN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Aydın KIRMAN

Yöneten

Doç.Dr. Mehmet ÖZMEN

ADANA-1996

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

NECATİ BEY DİVANI'NIN İLK YÜZ GAZELİNDEKİ
BENZETME SANATLARININ DİL YÖNÜNDE İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

T. 52270

Hazırlayan

Aydın KIRMAN

Yöneten

Doç.Dr. Mehmet ÖZMEN

ADANA-1996

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	XII
KISALTMALAR	XVI
I. BÖLÜM:	
TEŞBİH	1
1. AYRINTILI BENZETME	
(MUFASSAL TEŞBİH/TEŞBİH-İ MUFASSAL).....	4
1.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH).....	6
1.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME	
TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ	6
1.1.1.1. Benzeyen Unsurun İsim Olması	6
1.1.1.2. Benzeyen Unsurunun Zamir Olması	8
1.1.2. BENZEYEN UNSURUN KELİME GRUPLARI	
ARASINDAKİ YERİ	9
1.1.2.1. Benzeyen Unsurun İsim Tamlaması Olması	9
1.1.3. BENZEYEN UNSURUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ	10
1.1.3.1. Benzeyen Unsurun Özne Olması	10
1.1.3.2. Benzeyen Unsurun Nesne Olması	14
1.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH).....	15
1.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ	
İÇİNDE İSİM OLMASI	15
1.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI	
ARASINDAKİ YERİ	19
1.2.2.1. Benzetmelik Unsurunun İsim Tamlaması Olması	19
1.2.2.2. Benzetmelik Unsurunun Sıfat Tamlaması Olması.....	20
1.2.2.3. Benzetmelik Unsurunun Edat Grubu İçinde Yer Alması	20
1.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ	23
1.2.3.1. Benzetmelik Unsurunun Nesne Olması	23
1.2.3.2. Benzetmelik Unsurunun Dolaylı Tümleç Olması.....	24
1.3. BENZETME YÖNÜ (VECH-İ ŞEBEH)	24
1.3.1. BENZETME YÖNÜNÜN KELİME	
TÜRLERİ İÇİNDE FİİL OLMASI	24
1.3.2. BENZETME YÖNÜNÜN KELİME GRUPLARI	
ARASINDA BİRLEŞİK FİİL GRUBU OLMASI	25
1.3.3. BENZETME YÖNÜNÜN CÜMLEDE	
YÜKLEMİ OLUŞTURMASI	27
1.4. BENZETME ARAÇLARI (VASİTA-İ TEŞBİH)	29

1.4.1. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN KELİME TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ.....	29
1.4.1.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Fiil Olması	30
1.4.1.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Edat Olması	30
1.4.2. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN EDAT GRUBUNU OLUŞTURMASI	34
1.4.3. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ.....	37
1.4.3.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Zarf Tümlecini Oluşturması	38
1.4.3.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Yüklem Olması.....	40
2. KISALTI MIŞ BENZETME (MUHTASAR/MÜCMEL TEŞBİH)	42
2.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH)	44
2.1.1. BENZEYEN UNSURUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ.....	44
2.1.1.1. Benzeyen Unsurun İsim Olması	44
2.1.2. BENZEYEN UNSURUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ	46
2.1.2.1. Benzeyen Unsurun İsim Tamlaması Olması	46
2.1.2.2. Benzeyen Unsurun Sıfat Tamlaması İçinde Yer Alması	47
2.1.3. BENZEYEN UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ	47
2.1.3.1. Benzeyen Unsurun Özne Olması	48
2.1.3.2. Benzeyen Unsurun Nesne Olması	49
2.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH).....	49
2.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ ARASINDA İSİM OLMASI	49
2.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ.....	51
2.2.2.1. Benzetmelik Unsurunun İsim Tamlaması Olması.....	51
2.2.2.2. Benzetmelik Unsurunun Sıfat Tamlaması Olması.....	52
2.2.2.3. Benzetmelik Unsurunun Birleşik Fiil Grubu Olması.....	52
2.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ	53
2.2.3.1. Benzetmelik Unsurunun Yüklem İçinde Yer Alması.....	53
2.2.3.2. Benzetmelik Unsurunun Nesne Olması	54
2.2.3.3. Benzetmelik Unsurunun Zarf Tümleci İçinde Yer Alması	54
2.2.3.4. Benzetmelik Unsurunun Dolaylı Tümleç Olması.....	55
2.3. BENZETME ARAÇLARI (VASITA-İ TEŞBİH)	55
2.3.1. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN KELİME TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ.....	55
2.3.1.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Edat Olması	55

2.3.1.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Fiil Olması	57
2.3.2. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ	58
2.3.2.1. Benzetme Görevli Kelimelerin İsim ve Sıfat Tamlamaları İçinde Yer Alması.....	59
2.3.3. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ.....	60
2.3.3.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Yüklem Olması.....	60
2.3.3.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Cümlelerin (Özne, Nesne, Zarf Tümleci... Gibi) Diğer Unsurları İçinde Yer Alması.....	61
2.4. KISALTILMIŞ BENZETMENİN CÜMLEDE ÖZNE, NESNE VE DOLAYLI TÜMLEÇ OLARAK BULUNMASI.....	62
3. PEKİŞTİRİLMİŞ BENZETME (MÜEKKED TEŞBİH/ TEŞBİH-İ MÜEKKED)	64
3.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH).....	66
3.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM OLMASI	66
3.1.2. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME GRUPLARI İÇİNDE İSİM TAMLAMASI OLMASI	67
3.1.3. BENZEYEN UNSURUNUN CÜMLEDE ÖZNE OLMASI	68
3.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH).....	69
3.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİNDEN İSİM OLMASI.....	69
3.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARINDAN SIFAT TAMLAMASI OLMASI	69
3.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDE YÜKLEM OLMASI.....	71
3.3. BENZETME YÖNÜ (VECH-İ ŞEBEH)	72
3.3.1. BENZETME YÖNÜNÜN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ	72
3.3.1.1. Benzetme Yönünün Sıfat Tamlamaları İçinde Yer Alması.....	72
3.3.1.2. Benzetme Yönünün Sıfat-Fiil Grubu Olması.....	72
3.3.1.3. Benzetme Yönünün Birleşik Fiil Grubu Olması	73
3.3.2. BENZETME YÖNÜNÜN CÜMLEDE YÜKLEMİ OLUŞTURMASI	73
4. UZ BENZETME (BELİĞ TEŞBİH/TEŞBİH-İ BELİĞ)	75
4.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH).....	77
4.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM VE ZAMİR OLMASI	77

4.1.2. BENZEYEN UNSURUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ	79
4.1.2.1. Benzeyen Unsurun İsim Tamlaması Olması	79
4.1.3 BENZEYEN UNSURUN CÜMLEDE ÖZNE OLMASI.....	80
4.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH).....	82
4.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM VE SIFAT OLMASI	82
4.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ.....	85
4.2.2.1. Benzetmelik Unsurunun İsim Tamlaması Olması.....	85
4.2.2.2. Benzetmelik Unsurunun Sifat Tamlaması Olması.....	86
4.2.3. BENZETMELİK UNSURUN CÜMLEDE YÜKLEM OLMASI	86
II. BÖLÜM:	
İSTİARE (EĞRETİLEME)	90
1. AÇIK İSTİARE (İSTİARE-İ MUSARRAHA)	91
1.1. AÇIK İSTİARENİN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM OLMASI.....	93
1.2. AÇIK İSTİARENİN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ	94
1.2.1. AÇIK İSTİARENİN İSİM TAMLAMASI OLMASI.....	94
1.2.2. AÇIK İSTİARENİN SIFAT TAMLAMASI OLMASI.....	96
1.2.3. AÇIK İSTİARENİN BİRLEŞİK FİİL GRUPLARI İÇİNDE YER ALMASI	100
1.2.4. AÇIK İSTİARENİN ÜNLEM GRUBU İÇİNDE YER ALMASI.....	103
1.2.6. AÇIK İSTİARENİN BULUNMA GRUBUNDA YER ALMASI.....	108
1.3. AÇIK İSTİARENİN CÜMLEDEKİ YERİ	108
1.3.1. AÇIK İSTİARENİN ÖZNE OLMASI.....	108
1.3.2. AÇIK İSTİARENİN NESNE OLMASI.....	112
1.3.3. AÇIK İSTİARENİN DOLAYLI TUMLEÇ OLMASI	113
1.3.4. AÇIK İSTİARENİN ZARF TUMLEÇİ OLMASI VEYA TUMLEÇİ İÇİNDE YER ALMASI.....	114
1.3.5. AÇIK İSTİARENİN BAĞIMSIZ TUMLEÇ İÇİNDE YER ALMASI	115
1.3.6. AÇIK İSTİARENİN YÜKLEM OLMASI	120
1.3.7. CÜMLE DEĞERİNDEKİ AÇIK İSTİARE	122
2. KAPALI İSTİARE (MEKNİ İSTİARE/İSTİARE-İ MEKNİYYE).....	124
2.1. KAPALI İSTİARENİN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ	125
2.1.1. KAPALI İSTİARENİN İSİM TAMLAMASI OLMASI	125
2.1.2. KAPALI İSTİARENİN SIFAT TAMLAMASI OLMASI	126
2.1.3. KAPALI İSTİARENİN EDAT GRUBU OLMASI.....	126

2.1.4. KAPALI İSTİARENİN ÜNLEM GRUBU İÇİNDE YER ALMASI	127
2.2. KAPALI İSTİARENİN CÜMLEDEKİ YERİ	127
2.2.1. KAPALI İSTİARENİN ÖZNE OLMASI	130
2.2.2. KAPALI İSTİARENİN NESNE OLMASI	130
2.2.3. KAPALI İSTİARENİN DOLAYLI TÛMLEÇ OLMASI.....	130
2.2.4. KAPALI İSTİARENİN ZARF TÛMLECİ OLMASI	131
2.2.5. KAPALI İSTİARENİN BAĞIMSIZ TÛMLEÇ İÇİNDE YER ALMASI	131
2.2.6. KAPALI İSTİARENİN YÛKLEM OLMASI.....	132
III. BÖLÜM:	
BENZETME SANATLARINDA YAPI ANLAM İLİŞKİSİ	133
1. BENZETMELER (TEŞBİH VE TÜRLERİ).....	137
1.1. AYRINTILI BENZETME.....	138
1.2. KISALTIKMIŞ BENZETME.....	142
1.3. PEKİŞTİRİLMİŞ BENZETME.....	148
1.4. UZ BENZETME.....	150
2. İSTİARE (EĞRETİLEME VE TÜRLERİ).....	155
2.1. AÇIK İSTİARE	157
2.2. KAPALI İSTİARE.....	159
SONUÇ	164
KAYNAKÇA.....	167
TEZ ÖZETİ	I
ABSTRACT	II
ÖZGEÇMİŞ	III

ÖNSÖZ

XV. yüzyılın ikinci yarısında, Anadolu sahasında yetişen şairlerin, en büyüklerinden biri sayılan Necati Bey'in, Divanı'ndaki ilk yüz gazeli üzerinde yaptığımız dil çalışmasının amacı; benzetme sanatlarının, dil bakımından hangi ifade özelliklerini gösterdiği problemine, cevap aramaktır.

Benzetme sanatlarının kelime, kelime grubu ve nihayet cümlede, hangi söz dizimi özellikleri gösterdiği; dahası bu sanatlardan, örnek olarak; teşbihi meydana getiren unsurların, gerek kelime grupları, gerekse cümle içinde serpiştirilmiş bir şekilde kullanılması, sunuluşuyla ilgili çatının, nasıl olacağına dair bir kararsızlığın doğmasına sebep olmuştur.

Necati Bey Divanı üzerinde, Divan'ın tenkitli basımı (TARLAN, NBD) ve tahlili monografi (ÇAVUŞOĞLU, NBDT) dışında dil çalışması olarak Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesi'nin tezler bölümünde iki bitirme çalışması, (mesela *Necati Beğ Divanı üzerinde bir gramer çalışması*: Necati Kuzudişli, 1965, no. 688 ve *Necati Beğ Divanı-İndeks*: Nazmi Kırallı, 1972, no. 1246 gibi çalışmalar) muhtevaları gereği bizim için ancak dolaylı olarak malzeme olabilirdi. Bu konuda, merakımızı giderecek, meselemize ışık tutacak örnek bir çalışmanın olmayışı, bizi oldukça zorlamış, malzemenin başlangıçta bir parça karmaşık düzene sürükleyici özelliği, zaman zaman yöntem arayışlarına sebep olmuştur. Bu durumun meseleye bu şekilde yaklaşımda ilk olmaktan kaynaklandığı açıktır.

Benzetme sanatlarının, dil bakımından incelenmesi çabasına giriştiğimiz bu çalışmada; bu sanatların, unsurlarına göre değişkenlik gösteren çeşitleriyle birlikte; kelime, kelime grupları ve cümle seviyesinde nasıl özellikler gösterdiği probleminin peşine düşerken, aslında doğal olarak hiç bilinmeyen bir şeyi keşfe çıkmayı elbette düşünemezdik. Teşbihin, istiareye belâgat bakımından

hazırlık evresi olduğu (AKSAN, HYD, 189 ve ötesi), veya bu sanatların alt bölümlerinin de kendi içinde bir tekâmül zinciri oluşturduğu (BİLGEGİL, EBT, 134 ve ötesi; KÜLEKÇİ, AÖES, 30 ve ötesi) zaten biliniyordu."Heyecanın doğurduğu birinci derecedeki tedailere istinat eden sanatlar (TARLAN, EM, 169 ve ötesi) " olarak da söylenegelen bu sanatların belagat bakımından süzülüp incelmesinin ve çağrışım bakımından da zenginleşmesinin seyri söz diziminden takip edilmek istenmiş, bu sebeple de incelemede söz dizimine ilişkin bölümlere, bol örnekli bir şekilde tasvirî olarak yer verilmiştir. "**Temasil/anoloji** ilgisi ile kurulan mecazlar" dan olması bakımından (BİLGEGİL, EBT, 134 ve ötesi), benzetme sanatlarının dildeki yerini örnekleriyle aramak için metnin ilk yüz gazelini baştan sona sanatlara göre fişledik. Bu fişleme esnasında hem sanatın türünü ve alt bölümlerini, hem de sanatı oluşturan unsurların ve nihayet sanatı ve unsurlarını kelime, kelime grubu, cümle oluşuna göre tasnif ettik. Ortaya inceleme bölümündeki tasvirî durum çıktı. Bu bölümlerden de görüleceği üzere, her alt bölüm, kendi içinde değerlendirilirken; aralarında bağlantı da kurulmuş, sonuç bölümünde de problemin cevabına ilişkin derli toplu bir hüküm özeti verilmiştir. Buna göre de, bizim çok zengin çağrışımlı dediğimiz herhangi bir gösterge, durup dururken, itibari olarak, o değeri kazanmıyor; dilin kendisine has disiplini ve belli anlatım kalıpları içinde yoğrularak, anlam bakımından renklenmesinin neticesinde **sanatlı (alışılmadık) bağdaştırma** özelliği göstermesine rağmen, çok zengin ve parlak çağrışımlı bir noktada bir ışık kaynağı gibi parlıyor. Yapının anlamı, anlamın yapıyı etkilemesi gibi, sanatlı bağdaştırmalar dil varlığının temel ögesi haline gelebiliyor veya aynı şekilde dil varlığının temel öğeleri böyle bir sanat faaliyetine ilham olabiliyor.

Bu çalışmada, inceleme için Divan'ın tenkitli basımı (TARLAN, NBD) esas alınmış, yeni haflerle neşredilen metnin fonetik imlâsına sâdik kalınmış, teknik yetersizlikler sebebiyle transkripsiyon alfabesi-yayımlanmış bir metin olduğu için bir eksiklik olmasa gerekir- aslî uzunluklar ve ayn, hemze işaretleri dışındakiler kullanılamamıştır. Ancak sistemli bir şekilde -p fonemi

olduğu halde, (Türkçe kelimelerde) -b olarak yazılan ünsüzler düzeltilmiş, öte yandan Ka⁶be, K⁶abe, Kâbe gibi eserin baskısı sırasında çeşitlendiğine inandığımız kararsız yazılışlardan ilki tercih edilmiştir. Her konuyla ilgili beyit örneği kullanım sıklığına yakın bir sayıda bol örnekli şekliyle verilmiş, beyitlerde hangi konudan bahsediliyorsa o unsur metinde koyu harflerle yazılmış, ilgili diğer unsurlar parantezlerle gösterilmiştir. Bunun yanında, metin içinde konunun gelişine göre bulunması gereken ilâveler, köşeli parantezlerle sütun dışına çekilmeğe çalışılmıştır. Örneklemelemin sağlıklı olması bakımından, beyitlerin söz varlığı açısından bütünlüğü esas alınarak, metin olduğu gibi verilmiş, beyitlerin sonuna Divan'ın tenkitli basımındaki sayfa numarası-gazel numarası / beyit numarası düzeninde göndermeler yapılmıştır. Dipnotlar, metin içinde parantezler içinde kısaltmalarla gösterilmiş, sözü edilen eserler ve makaleler çalışmanın sonunda ayrıntılı olarak yer almıştır. Kısaltmalar da ayrıca alfabetik sırayla girişten sonra ayrı bir sayfa olarak gösterilmiştir.

Esasen yaptığımız çalışma için bir malzeme olan Necati Bey, hayatı, edebî şahsiyeti Divanı ile ilgili genel bilgilere, çeşitli şuara tezkirelerinde ve günümüz bilimsel araştırma anlayışıyla ortaya konan eserlerde oldukça doyurucu bilgi verildiği ve konumuzun da dışında olduğu için, var olana bir şey ilâve etmeyen "mâlûmat" yığımindan uzaklaşmak istediğimizden; burada, ayrıca, bundan bahsetmek istemiyoruz. Fakat Hayali Bey üzerine yapılan (KURNAZ, HBDT) "Ahmed Paşa, Necati Bey, Hayali Bey ve Nev'i'nin divanlarındaki teşbih ve mecaz unsurların müştereklik ve farklılıklarının nisbetleri" adlı bir çalışmada Necati Bey'in bu istatistik kayda göre hiç de küçümsenmeyecek bir noktada olduğu belirtilmektedir. Bizim üzerinde çalıştığımız gazelleri klasik edebiyatımız açısından değerlendirme niyetimiz, yetkimiz ve konumuz gereği yükümlülüğümüz olmamakla beraber, genel anlamda klasik edebiyatımıza yeni bir bakış ve ufuk kazandırmağa yönlendiren iki makale (MENĐİ, DŞBM, Dergah, Eylül 1991; AÇIKGÖZ, KŞYA, Dergah, Kasım 1991) çalışmamızda dikkatimizi belli noktalara yoğunlaştırmada yardımcı olduğu gibi bize bu gazellerin dili ile ilgili şunları söylemeyi gerekli hale getirmiştir.

Necati Bey'in dilinin Tarihî Türkiye Türkçesi (TİMURTAŞ, ETT) devresi içinde, Eski Osmanlı Türkçesi'nden Klasik Osmanlı Türkçesi'ne geçişte yer alması dışında, Tarihî Türkiye Türkçesi'nin takip eden asırlarda yabancı asıllı gramer şekillerinin istilâsına uğraması bir yana bırakılacak olursa, söz konusu asırlardaki edebî şahsiyetlerin yenilik arayışlarında ve **bikr-i mânâ** hususundaki ifade tercihlerinin, Necati'nin **mesel-gûyluğu**, deyim aktarmaları ve atasözlerini kullanışıyla ilgili nasıl bir temel üzerinde yükselmelerinde rol aldığı da kendiliğinden görülecektir. Hayalî, Bakî, Fuzulî, Yahya Bey, Nedim.....gibi ortak belirgin özelliklere sahip büyük edebî sanatkarlar, ses ve söyleyişte, zirvelerde burçlar haline gelişlerini; bir parça da, Türkçe'nin ifade imkânlarının özgünleştiği ve şâirâne lirizmin ilk ustaca örneklerinin ve tecrübelerinin verildiği, edebî miras ve geleneklerinin oluştuğu, tarzının olgunlaştığı Şeyhî, Âşık Paşa ve özellikle Necati Bey üçlüsüne borçludurlar. Büyüklükleri devraldıkları dil sermayesine işlerlik kazandırmaları, kalıcılıkları ise, Necati ve nesli gibi deyimlere, atasözlerine....halkın günlük dil kültüründe de nefes alıp veren dilin mecazlarına itibar edişleriyle yakından ilgilidir.

Necati Bey'i, devrinde toplumun her kesiminden insanın anlayabileceği özellikler gösteren bir edebî dil tercihinin herhangi bir kişi ve kurum zorlamamıştır. O, Anadolu coğrafyasında Doğu'dan Batı'ya doğru seyreden, kendisinden birkaç asır önce başlayıp günümüze kadar, mahiyetinde değişiklikler olsa da, temelde süreklilik gösteren, kendine has üslup ve tarzı olan, her dem diri kalabilen millet varlığının, devrindeki yürek çarpıntılarının iletkeni; duygu, düşünce ve hayal unsurlarının ifade vasıtasıdır. Son olarak; Necati ve benzerleri, büyük olmanın, ölümsüz kalmanın; etnik, dini..... vb. asabiyetler çemberinde sıkışıp kalmakla değil; kültürel ve siyasî üst kimliğin tanımladığı geniş soluklu millet varlığı içinde, ne denli renklilik gösterilebileceğinin; bu suretle insanlık ailesinin onurlu bir üyesi olarak, nasıl büyük sıçramalara sebep olacak moral değerlerin inşasında rol alınabileceğinin savunucusu değil bizatihi uygulayıcısı olmuşlardır, deme ihtiyacı duyuyoruz.

Çalışmalarım boyunca, ikamet ettiğim yer ile öğrenci olarak kayıtlı olduğum kurum arasındaki uzaklık yüzünden mesai içi ve mesai dışı zamanlarımı bana ayırma özverisinde bulunan, çalışma metodlarında, sabırla yol gösterip, teşvik eden tez danışmanım, hocam, Doç.Dr. Mehmet ÖZMEN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Bu mütevazı çalışmanın, hata ve eksikliklerinin bulunduğunu, herhangi bir çalışmanın birinden, belki de daha çok olabileceğini, peşin olarak kabulleniyorum. Yol gösterici tenkitlerin beni incitmeyeceğini; aksine bunu kazanç saymanın, bilime hürmet demek olduğunu, eleştirilerden faydalanarak, yetişme azim ve kararında ısrarlı bir öğrenci olmaya devam edeceğimi de itiraf ediyorum.

Muğla, Haziran 1996

Aydın KIRMAN

GİRİŞ

Benzetme sanatlarının, edebî sanatların tasnifinde nasıl değerlendirileceğiyle ilgili, çalışmamızın kaynakça bölümünde bulunan, konuyla alakalı eserlerin hemen hepsinde, bu sanatların **beyan ilmi** ile ilgili olduğunda uyuşma vardır. Benzetme sanatlarının **mecazlar** içinde yer aldığı, ancak bunlardaki benzetme özelliklerinden dolayı mürsel mecaz [metonomy, ad aktarması, (AKSAN, HYD, 190 ve ötesi)] ile ilgili olmayacağı hususu (BİLGEĞİL, EBT, 168 ve ötesi; KÜLEKÇİ, AÖES, 18 ve ötesi), özellikle belirtilmiştir. Beyan ilminin, genel olarak mecazlar başlığı altında sunduğu, teşbih ve istiare sanatları, **temâsil/analoji** ilgisiyle kurulan mecazlardan olması bakımından, birbirlerine yakındırlar (BİLGEĞİL, EBT, 134 ve ötesi). Ancak bu sanatları oluşturan unsurların; hem, her ikisi arasında, hem de kendi alt bölümlerinde değişkenlik gösterdiği bilinir (DİLÇİN, ÖTŞB, 406 ve ötesi).

Benzetme sanatlarının, dil bakımından incelenmesi çabasına giriştiğimiz bu çalışmada, unsurlarına göre değişkenlik gösteren bu sanatların kelime, kelime grupları ve cümle seviyesinde nasıl özellikler gösterdiği problemi; meselâ açık istiarelerin büyük bir çoğunluğunun kelime veya kelime grubu "klişeleşmiş mecaz, mazmun (DİLÇİN, ÖTŞB, 412)" olarak görülebileceğinin, bunun yanında teşbihi oluşturan unsurların herbirinin kelime ya da kelime grubu olarak görülebileceğinin ve bu unsurların bir cümlenin kuruluşunda belirli yerlerde görev alan birer öge olabileceğinin ipuçlarını vermiştir. Fakat taradığımız kaynaklarda teşbih çeşitleriyle ilgili isimlendirmelerde, farklı tasniflere rastladık. Bunlardan teşbihin unsurlarından birinin veya birkaçının bulunup bulunmamasına göre teşbihin üçe ayrıldığı (KÜLEKÇİ, AÖES, 34 ve ötesi) tasnifte şunlar sıralanmıştır:

"1) **Teşbih-i mufassal**: Teşbihte dört unsur da zikrediliyorsa, mufassal teşbih adını alır (...)

"2) **Teşbih-i mücmel** yahut **Teşbih-i mücez**: Vech-i şebahi söylenmemiş teşbihler (...)

"3) **Teşbih-i belîğ** yahut **Teşbih-i mü'ekked**: Yalnız müşebbehünbih ve müşebbehin bulunduğu teşbih (...)" şeklinde üç alt bölümde incelenmiştir. Öte yandan başka bazı kaynaklarda; teşbih, kendisini oluşturan unsurlar açısından dört grupta ele alınmış (DİLÇİN, ÖTŞB, 406 ve ötesi; BİLGEGİL, EBT, 145) "Anılan rükünlerin sayısına göre teşbih çeşitlerinde" isimlerde kargaşa görülmüştür. **Beliğ teşbihe, müekked teşbih** de denmesi dışında **benzetme edatı söylenmiş** teşbihler için **mürsel teşbih** terimi kullanılmış, bunun yanında **vech-i şebahi** kaldırılmış teşbihler için, **mücmel teşbih** terimi kullanılmıştır. Tabii bunlardan başka, bir kaç kaynakta, teşbihi oluşturan unsurlara göre teşbih çeşitlerinde, ortak bir terim kullanıldığı da görülmüştür (KOCAKAPLAN, AES, 162 ve ötesi; DİLÇİN, ÖTŞB, 407 ve ötesi). Bütün bu adını verdiğimiz veya vermediğimiz kaynakların tamamında teşbih türlerinin adlandırılmasıyla ilgili terim anlaşmazlıklarının tersine, aralarında benzetme ilgisi kurulacak iki şeyin benzerliğini veren unsura **edat-ı teşbih, teşbih edatı, benzetme edatı, vasıta-i teşbih** gibi, geleneksel gramer anlayışımızdan miras bir adlandırmada bulunmak konusunda, yukarıdaki terimlerin kullanılışı ortak özellik olarak dikkat çekicidir. Hem de bütün bu kaynaklarda benzetme edatı açıklanırken, Türkçe'de bazı fillerin ve eklerin aynı görevi yaptığına işaret edildiği halde, nedense bu terimlerin kullanılmasına devam edilmiştir.

Bu çalışmada bize gerekli olan teşbihi oluşturan unsurların neler olduğu, bu unsurlara göre kaç türlü benzetmeden bahsedeceğimiz, bunların dil açısından özelliklerinin neler olduğu idi. Yoksa teşbih çeşitlerinin adlandırılması, o sahanın uzmanlarının işiydi ve bizim bu kadar çeşitlilik içinde ölçü olarak birini tercih etmemiz gerekiyordu. Nitekim tercihimiz hem eski terimlere gönderme yapan, hem de güncelleştirilmiş terimleri kullanmayı

öneren anlayış (DİLÇİN, ÖTŞB, 406 ve ötesi) yönünde olmuştur. Ancak yukarıda da işaret edildiği gibi sırf benzetme görevli "gibi" edatı görevinde, benzetme ilgisi kuran bazı Türkçe fillerin ve dahası eklerin edat şeklinde adlandırılmasını doğru bulmadık. Çünkü, teşbihin benzetme görevli unsurlarının "**vasıta-i teşbih**" şeklinde fazla kullanılmaması, **edat-ı teşbih** veya **teşbih/benzetme edatı** olarak kullanılması, kelime türlerinden tek başına anlamı olmayan; ama, çeşitli görevler yaparak anlamlı kelimelerle ilişkileri sırasında anlamlı hale gelebilen **edatlar** ile **filleri**, hatta kelimedenden de öte, **ekleri** sırf sanatın ortak görevli unsurları olduğu için "edat" diye adlandırarak aynı kümeye almak yanlış olur, yanlışlığın tekrarı olurdu. Bir benzetme sanatında, söz konusu unsurların -edat, fiil, ek-, ortak görev yapmaları (benzetme); onların meselâ ek olanların edat, edat olanların ek, bunlardan herhangi birisinin fiil olması gibi aralarındaki farkların uzun bir zamandan beri bilindiği terimleri birbirine karıştıracak, dil ve edebiyat araştırmalarının birbirine dayandırılması, birbiriyle çelişmemesi ilkesine ters düşecekti. Böylece aslında bilinen fakat adı konmamış bir probleme yeni veya bilinen bir isim koymayı düşündük. Metnimizde ilgili alt bölüm başlıklarında Farsça terkinin Türkçesi **benzetme aracını** kullanırken, yine de yerini ilk anda yadırgayan ve biraz da eğreti duran bu terimin altında ezilmektense bir başka adlandırmanın esiri olarak yaygın bir şekilde **benzetme görevli kelime** adlandırmasını yaptık. Benzetme görevli eklerin söz diziminde benzeyen-benzetmelik ilişkisi içinde benzetmeliğe gelerek aslen çekim eki iken yapım eki (ERGİN, TDB, 215) gibi onları sıfatlaştırması, bu ekleri de kelime bahsinde ele alarak, kelime grupları içinde değerlendirme yoluna gitmemize sebep oldu. ERGİN'den farklı olarak bu eklerin "sıfatlara gelen vurgulu bir küçültme eki" olduğundan, başka gramer kaynaklarında da söz ediliyor (BANGUOĞLU, TGR, s.158).

Bütün bunların dışında, **benzetilen-kendisine benzetilen** şeklinde güncelleştirilmiş haliyle bile birbiriyle karıştırılan terimlerden ilki yerine **benzeyen**, ikincisinin yerine ise **benzetmelik** (aynı terim için, DİLÇİN, ÖTŞB,

407) kullanılmıştır. Kelime, kelime grupları ve cümleye göre sanat değil; sanata göre, sanatın alt bölümlerine göre ve hatta sanatı oluşturan unsurlara göre kelime, kelime grupları tasnifine gidilmiş, cümlenin öğelerine de bu gözle bakılmıştır. Cümlenin öğelerinden altıncısı saydığımız **bağımsız tümleç** terimini (ÖZMEN, CAÖ, Türk Dili, Ankara, Mart 1995), seslenmeli tümleç, cümle dışı unsur ... gibi terimler yerine kullandık. Metnin İngilizce özetinde **independent clause** şeklinde yer alması çevirenin sorumluluğunda olmak üzere kayda geçirilmiştir.

Bu çalışma bu hususta ilk olmasından kaynaklanan eksiklikleriyle birlikte, benzetme sanatlarının dilde nasıl bir yapı özelliği gösterdiği; yapı-anlam, anlam-yapı etkileşimini ana hatlarıyla ortaya koymağa çalışmıştır.

KISALTMALAR

- PALA, **ADSS** : İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ankara, 1995
- KOCAKAPLAN, **AES** : İsa Kocakaplan, **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, İstanbul, 1992
- DEVELLIOĞLU, **AL** : Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1984
- KÜLEKÇİ, **AÖES** : Numan Külekçi, **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**, Ankara, 1995
- ÖZMEN, **CAÖ** : Mehmet Özmen, "Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi, **Türk Dili**, Ankara, Mart 1995
- MENGİ, **DŞBM** : Mine Mengi, "Divan Şiiri ve Bıkr-i Mânâ" **Dergâh**, İstanbul, 1991
- MENGİ, **DŞR** : Mine Mengi, **Divan Şiirinde Rindlik**, Ankara, 1983
- BİLGEGİL, **EBT** : M.Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)** İstanbul, 1989
- TARLAN, **EM** : Ali Nihat Tarlan, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul, 1981
- MENGİ, **ETET** : Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1994
- TİMURTAŞ, **ETT** : Faruk K.Timurtaş, **Eski Türkiye Türkçesi, XV.Yüzyıl** (Gramer-Metin-Sözlük), İstanbul, 1977
- SAUSSURE, **GDD** : Ferdinand de Saussure, **Genel Dilbilim Dersleri**, çev.B.Vardar, Ankara, 1985
- ELIOT, **EÜD** : T.S.Eliot, **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, çev. S.Kantarcioglu, Ankara, 1990

- KURNAZ, **HBDT** : Cemâl Kurnaz, **Hayalî Bey Divânı Tahlili**, Ankara,1987
- AKSAN, **HYD** : Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)** III.c. Ankara,1980
- AÇIKGÖZ, **KŞYA** : Nâmık Açıkgöz, "Klasik Şairlerin Yenilik Arayışları" **Dergâh**, İstanbul,1991
- TARLAN, **NBD** : Ali Nihad Tarlan, **Necâtî Bey Divânı**, İstanbul,1963
- ÇAVUŞOĞLU, **NBDT** : Mehmet Çavuşoğlu, **Necatî Bey Divânı'nın Tahlili**, İstanbul,1971
- DİLÇİN, **ÖTŞB** : Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara, 1995
- ERGİN, **TDB** : Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul,1984
- BANGUOĞLU, **TGR** : Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Ankara, 1995
- AKSAN, **TŞD** : Doğan Aksan, **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, İstanbul, ?

I. BÖLÜM

TEŞBİH (BENZETME)

Teşbih, güncelleştirilen adıyla benzetme sanatı, edebiyatın başlıbaşına bir disiplini olan "beyân ilmi" içinde yer alan, benzetme (**temâsil/analoji**) ilgisiyle oluşturulan mecazlardan biridir. Aralarında akıl, duygu, hayal, vehim... gibi çeşitli yönlerden benzerlik kurulması mümkün olan iki ya da daha fazla sayıdaki şeylerden, benzerlik bakımından, zayıf olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmek demek olan "teşbih" in Fransızca ve İngilizce karşılığı "comparaison", "comparison", "simile" terimleridir. Teşbih, her ne kadar benzeşme ilgisi ile kurulan mecazlardan olsa bile, kelimelerin gerçek anlamlarıyla kullanılması yönünden, bir mecaz sanatı değildir. Olsa olsa yine benzeşme ilgisiyle meydana gelen mecazlardan istiare için, bir hazırlık safhasını oluşturur. Teşbih, istiarenin hem bir benzetme, hem de bir mecaz sanatı olması yönünden, istiarenden ayrılır.

"Bu dünya, güzellik gibi pâydâr olmaz." cümlesinde dünya ile güzellik kavramı arasında hissî bir benzerlik kurulmuştur. Benzetme ilgisi olan iki unsur arasındaki çift yönlülük özelliği bakımından, dikkate değer bir örnek olan bu cümlede, görünüşte; dünyanın, gelip geçiciliği yönünden, güzellik kavramında ifadesini bulması, dünyanın -bu cümledeki yargıya uygun olarak- anlamının zenginleştirilmeye, kuvvetlendirilmeye ... çalışılması, teşbihin pratik fayda ve amacı hakkında bize bir fikir verecektir. Tabii bu örnekteki benzetmenin temel unsurlarından "güzellik"i maddi güzellik olarak değerlendirip, unsurların yerini değiştirerek, bir başka yorum getirmek de mümkündür.

Benzetme sanatı, nesirden çok, şiirde kullanılması yönüyle de zikre değerlidir. Şiir sanatında olduğu kadar değilse bile, nesirde de üslup süslemesi

için kullanılmagelmıştır. Sözün etkili olması için, çoğunlukla, estetik kaygıların daima ön planda tutulması gerekli olan bu sanatta, sözü edilen şartlara uyulmadığı takdirde; teşbih, sözü güzelleştiren bir yol olmaktan çıkar, üslûbu bozar.

Benzetmede, **benzetme öğeleri** (erkân-ı teşbih) adı verilen dört unsur vardır. Bunlar:

1. **Benzeyen** (müşebbeh): Aralarında benzerlik kurulan unsurlardan benzerlik yönünden zayıf olandır.

2. **Benzetmelik** (müşebbehün-bih): Birbirine benzetilen şeylerden nitelik bakımından daha üstün olan, kendisine benzetilendir.

Yukarıda sıralanan unsurlar bir benzetmede temel öğeler olmaları bakımından "tarafeyn-i teşbih" terimiyle karşılanır.

3. **Benzetme yönü** (vech-i şebeh, maksad-ı teşbih): Birbirine benzetilen unsurlar arasındaki ortak ilgi, bağ ve benzeyiştir.

4. **Benzetme aracı** (edat-ı teşbih, vasıta-i teşbih): Kelimeler, kavramlar arasında benzetme ilgisi kuran edat ya da benzetme görevli diğer kelimelerdir.

Bir benzetmede, benzetme ilgisi kuran benzetme görevli kelimeler ya da benzetme araçlarının genel bir dökümü yapılacak olursa en çok bilinen haliyle şu dil birliği kadrosu ortaya çıkar:

Türkçe benzetme görevli eklerden -ca/ -ce; -casına/ -cesine; -cılayın/ -cileyin; -layın/ -leyin sonuna geldikleri kelime ya da kelime grubunu benzetmelik haline sokarak, bir bakıma teşbih edatının görevini üstlenirler. Yine Türkçe asıllı olanlardan **gibi, bigi, kimi**; fonetik bakımından az çok değişmiş, ilk şekillerini ilk yazılı Türkçe metinlerden beri kesintisiz takip edebildiğimiz "mesafe, muâdillik ve muvazene ifade etmek üzere kullanılan **tek** (BİLGEĞİL, EBT, 134 ve ötesi)", bunların dışında **nitekim ~ niteki** ve **sanki** kelimeleri doğrudan doğruya edat göreviyle kullanılır.

Çoğu Farsça olan, yabancı asıllılardan, bir kısmı sıfat tamlamaları bünyesinde yer alan **-veş, âsâ, -vâr ~ vâri, çü, çün, mânend, gûyâ, sıfat, misal, misl, misillü, tıpkı, meğer ki, âdetâ, kadar, nisbet** edatları dışında,

çeşitli çekimleri ve çatılarıyla benzetme görevi yapan Türkçe fiillerle, bunlardan oluşturulmuş fiilimsileri, sıralayacak olursak, bunlar: **zann olun-, kıyas et-, andır-, benze-, de-, dön-, san-** kelimeleridir ve farklı çatılarda benzerlik ifade ederler. Tabii, halk arasında kullanılan, eski ve yeni metinlerde bulunması muhtemel başka benzetme görevli gramer şekilleri kayıtlara geçmeden, bu hususta bir sınır tayin etmek doğru değildir.

Benzetme öğelerinden birinin veya birkaçının bulunup, bulunmaması esasına göre dört türlü benzetme sınıflandırması yapılmıştır (DİLÇİN, ÖTŞB, 406 ve ötesi). Bunlar da:

1. Ayrıntılı benzetme (mufassal teşbih, teşbih-i mufassal): Dört ögesi de söylenmiş benzetme;

2. Kısaltılmış benzetme (mücmel/muhtasar teşbih, teşbih-i mücmel/muhtasar): Benzetme yönü söylenmemiş benzetme;

3. Pekiştirilmiş benzetme (müekked teşbih, teşbih-i müekked): Benzetme aracı bulunmayan benzetme;

4. Uz benzetme (beliğ teşbih, teşbih-i beliğ): Benzetmenin temel unsurlarıyla meydana getirilen ve benzetme yönü ile benzetme aracının bulunmadığı teşbihtir. Bu benzetme teşbih sanatında belâgat bakımından zirvedeki teşbih türüdür. Bu itibarla benzetmenin edebi değeri, sırasıyla, ayrıntılı benzetmeden uz benzetmeye doğru seyreder. Yani benzetmede, benzetmeyi oluşturan unsurlar azaldıkça, mânâ kuvvetlenir. Bu durumda, teşbih sanatının yukarıda anılan alt bölümleri; bir önceki bir sonrakinin hazırlık safhası; bir sonraki bir öncekinin söz bakımından yalınlaşmış, edebi değer açısından işlenip olgunlaşmış şeklidir ve sürekli bir tekâmül düzeni içinde her biri birer değerdir. Bu gelişmenin hedefi ise süzölmüş, incelmış bir anlatım noktasına varmaktır ki, bu hemen istiareyi akla getirir. İstiaresinin mecaz özelliği de bulundurması hatırlanacak olursa; zihni çabanın amacı, kendiliğinden ortaya çıkar. Teşbihin çeşitleri üzerinde duracağımız bu bölümden sonra, istiareye ilişkin özellikleri sıralayacağız.

1. AYRINTILI BENZETME (MUFASSAL TEŞBİH) :

Bir benzetmeyi meydana getiren, dört unsur da söylenmişse, buna ayrıntılı benzetme dendiği bilinmektedir. Bu tür benzetmeler, her ne kadar belâgat yönünden üstün sayılmazsa da, benzeyen ile benzetmelik arasındaki benzetme ilgisi, kolay anlaşılabilir gibi değilse; bu durumda ayrıntılı benzetme, benzetmenin diğer teşbih türlerine doğru gelişmesini hazırlamak; sanatı, yaygın ve geçerli kılmak için, birinci safhadaki işlenişi ve takdimi olarak görülmesi bakımından, gerekli ve önemlidir.

*Niçün yabanda kala Kâbe gibi her mahcûb
Piyâle gibi el üzre tutula her güstah*

Necâti

Bu beyitte birbiriyle ilgili iki ayrı mufassal teşbih vardır. Bunlardan ilkinde;

Benzeyen: Her mahcûb,

Benzetmelik: Kâbe,

Benzetme yönü: yabanda kalma,

Benzetme aracı: "gibi" benzetme edatı bulunmaktadır.

İkincisinde;

Benzeyen: Her güstah,

Benzetmelik: Piyâle,

Benzetme yönü: Piyâlenin hem gerçek hem de mecaz anlamıyla el üstünde tutulması,

Benzetme aracı: "gibi" benzetme edatı görülmektedir.

Şair, kendi devrinde inanç duygusunun belirtisi ve dinî sosyal düzenin görev ve sorumluluklarının topluluğa yansması demek olan hicap sahipleri ile dünyada, belki de üzerine örtü örtülen tek bina olan Kâbe arasında, karşılaştırmaya konu olan her iki unsurun "yabanda kalması", gözlerden

gizlenmesi, bu alçakgönüllülüğün hoş olmayan bedeli olarak, görmezlikten gelinmesi arasında, benzerliğe dayalı bir bağlantı kuruyor. "güstah", yani "hayasız, arsız, edepsiz, sıra saygı tanımaz"ların piyâle gibi el üstünde tutulması -piyâle bezmi de çağırıyor-, kitlelerin küstah kişilere itibar etmesi arasındaki zıtlığı kuvvetle vurguluyor. Eğer zorlama sayılmazsa, gerçek anlamıyla, Kâbe'nin yabancı bir coğrafyada olması sindirilmemiş şekilde düşünmek de mümkündür.

Öte yandan genel olarak kadercilikle itham edilen klasik edebiyatımızın hiç de tamamen öyle olmadığına nisbeten Necâti'de ifadesini bulduğu bu beytin oldukça haklı ve geçerli bir beşerî muhalefete işaret ettiği muhakkaktır. Beyitte, Piyâle (günah, değerizlik)-Kâbe (sevap, kutsallık) tezatları dışında dolaylı olarak ezeli bir çekişmenin izleri denilebilecek, âşık (mahcûp) -rakip (küstah) karşıtlığı da dile getirilmiştir ki, Şairin yeri elbette gadre uğramışlar olan "her mahcup" nitelemesi içinde; rakip ise bütün olumsuz çağrışımları ile, "güstah"lık kavramı içinde değerlendirilmektedir.

Beyitteki her benzetme unsurunu, birer gösterge olarak, bir çok çağrışımın odağında düşündüğümüzde, şüphesiz bu göstergelerin kullanıldığı âna, şartlara; ayrıca ruh yapımıza, niteliklerimize göre değişkenlik gösteren -duygu değeri (connotation, AKSAN, HYD, 196 ve ötesi) ni veren -bir sonuç ortaya çıkacaktır. Fakat sözünü ettiğimiz kişiye göre değişkenlik, mutlak bir temelden sapmayı öngörmez. Çünkü her bir göstergenin bağlı bulunduğu öğelerin oluşturduğu bir bütün olan bağlam (context) böylesine bir sapmayı önleyici anlam eksenini (axe semantique) bünyesinde bulundurur. Böylece "küstahların el üstünde tutulması", "Kabe'nin yabanda kalması" gibi alışılmamış bağdaştırmaların, şiir dilindeki "sanatlı bağdaştırma" ayrıcalığı içinde, sözcüğün anlam çerçevesini zenginleştirmesi sağlanacaktır. Benzetme sanatının deyim aktarmalarının (metaphor) esasını, ilk evresini oluşturduğu tekrar hatırlanacak olursa, teşbihin kendi içinde varlığını ilk hissettirdiği safhası olan ayrıntılı benzetmede dört başı mamur bir kalıplaşma, deyimleşme ve nihayet sözvarlığının ögesi sayılma yolunda, ne denli önemli bir rol üstlendiği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Dört ögesi de kullanılan benzetme türlerinden **ayrıntılı benzetmede** benzeyen unsur kelime türleri bakımından isim ve şahıs zamiri, kelime grupları bakımından isim tamlaması, cümlede ise özne ve nesne görevi

yapmaktadır. Benzetmelik unsuru kelime türü olarak, isim; kelime grupları bakımından isim ve sıfat tamlaması olarak, bir edat grubu içinde yer alırken; cümlede, nesne ve dolaylı tümleç görevi yapabilmektedir. Benzetme yönü kelime türleri bakımından fiildir, kelime grubu olarak birleşik fiil kuruluşundadır ve cümlede yüklemi oluşturur. Benzetme araçları kelime türlerinden fiil ve edatlardan meydana gelirken kelime grubu olarak benzetmelik ile birlikte bir edat grubunun oluşturulmasında görev alırlar. Bu yapı cümlede zarf tümlecidir. Benzetme görevli kelimelerin cümlede yüklem olmasına da rastlanmaktadır.

1.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH) :

1.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ :

Metnin incelediğimiz kısmında benzeyen unsuru genel olarak kelime türleri içerisinde isimler ve şahıs zamirleri olarak kendini göstermektedir.

1.1.1.1. Benzeyen Unsurunun İsim Olması :

Adlardan oluşan benzeyen unsuru üç örnekte özel isim, bir örnekte soyut isimdir. Diğer örneklerde tekil, somut, cins isim olarak yer almakta olup, tamamı basit isimlerdir. Yedi örnekte ise iyelikli ifade içerisinde tamlayanı zikredilmemiş, benzeyen unsuru tamlanan isimle ifade edilmiştir. Bu grup örnekler içinde bir de topluluk ismine yer verilmiştir.

*Kendüyi gördi cennet-i küyūnda ol **rakīb**
(Şeytān) (gibi) (sürilmedi der-gāhdan) meded (177-52/6)*

*Cennet içre (Sidre-veş) Tūbā **kadūn**
Başdan ayaga (**görinür müntehā**) (152-13/4)*

*Meclisler içre (gül gibi) (beşşās olur) **şarāb**
Geydürse *aks-i *ārz-ı dāl-dār al ana(151-11/3)*

***Sanavber** ayagun öpmege (Tūbā) (gibi) (baş egmiş)
Su gibi bir kez ey serv-i revān sahn-ı çemenden geç (171-42/5)*

Olumaz (tab⁴-i Necātī) (gibi) **būlbūl** (bezle-gūy)
Fīlmesel hıfz itse ebyāt-ı gülüstānı dūrūst (167-36/6)

(Aldı sōfīnün karārın) (gösterüp yüzün) **rakīb**
(San ki) (şeytān) (hastaya mā³ gösterüp īmān olur) (179-55/9)

Şöyle kim (ardıncadur) dā³im (Züleyhā-veş) **sabā**
Sezmezem gül Yūsufınun kala dāmānı dūrūst (167-36/2)

Ey Necātī (taş iken la¹ ide) (horşīd) (bigi)
Bir nazār eyler ise himmet ile **Şāh** sana (146-2/7)

(Sabā) (gibi) yüzü üzre görüp **Necātī**'yi dōst
Didi nice (sūrīnürsün) kapumda sen de garīb (160-24/8)

Bezm-i hüsnünde Necātī (gibi) yüzün şem⁴ ine
(Bāl ü perler yandurur) (**pervāneler**) gördün mi hiç (169-39/5)

Didi **başun** (kāse-i Mecnūn) (gibi) (sınmak) nice
Didüm ey ⁴āşıklarun dīni ve īmānı dūrūst (167-36/5)

Kaddüm (bükülüp) (çenge) (döner) sīnem olur def
Agyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād
Kim güldüğünce (gül) (gibi) **hüsnün** (olur ziyād) (175-50/1)

Müşkīl olurdu (gülmese) (gül) (bigi) **leblerün**
Ne olurdu zīnet itmese Cām-ı Cemi ferāh (171-43/3)

Dīldāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh
Dāmānı (serv) (gibi) (ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)

Bezmümüz (gülşen) (gibidür) (cām-ı māl-ā-māl gül)
Mest olanlara surāhī kulkuli bülbul yeter (192-76/3)

1.1.1.2. Benzeyen Unsurun Zamir Olması :

Vereceğimiz örneklerde görüleceği gibi, benzeyen unsurunun büyük bir kısmının cümlede gizli özne görevinde olan şahıs zamirlerinden meydana gelmesi, rağbet gören bir anlatım şeklidir. Bu şahıs zamirlerinin çoğunluğunu da ikinci tekil kişi zamiri oluşturmuştur. Sadece bir örnekteki şahıs zamiri diğerlerinden farklı olarak metinde zikredilmiştir.

Gün gibi seyre çıkup ‘arz-ı cemāl eyler iken

[Sen] (Eyledün) (Ka‘be) (gibi) āh ki (bir yerde karār) (184-63/4)

Cānā Necātī çok seni dünyā kadar sever

[Sen] (Dünyā) (gibi) gel imdi yeter (bī-vefālīg it) (164-31/7)

Sanavber ayagun öpmege Tübā gibi baş egmiş

[Sen] (Su gibi) bir kez ey serv-i revān (sahn-ı çemenden geç)
(171-42/5)

Ey cemāl-i ferruh-i ferhunde-zāt

[Sen] Bir güzelsin (*ömr) (gibi) (bī-sebāt) (162-28/1)

(Gayrı dilberler) (gibi) cānā (vefāsuz olma) kim

‘Aşka lûtfeyleyen dilberlerün ra‘nāsıdır (197-85/3)

İrmesün dîrsen cemāl-i ber-kemāle bir zevāl

[Sen] (Gün) (gibi) ey şāh-ı ‘ālem (gıtme tenhā bir yana) (146-3/2)

[Sen] (Gün) (gibi) (seyre çıkup) ‘arz-ı cemāl eyler iken
Eyledün Ka‘be gibi āh ki bir yerde karār (184-63/4)

[Ben] Ey boyı servüm (elif) (gibi) (yolunda dogruyam)
Rā kaşunla dāl zülfün itmesünler beni red (175-49/3)

[Ben] Yine (dolâb) (gibi) (inledüğüm) bu ki rakīb
Gülşen-i küyuna gelmege beni zār eyler (185-65/6)

(Şol kadar) (çekdüm belā-yi hecri) kim
(Sabr-ı Eyyüb) itdi tahsîn el-guyās (168-38/4)

Dem-be-dem (bülbül gibi) **ben** (zār zār ağlayayın)
Sen ferāgat gülşeninde *ālemi güldür bana (154-15/2)

1.1.2. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ :

Benzeyen unsuru kelime grupları içinde en fazla isim tamlaması, az sayıda ise sıfat tamlaması kuruluşunda yer almaktadır. Bunların cümle içinde özne veya nesne olması ise ilgili bölümde (1.1.3.) anlatılmıştır.

1.1.2.1 Benzeyen Unsurunun İsim Tamlaması Olması :

Ayrıntılı benzetmenin benzeyen unsurunun kelime gruplarından isim tamlaması kuruluşunda yer alması, oldukça yaygındır. Farsça isim tamlamaları daha çok sayıda yer işgal etmektedir. Benzeyen unsurunun, ilgili kısımda işaret ettiğimiz gibi (1.1.3.) cümlede özne ve nesne görevi yaptığını da hatırlatalım.

Gide mi ey seng-dıl **zülfün hayālî sîned**
(Çün) bilürsin (muhkem olur) (kāfir itdügi bina) (145-1/4)

(Saklaram) d̄ilde **hayāl-i zūlfün** (f̄mānum) (gibi)

‘İşka uyan tan midur koyunda götürse salīb (159-23/3)

(San ki) (Rūm ili harām̄sidurur) **hāl-i ruhun**

Ki (öldürüp cān kārbanun varnu andan alır) (179-55/8)

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh

(Serv) (gibi) (her taraıdan dest ola) **dāmān-ı dōst** (163-29/2)

Serv-i sihī (çekinmeye āzād olmaga)

Şol ‘asrda ki (sencileyin) (pādişāh ola) (157-20/5)

Sohbetde bana (**būseleürin**) sun kim (olmaya)

Gül-zār içinde sohbet-i mey ol (kadar) (leziz) (178-54/1)

Dīdār ehli cennete sapmaz ‘alel-husūs

(Zūlf-i dirāz-ı dōst) (gibi) (şāh-rāh ola) (157-20/4)

1.1.3. BENZEYEN UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ :

Benzeyen unsuru cümlede en çok özne görevli olarak yer almakta, nesne görevi yapmasıyla ilgili örnekler ise sayıca fazla bulunmamaktadır. Benzetmenin amacı, benzeyen unsurunu anlamca kuvvetlendirmek olduğuna göre; benzeyen unsurunun cümlede özne görevi yapması, bu amaca uygun bir şekilde, cümlenin temel unsurları arasında zikredilme eğilimiyle izah olunabilir.

1.1.3.1. Benzeyen Unsurunun Özne Olması :

Ayrıntılı benzetmede benzeyen unsuru kelime ya da kelime grubu olarak cümlede özne görevi yapmaktadır. Sayıca oldukça fazla olan özne görevindeki

kelimelerin büyük çoğunluğu zikredilmemiş, böylece vezin zaruretinden kaynaklanan ya da dilimizin bu husustaki tasarruf toleransından hareketle eksiltile ifade yoluna gidilmiş şahıs zamirleridir. Kelime gruplarından en fazla isim tamlaması kuruluşundaki kelime grupları özne olmuş; bununla beraber, sıfat tamlamalarının da özne görevi yapmasına daha az sayıda yer verilmiştir. Öte yandan fiilimsilerle bağlantılı yapılarda, örneklerimizden ilkinde de görüleceği gibi benzetme yönünün tamladığı sıfat tamlaması kuruluşundaki isim özne olurken, ikincisinde bir iyelik grubunda tamlayanın özne olduğu görülecektir.

*Bezm-i hüsnünde (Necâti) (gibi) yüzün şem'ine
(Bâl ü perler yandurur) **pervâneler** gördün mü hiç (169-39/5)*

[Benim] *Yine (dolâb) (gibi) (inledüğüm) bu ki rakîb
Gülşen-i kûyuna gelmege beni zâr eyler (185-65/6)*

[Sen] *(Gün) (gibi) (seyre çıkıp) (*arz-ı cemâl eyler) iken*

[Sen] *(Eyledün) (Ka'be) (gibi) âh ki (bir yerde karâr) (184-63/4)*

*Varup harîm-i kûyuna **yüzini görmeyen [Kimse]**
(Sa'y ile nûr göremedik hacîya) (döner) (181-58/6)*

*Aldı sôfînün karârın gösterüp yüzün **rakîb**
(San ki) (şeytân) (hastaya mâ' gösterüp) (îmân alır) (179-55/9)*

Ey cemâl-i ferruh-i ferhunde-zât

[Sen] *Bir güzelsin (*ömr) (gibi) (bî-sebât) (162-28/1)*

[Ben] *(Şol kadar) (çekdüm belâ-yi hecri) kim*

(Sabr-ı Eyyüb) itdi tahsîn el-guyâs (168-38/1)

İrmesün dirsen cemāl-i ber-kemāle bir zevāl

[Sen] (Gün) (gibi) ey şāh-ı ʿālem (gıtme tenhā bir yana) (146-3/2)

Ey Necātī (taş iken laʿl ide) (horşīd) (bigi)

Bir nazār eyler ise himmet ile **Şāh** sana (146-2/8)

Şöyle kim (ardıncadur dāʿim) (Züleyhā-veş) **sabā**

Sezmezem gül Yūsufinun kala dāmānı dūrüst (167-36/2)

Cānā Necāti çok seni dūnyā kadar sever

[Sen] (Dūnyā) (gibi) gel imdi yeter (bī-vefālīg it) (164-31/7)

(Olumaz) (tabʿ-ı Necāti) (gibi) **būlbūl** (bezle-gūy)

Fīʿlmesel hıfz itse ebyāt-ı gülistānı dūrüst (167-36/6)

(Sanauber) ayagun öpmege (Tūbā) (gibi) (baş egmiş)

[Sen] (Su) (gibi) bir kez ey serv-i revān (sahn-ı çemenden geç)

(171-42/5)

[Ben] Ey boyı servüm (elif) (gibi) (yolunda dogruyam)

Rā kaşunla dāl zūlfün itmesünler beni red (175-49/3)

Kendüyi gördi cennet-i kūyunda ol **rakīb**

(Şeytān) (gibi) (sürilmedi der-gāhdan) meded (177-52/6)

(Gam acısı) Necātī ye hōş geldi öyle kim

(Gelmez) mezāka **şehd ü şeker** (ol kadar) (leziz) (177-53/5)

Yār işigünden alayın gideyim başumı uş

Ki olur olmaz yire (itler) (gibi) (azār eyler) (185-65/5)

Meclisler içre (gül) (gibi) (beşşās olur) **şarāb**
Geydürse'aks-i'ārz-ı dīl-dār al ana (151-11/3)

Dem-be-dem (būlbūl) (gibi) **ben** (zār zār aḡlayayın)
Sen ferāḡat gülşeninde 'ālemi güldür bana (154-15/2)

Dīdār ehli cennete sapmaz 'alelhusūs
(Zūlf-i dīrāz-ı dōst) (gibi) (şāh-rāh ola) (157-20/4)

Sohbetde bana (būselerün) sun kim (olmaya)
Gül-zār içinde **sohbet-i mey** (ol kadar) (lezīz) (178-54/4)

Serv-i sihī (çekinmeye āzād olmaga)
Şol 'asrda ki (sencileyin) (padişāh) ola (157-20/5)

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh
(Serv) (gibi) (her taraḡdan dest ola) **dāmān-ı dōst** (163-29/2)

Bezmümüz (gülşen) (gibidūr) (cām-ı māl-ā-māl gül)
Mest olanlara surāhī kulkuli būlbūl yeter (192-76/3)

Dīl-dāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh
Dāmānı (serv) (gibi) (ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)

Kaddüm (bükülüp) (çenge) (dōner) sīnem olur def
Aḡyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

(San ki) (Rūm ili harāmīsi durur) **hāl-i ruhun**
Ki (öldürüp can kārbanun varını andan alır) (179-55/8)

Görecek derd ile kan agladugumu ter olur
(Kızarur) **çihre-i zībāsı** (nitekim) (gül-i ter) (190-72/4)

Cennet içre (Sidre-veş) (Tübā) **kadün**
Başdan ayaga (görinür müntehā) (152-13/4)

Gide mi ey seng-dıl **zūlfün hayāli** sineden
(Çün) bilürsin (muhkem olur) (kāfir itdügi birā) (145-1/4)

Müşkāl olurdu (gülmese) (gül) (bigi) **leblerin**
Ne olurdu zīnet itmese Cām-ı Cemi ferah (171-43/3)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād
Kim güldügünce (gül) (gibi) **hüsnün** (olur ziyād) (175-50/1)

Pīrler pendini tut ser-keşlik itme ‘āşikā
(Pāy-dār olmaz) (güzellik) (gibi) **bu dünyā** yigit (162-27/4)

Niçün (yabanda kala) (Ka‘be) (gibi) **her mahcüb**
(Piyāle) (gibi) (el üzre tutula) **her güstāh** (172-44/4)

Hatt-ı reyhān ile ol zibā ‘izār
(Sanasın) (mushafdur) (āyet-ber-kenār) (205-99/1)

1.1.3.2. Benzeyen Unsurunun Nesne Olması :

Ayrıntılı benzetmede benzeyen unsuru cümlede özne görevinden başka nesne görevi de yapmaktadır. Ancak nesne görevi yapmasıyla ilgili örnekler özne görevine göre çok azdır. Benzeyen unsuru, nesne görevi yapan gruplar farklı söz dizimi özelliklerine sahiptir. Bunlardan birinde iyelik grubu isim tamlaması, diğerinde iyelik grubu isim tamlamasının tamlanan kısmı Farsça

isim tamlamasının, nesne görevi yaptığı görülüyor. Yine nesne görevi yapan benzeyen unsurunun biri sıfat-fiil grubu iken bir diğeri tek kelimelik isimdir ki, bu son söylenenler ek almışlardır.

Didi **başun** (kāse-i Mecnūn) (gibi) (sunmak) nice

Didüm ey *aşıklarun dāni ve ĩmānı dūrüst (167-36/5)

(Saklaram dīlde) **hayāl-i zūlfün** (ĩmānum) (gibi)

*İşka uyan tan mudur koynunda götürse salīb (159-23-/3)

Şöyle oldum kim ecel **yasduğına baş koyanı**

(Sanuram) (uyhusı gelmiş) (memleket sultānudur) (179-56/5)

(Sabā) (gibi) yūzi üzre görüp **Necātī'yi dōst**

Didi nice (sürinürsin) kapumda sen de garīb (160-24/8)

1.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH) :

1.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM OLMASI :

İncelenen örneklerde görülmüştür ki, genellikle benzetmelik unsuru tekil, cins, somut ve basit isimlerden meydana gelmiştir. Verilen örnekler arasında altı örnekte benzetmelik unsuru özel isim iken, iki örnekte benzetmelik unsurunun soyut isim olduğu görülmektedir. Yine bir örnekte benzetmelik unsuru topluluk ismi ile ifade edilmiş, iki örnekte ise çoğul isim olmuştur. Sadece verilen son örnekte, yapı bakımından türemiş bir isimden oluşan benzetmelik unsuru ile karşılaşmaktayız. İki örnekte ise iyelikli ifade içerisinde tamlayanı söylenmemiş, eksilteli ifade yoluna gidilerek benzeyen unsuru tamlanan isimle ifade edilmiştir.

Cānā Necātī çok seni dünyā kadar sever

Dünyā (gibi) gel imdi yeter (bī-vefālīg it) (164-31/7)

Dem-be-dem **bülbül** (gibi) (ben) (zār zār aghlayayın)

Sen ferāgat gülşeninde *ālemi güldür bana (154-15/2)

Gün (gibi) (seyre çıkup) (*arz-ı cemāl eyler) iken

Eyledün Ka*be gibi āh ki bir yerde karār (184-63/4)

İrmesün dırsen cemāl-i ber-kemāle bir zevāl

Gün (gibi) (ey şāh-ı *ālem) (gıtme tenhā bir yana) (146-3/2)

Yine **dolāb** (gibi) (inledüğüm) bu ki rakīb

Gülşen-i kūyuna gelmege beni zār eyler (185-65/6)

Ey Boyı servüm **elif** (gibi) (yolunda dogruyam)

Rā kaşunla dāl zülfün itmesünler beni red (175-49/3)

Sanavber ayagun öpmege Tübā gibi baş egmiş

[Sen] **Su** (gibi) (bir kez) ey serv-i revān (sahn-ı çemenden geç)

(171-42/5)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād

Kim güldüğünce **gül** (gibi) (hüsnün) (olur ziyād) (175-50/1)

(Kaddüm) (bükülüp) **çenge** (döner) sīnem olur def

Agyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

Varup harīm-i kūyuna (yüzünü görmeyen)

(Sa'y ile nūr görmedük) **hacīya** (döner) (181-58/6)

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh

Serv (gibi) (her taraftan dest ola) (dāmān-ı dōst) (163-29/2)

(Serv-i sihī) (çekinmeye āzād olmaga)

Şol ‘asrda ki (sencileyin) **pādişāh** ola (157-20/5)

Niçün yabanda kala Ka*be gibi her mahcūb

Piyāle (gibi) (el üzre tutula) (her güstāh) (172-44/4)

Sabā (gibi) yüzi üzre görüp (Necāfī’yi) dōst

Didi nice (sürinürsin) kapumda sen de garīb (160-24/8)

Ey Necāfī (taş iken la’l ide) **horşīd** (bigi)

Bir nazār eyler ise himmet ile (Şāh) sana (146-2/8)

Meclisler içre **gül** (gibi) (beşşāş olur) (şarāb)

Geydürse ‘aks-i ‘arız-ı dīl-dār al ana (151-11/3)

Dīl-dāra yapışursa kıyāmetde dād-hāh

(Dāmānı) **serv** (gibi) (ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)

Müşkīl olurdu (gülmese) **gül** (bigi) (leblerün)

Ne olurdu zīnet itmese Cām-ı Cemi ferah (171-43/3)

Sohbetde bana **būselerün** sun kim (olmaya)

Gül-zār içinde (sohbet-i mey) ol (kadar) (lezīz) (178-54/2)

(Saklaram) dīlde (hayāl-i zūlfün) **īmānum** (gibi)

‘Işka uyan tan müdur koyrunda götürse salīb (159-23/3)

Bezm-i hüsnünde **Necâfî** (gibi) 'yüzün şem'ine'
(Bâl ü perler yandurur) (pervâneler) gördün mi hiç (169-39/5)

(Bezmümüz) **gülşen** (gibidür) (cām-ı māl-ā-māl gül)
Mest olanlara surāhî kulkuli bülbül yeter (192-76/3)

Gün gibi seyre çıkup 'arz-ı cemāl eyler iken
(Eyledün) **Ka'be** (gibi) āh ki (bir yerde karār) (184-63/4)

Niçün (yabanda kala) **Ka'be** (gibi) (her mahcūb)
Piyāle gibi el üzre tutula her güstah (172-44/4)

Şöyle kim (ardıncadır) dā'im **Züleyhā** (-veş) (sabā)
Sezmezem gül Yūsufınun kala dāmānı dūrüst (167-36/2)

(Sanavber) ayagun öpmege **Tübā** (gibi) (baş egmiş)
Su gibi bir kez ey serv-i revān sahn-ı çemenden geç (171-42/5)

Kendüyi gördi cennet-i kūyunda ol (rakīb)
Şeytān (gibi) (sürilmedi der-gāhdan) meded (177-52/6)

(Aldı sōfīnün karārın gösterüp yüzün) (rakīb)
(San ki) **şeytān** (hastaya mā' gösterüp imān alır) (179-55/9)

Pīrler pendini tut ser-keşlik itme 'āşıkā
(Pāy-dār olmaz) **güzellik** (gibi) (bu dünyā) yigit (162-27/4)

1.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ:

Ayrıntılı benzetmede benzetmelik unsuru kelime grupları içinde ya isim tamlaması ya da sıfat tamlaması kuruluşundadır. Az sayıda olan bu örnekler dışında, benzetmelik, büyük ölçüde bir grup teşkil etmeyen kelimeler olarak kullanılmıştır.

1.2.2.1. Benzetmelik Unsurunun İsim Tamlaması Olması :

Benzetmelik unsuru ile ilgili bulabildiğimiz altı örnekte görüldüğü üzere, bu beyitlerdeki benzetmelik unsuru isim tamlaması kuruluşundadır. Örneklerden üçü Türkçe belirtisiz isim tamlaması, üçü ise Farsça isim tamlaması kuruluşundadır. Türkçe tamlamalardan biri teşbihi oluşturan diğer unsurlardan benzetme yönü de düşünüldüğünde aslında sıfat tamlaması olan bir grubun tamlanan unsuru olduğu görülecektir.

(Şol kadar) (çekdüm belâ-yi hecri) kim

Sabr-ı Eyyüb itdi tahsîn el-guyâs (168-38/4)

*Didi (başun) **kāse-i Mecnūn** (gibi) (sınmak) nice*

Didüm ey ‘āşıklarun dāni ve ‘imānı dūrüst (167-36/5)

*(Olumaz) **tab‘-ı Necātī** (gibi) (hūlbūl) (bezle-gūy)*

Fi’imesel hıfz itse ebyāt-ı gülüstānı dūrüst (167-36/6)

Gam acısı Necātī’ye hōş geldi öyle kim

(Gelmez) mezāka (şehd ü şeker) ol (kadar) (leziz) (177-53/5)

Şöyle oldum kim (ecel yasaduğna baş koyanı)

*(Sanuram) (uyhusı gelmiş) **memleket sultānıdır** (179-56/5)*

(San ki) **Rūm ili harāmīsi durur** (hāl-i ruhun)

Ki (**öldürüp cān kārbanın varını andan alur**) (179-55/8)

1.2.2.2. Benzetmelik Unsurunun Sıfat Tamlaması Olması :

Benzetmelik unsurunun sıfat tamlaması oluşunda, bir örnekte belirsiz sıfat tercih edilmiş, diğerleri niteleme sıfatıyla oluşturulmuştur. Vereceğimiz örneklerden birinde ise Farsça isim tamlaması kuruluşunda tamlanan unsurunun sıfat tamlaması olduğu görülüyor.

Gayrı dilberler (gibi) **cānā** (vefāsuz olma) kim

‘**Āşika** lutfeyleyen dilberlerün ra’nāsıdur (197-85/3)

(Dīdār ehlī) cennete sapmaz ‘**alethusūs**

Zūlf-i dırāz-ı dōst (gibi) (şāh-rāh ola) (157-20/4)

Ey cemāl-i ferruh-ı ferhunde-zāt

Bir güzelsin ‘**ōmr** (gibi) **bī-sebāt** (162-28/1)

Göricek derd ile kan agladugumu ter olur

(Kızarur) (çihre-i zībāsı) (nitekim) **gül-i ter** (190-72/4)

1.2.2.3. Benzetmelik Unsurunun Edat Grubu İçinde Yer Alması :

Benzetmelik unsurunun söz dizimindeki yeri ile ilgili olarak yukarıdaki başlık yeter derecede fikir vermiş olmalıdır. Benzetmelik unsuru diyebileceğimiz kelime ya da kelime grubu cümleyi oluşturan öğeler açısından tek başına bir şey ifade etmemektedir. Öte yandan Türkçe benzetme görevli kelimeler hep benzetmelikten sonra gelerek, grup halinde edat grubunu, cümlede ise zarf tümlecini oluşturmaktadır. Bu son şekliyle ifade ettiğimiz yapı özelliği, Türkçe'nin söz dizimi özelliğine de uygun olarak, en fazla müracaat edilen ifade kalıbını oluşturmaktadır. Benzetmelik, bir başka deyişle edat

grubunun isim unsuru, bu söz dizimi kuruluşunda, bazen tek kelime bir isim olurken -bu şekli oldukça fazladır-, bazen de kelime grubu (sıfat tamlaması veya isim tamlaması) olarak görülmektedir.

Sabā (gibi) yūzi üzre görüp (Necātī'yi) dōst

Didi nice (sürinürsin) kapumda sen de garīb (160-24/8)

Niçün (yabanda kala) **Ka'be** (gibi) (her mahcūb)

Piyāle (gibi) (el üzre tutula) (her gūstāh) (172-44/4)

Pīrlər pendini tut ser-keşlik itme'āşıkā

(Pāy-dār olmaz) **güzellik** (gibi) (bu dünyā) yigit (162-27/4)

Dem-be-dem **būlbūl** (gibi) (ben) (zār zār aghlayayın)

Sen ferāgat gülşeninde 'ālemi güldür bana (154-15/2)

Meclisler içre **gül** (gibi) (beşşāş olur) (şarāb)

Geydürse 'aks-i'ārız-ı dūl-dār al ana (151-11/3)

Kendüyi gördi cennet-i kūyunda (ol rakīb)

Şeytān (gibi) (sürilmedi der-gāhdan)meded (177-52/6)

(Sanawber) ayagun öpmege **Tübā** (gibi) (baş egmiş)

[Sen] **Su** (gibi) bir kez ey serv-i revān (sahn-ı çemenden geç)

(171-42/5)

Cānā Necātī çok seni dünyā kadar sever

[Sen] **Dünyā** (gibi) gel imdi yeter (bī-vefālıg it) (164-31/7)

Ey Necātī (taş iken la‘l ide) horşīd (bigi)

Bir nazār eyler ise himmet ile (Şāh) sana (146-2/8)

İrmesün dırsen cemāl-i ber kemāle bir zevāl

[Sen] **Gün** (gibi) *ey şāh-ı ‘ālem (gıtme tenhā bir yana) (146-3/2)*

[Sen] **Gün** (gibi) *(seyre çıkup) (*arz-ı cemāl eyler iken)*

[Sen] *(Eyledün) Ka‘be* (gibi) *āh ki (bir yerde karār) (184-63/4)*

Yine dolāb (gibi) (inledügüm) bu ki rakīb

Gülşen-i kūyuna gelmege beni zār eyler (185-65/6)

Bezm-i hüsnünde Necātī (gibi) yüzün şem‘ine

(Bāl u perler yandurur) (pervāneler) gördün mi hiç (169-39/5)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād

Kim güldüğünce gül (gibi) *(hüsnün) (olur ziyād) (175-50/1)*

Müşkāl olurdu (gülmese) gül (bigi) *(leblerün)*

Ne olurdu zīnet itnese Cām-ı Cemi ferah (171-43/3)

Dıl-dāra yapışursa kıyāmetde dād-hāh

(Dāmānı) serv (gibi) *(ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)*

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh

Serv (gibi) *(her taraftan dest ola) (dāmān-ı dōst) (163-29/2)*

(Dīdār ehli) cennete sapmaz ‘alel-husūs

Zülf-i dırāz-ı dōst (gibi) *(şāh-rāh ola) (157-20/4)*

(Saklaram) d̄ilde (hayāl-i zūlfün) **īmānum** (gibi)
‘İşka uyan tan mıdur koynunda götürse salīb (159-23/3)

Didi (başun) **kāse-i Mecnūn** (gibi) (sınmak) nice
Didüm ey ‘āşıklarun d̄ni ve īmānı d̄rūst (167-36/5)

(Olumaz) **tab’-ı Necātī** (gibi) (būlbūl) (bezle-gūy)
Fī’ lmesel hıfz itse ebyāt-ı gülistānı d̄rūst (167-36/6)

[Sen] **Gayrı dilberler** (gibi) cānā (vefāsuz olma) kim
‘Āşika lutfeyleyen dilberlerün ra’nāsıdur (197-85/3)

1.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ :

Ayrıntılı benzetmede, benzetmelik unsuru; cümlede, nesne ve dolaylı tümleç olarak görev yapabilmektedir. İncelemeye konu olacak metinde malzeme olarak kullanılacak beyit sayısı arttırıldığında şüphesiz bu iki unsurla ilgili örneklerin doğru orantılı bir şekilde çoğalabileceğini ihtiyatla kaydederek, bizim vereceğimiz örneklerde dolaylı tümleç olarak bir, nesne olarak iki adet benzetmelik unsuru olduğunu söyleyebiliyoruz.

1.2.3.1. Benzetmelik Unsurunun Nesne Olması :

Ayrıntılı benzetmede benzetmelik unsuru, yukarıda da değinildiği gibi, cümlede nesne göreviyle pek fazla kullanılmayan bir anlatım şeklidir. Vereceğimiz iki örnekte de ortak nokta, benzetmeliği oluşturan unsurların, cümlelerin başlıbaşına bir ögesi olmayıp, birer sıfat tamlaması kuruluşundaki tamlayanın benzetme yönünü, tamlananın ise benzetmeliği oluşturduğu, benzetmeliğin böyle bir durumda ise isim unsuru olarak ya tek kelimelik bir isim veya belirtisiz bir tamlama olduğunu belirtmekte fayda vardır. Her iki örnekte de benzetme görevli kelimelerin san- filinin çekimli şekilleri olduğu dikkat çekicidir.

Şöyle oldum kim (ecel yasadığına baş koyanı)

*(Sanuram) (uyhusı gelmiş) **memleket sultānidur** (179-56/5)*

(Hatt-ı reyhān ile ol zībā ‘izār)

*(Sanasın) **mushāfdur** (āyet-ber-kenār) (205-99/1)*

1.2.3.2. Benzetmelik Unsurunun Dolaylı Tümleç Olması :

Benzetmelik unsurunun dolaylı tümleç olması ile ilgili olarak ilk yüz gazelde ayrıntılı benzetme kısmında gösterebileceğimiz tek örneğe rastlayabildik. Bu örnekte de zikre değer özellik olarak, benzetme görevli kelimenin dön- fiili olduğunu söyleyebiliriz.

*(Kaddüm) (bükülüp) **çenge** (döner) sīnem olur def*

Agyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

1.3. BENZETME YÖNÜ (VECH-İ ŞEBEH) :

1.3.1. BENZETME YÖNÜNÜN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE FİİL OLMASI :

Metnimizde benzetme yönüne kelime olarak çok az rastlanmıştır. Benzetme yönü genellikle kelime gruplarından oluşmuştur. Az sayıdaki benzetme yönü ise kelime türlerinden fiil ile ifade edilmiştir. Fiillerin bir kısmını çekimli fiiller, bir kısmını da filimsiler oluşturmuştur.

***Saklaram** dīlde (hayāl-i zūlfūn) (īmānum) (gibi)*

‘İşka uyan tan midur koyunda götürse salīb (159-23/3)

*Yine (dolāb) (gibi) **inledüğüm** bu ki rakīb*

Gülşen-i kūyuna gelmege beni zār eyler (185-65/6)

*Didi (başun) (kāse-i Mecnūn) (gibi) **sımmak** nice*
Didūm ey ‘āşıklarun dīni ve ĩmānı dūrūst (167-36/5)

*Müşkūl olurdu **gūlmese** (gūl) (bigi) (leblerūn)*
Ne olurdu zīnet itmese Cām-ı Cemi ferah (171-43/3)

*(Kaddūm) **būkülūp** (çenge) (döner) sīnem olur def*
Agyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

Göricek derd ile kan agladugumu ter olur
***Kızarur** (çihre-i zībāsı) (nitekim) (gūl-i ter) (190-72/4)*

1.3.2. BENZETME YÖNÜNÜN KELİME GRUPLARI ARASINDA BİRLEŞİK FİİL GRUBU OLMASI :

Ayrıntılı benzetmede benzetme yönü kelime grupları içinde büyük ölçüde birleşik fiil grubu olarak görülmektedir. Cümleyi oluşturan unsurlar içinde de yüklem görevi yapan bu birleşik fiillerin bir kısmı, deyim/deyimisi özellikler göstermektedir. Söz konusu metnin şiir olmasından hareketle söz dizimi özellikleri bakımından, grubu oluşturan unsurların vezne bağlı olarak takdim tehir edilmiş olmaları da deyimlerin kalıplaşmış anlatım şekilleri olmalarıyla çelişmekte deyim olmaları veya olmamaları hususunda tereddütler oluşmaktadır. Bir kısmının deyimleri hatırlatıcı özellikleri barındırmasıyla en azından "deyimisi" diyebileceğimiz bu kelime gruplarını işaret edecek olursak, bunların yardımcı fiillerden et-, eyle- ve en fazla ol- yardımcı fiilleriyle kullanıldığını görüyoruz.

***Olumaz** (tab‘-ı Necātī) (gibi) (būlbūl) (**bezle-gūy**)*
Fī’ l-mesel hıfz itse ebyāt-ı gūlistānı dūrūst (167-36/6)

(Dīdār ehli) cennete sapmaz ‘alel-husūs
(Zūlf-i durāz-ı dōst) (gibi) **şāh-rāh ola** (157-20/4)

Sohbetde bana (būselerün) sun kim **olmaya**
Gül-zār içinde (sohbet-i mey) ol (kadar) **lezīz** (177-54/4)

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh
(Serv) (gibi) **her taraftan dest ola** (dāmān-ı dōst) (163-29/2)

Dīl-dāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh
(Dāmānu) (Serv) (gibi) **ser-ā-pāy dest olur** (206-100/3)

(Serv-i sih) **çekinmeye āzād olmaya**
Şol‘asrda ki (sencileyin) (pādişāh) ola (157-20/5)

(Gayri dilberler) (gibi) cānā **vefāsuz olma** kim
‘Āşika lutfeyleyen dilberlerün ra‘nāsıdur (197-85/3)

Pīrlər pendini tut ser-keşlik itme‘āşikā
Pāy-dār olmaz (güzellik) (gibi) (bu dünyā) yigit (162-27/4)

Meclisler içre (gül) (gibi) **beşşāş olur** (şarāb)
Geydürse ‘aks-i ‘ārız-ı dīl-dār al ana (151-11/3)

Cānā Necāti çok seni dünyā kadar sever
(Dünyā) (gibi) gel imdi yeter **bī-vefālīg it** (164-31/7)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād
Kim güldügünce (gül) (gibi) (hūsün) **olur ziyād** (175-50/1)

1.3.3. BENZETME YÖNÜNÜN CÜMLEDE YÜKLEMİ OLUŞTURMASI :

Cümlede yüklem görevi yapan benzetme yönünün yapı bakımından çoğu kez birleşik fiil olduğunu bu birleşik fiillerden bir kısmının deyim/deyimsi özellikler gösterdiğini, yardımcı fiillerden et-, eyle- ve en fazla ol - yardımcı fiillerinin çok kullanıldığını söylemiştik. Bunun yanında çek (-in)-, geç-, gel-, kal-, tut (-ul)-, sür (-il)-, eg- gibi fiillerin yüklem görevinde olmasıyla birlikte nesne + yüklem, dolaylı tümleç + yüklem, zarf tümleci + yüklem şeklinde cümlelerin bir kısmının da benzetme yönünü oluşturduğu aşağıda verilen örneklerden görülecektir. Yüklem görevi yapan benzetme yönünün birleşik fiil kuruluşunda olanlar kadar değilse bile tek kelimelik fiillerle de kullanıldığını söyleyebiliriz.

Şol (kadar) çekdüm belā-yi hecri kim

(Sabr-ı Eyyüb) itdi tahsîn el-guyās (168-38/4)

(Gam acısı) Necāfî'ye hōş geldi öyle kim

Gelmez mezāka (şehd ü şeker) ol (kadar) lezîz (177-53/5)

Niçün yabanda kala (Ka'be) (gibi) (her mahcüb)

(Piyāle) (gibi) el üzre tutula (her güstāh) (172-44/4)

Kendüyi gördi cennet-i küyunda (ol rakīb)

(Şeytān) (gibi) sürilmedi der-gāhdan meded (177-52/6)

Ey boyı servüm (elif) (gibi) yolunda dogruyam

Rā kaşunla dāl zülfün itmesünler beni red (175-49/3)

Ey Necāfî taş iken la'l ide (horşîd) (bigi)

Bir nazār eyler ise himmet ile (şāh) sana (146-2/8)

(Gün) (gibi) **seyre çıkup** ‘arz-ı cemāl eyler iken
Eyledün (Ka‘be) (gibi) āh ki bir yerde **karār** (184-63/4)

Dem-be-dem (būlbūl) (gibi) (ben) **zār zār aglayayın**
Sen ferāgat gülşeninde ‘ālemi güldür bana (154-15/2)

(Sanavber) ayagun öpmege (Tübā) (gibi) **baş egmiş**
(Su) (gibi) bir kez ey serv-i revān **sahn-ı çemenden geç** (171-42/5)

Olumaz (tab‘-ı Necātī) (gibi) (būlbūl) **bezle-güy**
Fī‘l-mesel hıfz itse ebyāt-ı gülistānı dūrüst (167-36/6)

(Dīdār ehli) cennete sapmaz ‘alel-husūs
(Zūlf-i dirāz-ı dōst) (gibi) **şāh-rāh ola** (157-20/4)

Sohbetde bana (būselerün) sun kim **olmaya**
Gül-zār içinde (sohbet-i mey) ol (kadar) **lezīz** (178-54/4)

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh
(Serv) (gibi) **her tarafdan dest ola** (dāmān-ı dōst) (163-29/2)

Dīl-dāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh
(Dāmānı) (serv) (gibi) **ser-ā-pāy dest olur** (206-100/3)

(Serv-i sihī) **çekinmeye āzād olmaga**
Şol ‘asrda ki (sencileyin) (pādişāh) ola (157-20/5)

(Gayri dilberler) (gibi) cānā **vefāsuz olma** kim
‘Āşika lutfeyleyen dilberlerün ra‘nāsıdur (197-85/3)

Pîrler pendini tut ser-keşlik itme ‘āşıkā

Pāy-dār olmaz (güzellik) (gibi) (bu dünyā) yigit (162-27/4)

Meclisler içre (gül) (gibi) **beşşāş olur** (şarāb)

Geydürse ‘aks-i ‘ārız-ı dīl-dār al ana (151-11/3)

Cānā Necātī çok seni dünyā kadar sever

(Dünyā) (gibi) gel imdi yeter **bī-vefālīg it** (164-31/7)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād

Kim güldügünce (gül) (gibi) (hüsnün) **olur ziyād** (175-50/1)

Yine (dolāb) (gibi) **inledügüm** bu ki rakīb

Gülşen-i küyuna gelmege beni zār eyler (185-65/6)

Müşkül olurdu **gülmese** (gül) (bigi) (leblerün)

Ne olurdu zīnet itmese Cām-ı Cemī ferah (171-43/3)

Saklaram dīlde (hayāl-i zūlfün) (īmānum) (gibi)

‘İşka uyan tan midur koyunda götürse saīb (159-23/3)

Göricek derd ile kan agladugumu ter olur

Kızarur (çihre-i zībāsı) (nītekim) (gül-i ter) (190-72/4)

1.4. BENZETME ARAÇLARI (VASITA-İ TEŞBİH) :

1.4.1. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN KELİME TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ :

Ayrıntılı benzetmede, benzetme görevli kelimelerin kelime türleri içindeki dağılımı iki grup oluşturuyor; edat olanlar, fiil olanlar. Benzetme görevli

kelimelerin az bir kısmı fiille ifade edilmiştir. Geriye kalan daha fazla sayıdaki örneklerde bu unsuru edatların oluşturduğunu görüyoruz.

1.4.1.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Fiil Olması :

Benzetme görevli kelimelerin fiil olması üç örnekte karşımıza çıktı. İki örnekte dön- fiili, ve bir örnekte ise san- fiili geniş zamanla çekimlenmiştir. Bu fiillerden ikisi, üçüncü tekil kişi, bir fiil ise birinci tekil kişi çekimindedir.

(Kaddüm) (bükülüp) (çenge) döner sînem olur def
Agyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

Şöyle oldum kim (ecel yasadığına baş koyanı)
Sanuram (uyhusı gelmiş) (memleket sultânıdır) (179-56/5)

Varup harâm-i küyuna (yüzünü görmeyen)
(Sa'y ile nür görmedük) (hacıya) döner (181-58/6)

1.4.1.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Edat Olması :

Ayrıntılı benzetmede, benzetme görevli kelimeler içinde en fazla "gibi (bigi)" edatı kullanılmıştır. Bunun dışında, "meğer ki", "san ki", "nite ki", "kadar", edatlarına yer verilmiştir. Farsça teşbih edatının söz diziminde Türkçe "gibi" ile aynı kullanılışa sahip olduğunu da söylemeliyiz.

Cennet içre Sidre-veş (Tübā) (kadün)
Başdan ayaga (görinür müntehā) (152-13/4)

Aldı sōfînün karārın gösterüp yüzün (rakīb)
San ki (şeytān) (hastaya mā' gösterüp ĩmān alır) (179-55/9)

San ki (Rūm ili harāmīsi durur) (hāl-i ruhun)

Ki (öldürüp cān kārbanın varını andan alır) (179-55/8)

Sohbetde bana (būselerün) sun kim (olmaya)

Gül-zār içinde (sohbet-i mey) ol **kadar** (leziz) (178-54/4)

(Gam acısı) Necāfī'ye hōş geldi öyle kim

(Gelmez) mezāka (şehd ü şeker) ol **kadar** (leziz) (177-53/5)

Şol **kadar** (çekdüm belā-yi hecri) kim

(Sabr-ı Eyyüb) itdi tahsīn el-guyās (168-38/4)

Göricek derd ile kan agladugumu ter olur

(Kızarur) (çihre-i zībāsı) **nitekim** (gül-i ter) (190-72/4)

(Zülf-ü ruhunda) (baglu) (gönüller) (dizin dizin)

(Rūm illerinde) **nite ki** (zencir ile esir) (193-77/4)

Gide mi ey seng-dül (zülfün hayāli) sineden

Çün bilürsün (muhkem olur) (kâfir itdüğü binā) (145-1/4)

Dem-be-dem (bülbul) **gibi** (ben) (zār zār aglayayın)

Sen ferāgat gülşeninde 'ālemi güldür bana (154-15/2)

Didi (başun) (kāse-i Mecnūn) **gibi** (sınmak) nice

Didüm ey 'āşıklarun dīni ve imānı dürüst (167-36/5)

Yine (dolāb) **gibi** (inledüğüm) bu ki rakib

Gülşen-i küyına gelmege beni zār eyler (185-65/6)

(Saklaram) d̄ilde (hayāl-i zūlfün) (īmānum) **gibi**
'İşka uyan tan midur koyunda götürse salīb (159-23/3)

Cānā Necātī çok seni dünyā kadar sever
(Dünyā) **gibi** gel imdi yeter (bī-vefālīg it) (164-31/7)

(Gün) **gibi** (seyre çıkup) *arz-ı cemāl eyler iken
(Eyledün) (Ka'be) **gibi** āh ki (bir yerde karār) (184-63/4)

İrmesün dırsen cemāl-i ber-kemāle bir zevāl
(Gün) **gibi** ey şāh-ı 'ālem (gitme tenhā bir yana) (146-3/2)

Ey boyı servüm (elif) **gibi** (yolunda dogruyam)
Rā kaşunla dāl zūlfün itmesünler beni red (173-49/3)

Sanauber ayagun öpmege Tübā gibi baş egmiş
(Su) **gibi** bir kez ey serv-i revān (sahn-ı çemenden geç) (171-42/5)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād
Kim güldüğünce (gül) **gibi** (hüsnün) (olur ziyād) (175-50/1)

Ol boyı şimşāda yarın yapışursa dād-hāh
(Serv) **gibi** (her taraftan dest ola) (dāmān-ı dōst) (163-29/2)

Niçün yabanda kala Ka'be gibi her mahcūb
(Piyāle) **gibi** (el üzre tutula) (her güstāh) (172-44/4)

(Sabā) **gibi** yūzi üzre görüp (Necātī'yi) dōst
Didi nice (sürinürsin) kapumda sen de garīb (160-24/8)

Meclisler içre (gül) **gibi** (beşşāş olur) (şarāb)
Geydürse ‘aks-i ‘āriz-ı dīl-dār al ana (151-11/3)

Dīl-dāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh
(Dāmānı) (serv) **gibi** (ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)

Bezm-i hüsnünde (Necātī) **gibi** yüzün şem‘ine
(Bāl ü perler yandurur) (pervāneler) gördün mi hiç (169-39/5)

Gün gibi seyre çıkup ‘arz-ı cemāl eyler iken
(Eyledün) (Ka‘be) **gibi** āh ki (bir yerde karār) (184-63/4)

Niçün (yabanda kala) (Ka‘be) **gibi** (her mahcūb)
Piyāle gibi el üzre tutula her güstāh (172-44/4)

(Sanavber) ayagun öpmege (Tübā) **gibi** (baş egmiş)
Su gibi bir kez ey serv-i revān sahn-ı çemenden geç (171-42/5)

Kendüyi gördi cennet-i kūyunda ol (rakīb)
(Şeytān) **gibi** (sürilmedi der-gāhdan) meded (177-52-6)

Pīrler pendini tut ser-keşlik itme ‘āşıkā
(Pāy-dār olmaz) (güzellik) **gibi** (bu dünyā) yigit (162-27/4)

(Gayrı dilberler) **gibi** (cānā) (vefāsuz olma) kim
‘Āşika lutfeyleyen dilberlerün ra‘nāsıdur (197-85/3)

Ey cemāl-i ferruh-i ferhunde zāt
Bir güzelsin (‘ömr) **gibi** (bī-sebāt) 162-28/1)

(Dīdār ehli) cennete sapmaz 'alel-husūs
*(Zūlf-i dirāz-ı dōst) **gibi** (şāh-rāh ola) (157-20/4)*

*(Olumaz) (tab'-ı Necātī) **gibi** (būlbūl) (bezle-gūy)*
F'īl-mesel hıfz itse ebyāt-ı gülistānı dūrūst (167-36/6)

*Müşkāl olurdu (gūlmese) (gūl) **bigi** (leblerün)*
Ne olurdu zīnet itmese Cām-ı Cemi ferah (171-43/3)

*Ey Necātī (taş iken la'l ide) (horşīd) **bigi***
Bir nazār eyler ise himmet ile (Şāh) sana (146-2/7)

*(Bezmümüz) (gūlşen) **gibidür** (cām-ı māl-ā-māl gūl)*
Mest olanlara surāhī kulkuli būlbūl yeter (192-76/3)

1.4.2. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN EDAT GRUBUNU OLUŞTURMASI :

Benzetme görevi yapan kelimelerin kelime grupları içinde başlı başına bir görevi olmayıp cümlede zarf tümleci görevindeki edat grubunun edat kısmını oluşturmaktadır.

Ayrıntılı benzetmede benzetme görevli kelimeler kendinden önce sıfat, sıfat tamlaması, isim, isim tamlaması gibi kelime ya da kelime gruplarıyla, grup olarak edat grubunu; cümleyi oluşturan unsurlar açısından da cümlede genellikle zarf tümleci görevi yapmaktadır. Türkçe'nin söz dizimi özelliklerine uygun olarak benzetmelik görevi yapan isim, isim tamlaması, sıfat, sıfat tamlaması gibi kelime ya da kelime grubu şeklindeki yapılar grubun yardımcı unsurunu, benzetme görevli kelimeler de temel unsuru oluşturarak edat grubu meydana gelmektedir. Kısaca benzetmelik ve benzetme görevli kelime ya da ekler dilimizde ve pek tabii metnimizde en fazla müracaat edilen anlatım kalıbıdır. Fakat "nitekim", "sanki" ve "meğer ki" gibi yabancı (Farsça) asıllı

benzetme görevli kelimeler bu anlatım kalıbındaki söz dizimi kuralını ters yüz etmekte, benzetmelik unsurunu kendinden sonraya almaktadır. Şüphesiz bu durumun alıntı kelimelerin Farsça söz dizimi kurallarının Türkçemize aktarılması ile yakından ilgisi vardır. Benzetme görevli kelimelerden en çok "gibi/bigi" kullanılmış, genellikle Türk sentaksına sadık kalınmıştır. Farsça teşbih edatı "-veş" in de söz diziminde Türkçe'nin "gibi" siyle aynı paralelde olduğu görülecektir.

Göricek derd ile kan agladugunu ter olur

*(Kızarur) (çihre-i z̄bāsi) **nitekim** (gül-i ter) (190-72/4)*

San ki (*Rūm ili harām̄si durur*) (*hāl-i ruhun*)

Ki (öldürüp cān kārbanın varını andan alır) (179-55/8)

*(Sabā) **gibi** yüzi üzre görüp* (*Necāf'iyi dōst*

Didi nice (sürinürsin) kapumda sen de garīb (160-24/8)

*Niçün (yabanda kala) (Ka'be) **gibi** (her mahcūb)*

*(Piyāle) **gibi** (el üzre tutula) (her gūstāh) (172-4/4)*

Pīrler pendini tut ser-keşlik itme 'āşıkā

*(Pāy-dār olmaz) (güzellik) **gibi** (bu dünyā) yigit* (162-27/4)

*Dem-be-dem (būlbūl) **gibi** (ben) (zār zār aglayayın)*

Sen ferāgat gülşeninde 'ālemi güldür bana (154-15/2)

*Meclisler içre (gül) **gibi** (beşşāş olur) (şarāb)*

Geydürse 'aks-i 'ārız-ı dūl-dār al ana (151-11/3)

Kendüyi gördi cennet-i küyunda (ol rak'ib)
(Şeytân) **gibi** (sürilmedi der-gâhdan) meded (177-52/6)

(Sanavber) ayagun öpmege (Tübâ) **gibi** (baş egmiş)
(Su) **gibi** bir kez ey serv-i revân (sahn-ı çemenden geç) (171-42/5)

Cânâ Necâfî çok seni dünyâ kadar sever
(Dünyâ) **gibi** gel imdi yeter (bî-vefâlıg it) (164-31/7)

Ey Necâfî (taş iken la'l ide) (horşîd) **bigi**
Bir nazâr eyler ise himmet ile (Şâh) sana (146-2/8)

İrmesün dîrsen cemâl-i ber-kemâle bir zevâl
(Gün) **gibi** ey şâh-ı 'âlem (gıtme tenhâ bir yana) (146-3/2)

(Gün) **gibi** (seyre çıkup) ('arz-ı cemâl eyler iken)
(Eyledün) (Ka'be) **gibi** âh ki (bir yerde karâr) (184-63/4)

Yine (dolâb) **gibi** (inledüğüm) bu ki rak'ib
Gülşen-i küyuna gelmege beni zâr eyler (185-65/6)

Bezm-i hüsnünde (Necâfî) **gibi** yüzün şem'ine
(Bâl-ü-perler yandurur) (pervâneler) gördün mi hiç (169-39/5)

Gülmek sana yaraşur eyâ hür-i meh-nijâd
Kim güldüğünce (gül) **gibi** (hüsnün) (olur ziyâd) (175-50/1)

Müşkül olurdu (gülmese) (gül) **bigi** (leblerün)
Ne olurdu zînet itmese Câm-ı Cemi ferah (171-43/3)

Dil-dāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh
(Dāmānu) (serv) **gibi** (ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)

Ol boyı şimşāda yārın yapışursa dād-hāh
(Serv) **gibi** (her taraftan dest ola) (dāmān-ı dōst) (163-29/2)

(Dīdār ehli) cennete sapmaz ʿalel-husūs
(Zūlf-i durāz-ı dōst) **gibi** (şāh-rāh ola) (157-20/4)

(Saklaram) dīlde (hayāl-i zūlfün) (īmānum) gibi
ʿİşka uyan tan midur koyunda götürse salīb (159-23/3)

Didi (başun) (kāse-i Mecnūn) gibi (sınmak) nice
Didüm ey āşıklarun dīni ve imānu dūrūst (167-36/5)

(Olumaz) (tabʿ-ı Necātī) gibi (hūlbūl) (bezle-gūy)
Fīl-mesel hıfz itse ebyāt-ı gülistānu dūrūst (167-36/6)

(Gayrı dilberler) gibi cānā (vefāsuz olma) kim
ʿĀşika lutfeyleyen dilberlerin raʿnāsıdur (197-85/3)

1.4.3. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ :

Ayrıntılı benzetmeyi oluşturan benzetme görevli kelime ya da ekler cümlede benzetmelik unsurunun da tamlayan göreviyle desteklendiği edat grubu yapısında cümlenin zarf tümlecini oluşturmaktadır. Bu tip kuruluşlarda görevli kelimelerin edat olduğu unutulmamalıdır. İkinci olarak Türkçe'de dön-, san- gibi fiillerle "gibi" edatının ek fiille çekimlenmiş şekilleri de benzetme görevi yapmaktadır. Fiil olanlar ve ek fiil almış edatlar ise cümlenin yüklemine oluşturmaktadır. Şu halde benzetme görevli kelimeler, cümlede, ya zarf tümleci (bu oldukça yaygındır) veya yüklem görevli olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.3.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Zarf Tümlecini Oluşturması :

Bu bölümde benzetme görevli kelimelerin cümlede zarf tümleci içerisinde yer almasıyla ilgili teorik bilgilerin, benzetmelik unsuruyla ilgili kısımdan, bağımsız olmadığı görülecektir. Benzetme görevli kelimeler, anlatım kalıbı içerisinde, benzetmelik unsuru olmadan, tek başına bir şey ifade etmemektedir. Kendisinden önce veya sonra -bu, söz diziminin Türkçe veya Farsça oluşuyla çok yakından ilgilidir-, benzetmelik unsurunu oluşturan kelime veya kelime gruplarının var olması gerekmektedir. Bu durumda kelime grubu olarak edat grubu olan bu kuruluşun, edat kısmını benzetme görevli kelimeler, isim olarak genelleyeceğimiz kelime ya da kelime grubu şeklindeki yardımcı unsurunu ise benzetmelik oluşturmaktadır. Yalnız, örneklerimizde görülecek olan "nitekim", "sanki" ve "meğer ki" gibi benzetme görevli kelimeler, benzetmelik unsurunun söz dizimindeki yerini değiştirmektedir.

Göricek derd ile kan agladugumu ter olur

*(Kızarur) (çihre-i zībāsı) **nitekim** (gül-i ter) (190-72/4)*

*(Sabā) **gibi** yüzi üzre görüp (Necāt'yi) dōst*

Didi nice (sürinürsin) kapumda sen de garīb (160-24/8)

*Niçün (yabanda kala) (Ka'be) **gibi** (her mahcūb)*

*(Piyāle) **gibi** (el üzre tutula) (her güstāh) (172-44/4)*

Pīrler pendini tut ser-keşlik itme 'āşıkā

*(Pāy-dār olmaz) (güzellik) **gibi** (bu dünyā) yigit (162-27/4)*

*Dem-be-dem (bülbül) **gibi** (ben) (zār zār aғlayayın)*

Sen ferāgat gülşeninde 'ālemi güldür bana (154-15/2)

Meclisler içre (gül) **gibi** (beşşâş olur) (şarāb)
Geydürse ‘aks-i’arız-ı dīl-dār al ana (151-11/3)

Kendüyi gördi cennet-i kūyunda (ol rakīb)
(Şeytān) **gibi** (sürilmedi der-gāhdan)meded (177-52/6)

(Sanavber) ayagun öpmege (Tübā) **gibi** (baş egmiş)
(Su) **gibi** bir kez ey serv-i revān (sahn-ı çemenden geç) (171-42/5)

Cānā Necātī çok seni dünyā kadar sever
(Dünyā) **gibi** gel imdi yeter (bī-vefālīg it) (164-31/7)

Ey Necātī (taş iken la‘l ide) (horşīd) **bigi**
Bir nazār eyler ise himmet ile (şāh) sana (146-2/8)

İrmesün dırsen cemāl-i ber kemāle bir zevāl
(Gün) **gibi** ey şāh-ı ‘ālem (gıtme tenhā bir yana) (146-3/2)

Gün gibi seyre çıkup ‘arz-ı cemāl eyler iken
(Eyledün) (Ka‘be) **gibi** āh ki (bir yerde karār) (184-63/4)

Yine (dolāb) **gibi** (inledügüm) bu ki rakīb
Gülşen-i kūyına gelmege beni zār eyler (185-65/6)

Bezm-i hüsnünde (Necātī) **gibi** yüzün şem‘ine
(Bāl ü perler yandurur) (pervāneler) gördün mi hiç (169-39/5)

Gülmek sana yaraşur eyā hūr-i meh-nijād
Kim güldügünce (gül) **gibi** (hüsnün) (olur ziyād) (175-50/1)

Müşkâl olurdu (gülmeſe) (gül) **bigi** (leblerün)

Ne olurdu zînet itmese Câm-ı Cemi ferah (171-43/3)

Dîl-dâra yapışursa kuyâmetde dâd-hâh

(Dâmânı) (serv) **gibi** (ser-â-pây dest olur) (206-100/3)

Ol boyı şimşâda yarın yapışursa dâd-hâh

(Serv) **gibi** (her taraıdan dest ola) (dâmân-ı döst) (163-29/2)

(Dîdâr ehli) cennete sapmaz ‘alel-husûs

(Zülf-i durâz-ı döst) **gibi** (şâh-râh ola) (157-20/4)

(Saklaram) dîlde (hayâl-i zülfün) (îmânım) **gibi**

‘İşka uyan tan mıdur kuyunda götürse salîb (159-23/3)

Didi (başun) (kâse-i Mecnûn) **gibi** (sunmak) nice

Didüm ey ‘âşıklarun dîni ve îmânı dürüst (167-36/5)

Olumaz (tab‘ -ı Necâtî) **gibi** (bûlbûl) (bezle gûy)

Fi’ l-mesel hıfz itse ebyât-ı gülîstârı dürüst (167-36/6)

(Gayrı dilberler) **gibi** cânâ (vefâsuz olma) kim

‘Âşika lutfeyleyen dilberlerün ra‘nâsıdur (197-85/3)

1.4.3.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Yüklemleri Olması :

Ayrıntılı benzetmede benzetme görevli kelimelerin cümlede zarf tümlecini oluşturan kelime grubunun edat unsuru olması dışında sayıca az olmakla beraber cümlede doğrudan doğruya yüklemleri yapan kelime ya da kelime grubu olduğunu da görüyoruz. Bunlardan bir tanesi benzetme edatının ek fiille çekimlenmesi, diğlerleri ise san- ve dön- benzetme görevli fiillerin çekimli şekilleridir. Benzetme görevli kelime ister cümlede başlıbaşına bir unsuru ifade

etsin, isterse bir kelime grubu içerisinde yer alsın; ayrıntılı benzetmeyi oluşturan unsurlar benzeyen, benzetme yönü, benzetmelik şeklinde bir anlatım sırasının hemen peşinden benzetme görevli kelime gelmektedir.

(Bezmümüz) (gülşen) **gibidür** (cām-ı māl-ā-māl gül)
Mest olanlara surāhī kulkuli bülbül yeter (192-76/3)

(Kaddüm) (bükülüp) (çenge) **döner** sīnem olur def
Agyār ile ol yār kaçan kim ide sohbet (167-35/6)

Varup harām-i kūyuna (yüzini görmeyen) [Kımsen]
(Sa'y ile nūr göremedik) (haçīya) **döner** (181-58/6)

(Hatt-ı reyhān ile ol zībā 'izār)
Sanasın (mushāfdur) (āyet-ber-kenār) (205-99/1)

Şöyle oldum kim (ecel yasduğuna baş koyanı)
Sanuram (uyhusı gelmiş) (memleket sultānıdır) (179-56/5)

2. KISALTILMIŞ BENZETME (MUHTASAR/MÜCMEL TEŞBİH) :

Bir benzetmeyi meydana getiren dört unsurdan, benzeyen ve benzetmelik arasındaki benzetme ilgisinin, benzetme aracıyla sağlandığı; buna karşılık benzetme yönünün söylenmediği benzetme türüdür. Benzetme yönünün söylenmemesine rağmen; benzetme aracı, böyle bir benzetmede benzetme yönünün niteliğinin kavranmasına zihni faaliyetleri zorlar.

Servi Necātī kaddüne benzer didi ise

Luft it sen ana kalma ki şā'ir yalancıdur

Necātī

Benzeyen: Servi,

Benzetmelik: Kad (d),

Benzetme aracı: Benze- fiili.

Bu beyitte boyun ("kadd"ın) benzetildiği servi kelimesi yaygın bir şekilde benzetmelik olarak bilinir ve kullanılırken; bu defa servi, boya benzetilmiştir. Bu, servinin benzetmelik olarak kullanılması yanında, benzeyen olarak da kullanılabileceğini göstermektedir. Bu benzetme ilgisini ise, beyitteki bir iç cümleyle ifadesini bulan, benzetmeyi oluşturan unsurların söz dizimindeki yeri ve görevleriyle anlamak mümkündür. Teşbihin benzeyen unsuru olan "servi" kelimesi özne, benzetmelik unsuru olan "Kad" dolaylı tümleç, benzetme görevi yapan "benze-" fiili ise yüklem görevindedir. Bu diziliş ilk anda bir başka benzetme anlayışını engeller. Esasen beyti anlamak için bu durum ilk adımdır.

Servi kelimesinin özelliklerinden kaynaklanan çağrışımlara bakarsak, yaz-kış canlı kalmasıyla mutlak güzelliği; uzun olması, fiziki güzelliği ve elifi hatırlatmasıyla endamı; meyvesiz bir ağaç oluşuyla cevri eden sevgiliyi; hafif rüzgârda salınışıyla ve çıkardığı seslerle, sevgilinin yürüyüşünü ve "hū" sesini (O yani Tanrı'yı), ilâhî aşkı ... düşündürür. Yukarıda söylenen ve söylenmeyen

çağrışımlarıyla belli bir anlam yükü bulunan "servi" kelimesine boyun benzetilmesi, yaygın ve bilinen bir ifâde tarzıdır. Anlamca kuvvetlendirilmesi gereken boyun, benzeyen unsur olarak görülmesi, daha önceden de başvurulan bir kullanılış şeklidir. Fakat burada tam tersi olmuş, servi boya benzetilmiştir. Bu durumda serv marifetiyle boy, anlam bakımından oldukça zenginleşmiş olmalıdır ki; benzetmelik olmuştur. Aslında Şair boyun serviye benzetilmesinden doğacak "âmiyâne teşbih" illetinden kurtulmak için amacına bir başka yoldan giderek ulaşmak istemiştir ki, bu da bir zekâ oyunu ile zaten gerçekleşmiştir. Bu durumda her iki gösterge de birbirine yakın, itibarî olarak herhangi biri diğerinden üstün, biri diğerini ilk anda hatırlatan birer çağrışımlar odağı olarak yeni bir duygu değeri kazanıyor demektir. Bu haliyle alışılmamış bir bağdaştırma içinde muhal olanı mümkün hale getirmiştir. Böyle bir ifadenin yadırganması, kabul görmemesi ve aşırı mübalağalı bulunması ihtimaline karşılık şairce bir söz manevrası ile "şairlerin yalancılığı" yaygın kanaatıyla meşhur nükteye gönderme yapılarak aslında tasarlanan duygu daha da kuvvetle hissettirilmektedir. Çünkü burada bir itiraf ve itham değil, hâlâ bir ısrar söz konusudur.

Ayrıntılı benzetmede;

Cennet içre Sidre-veş Tübâ kadûn

Başdan ayaga görünür mûntehâ

Necâti

şeklinde dört unsuruyla muhataba sunulan benzetme, burada benzetme yönünün söylenmemesiyle değerinden hiç de bir şey kaybetmeyen, aksine, az sözle, çoktan tanıdık hale gelmiş çağrışımları ile çeşitli ve zengin bir noktaya dayanmıştır ki devamı bizim metnimizdeki (79/7) "serv-kad" (uz benzetme) anlatım zirvesidir. Daha ilerisi bu sıfat tamlaması içinde yer alan benzeyen ve benzetmeliğin her hangi biri, açık veya kapalı istiare ufkudur. Artık, mecazla buluşulacak, mazmunlaşma başgösterecektir.

Benzetme öğelerinden benzeyen unsur, benzetmelik unsur ve benzetme araçlarından oluşan **kısaltılmış benzetmede**; benzeyen unsur kelime türlerinden isimlerden meydana gelmiştir. Kelime grubu olarak isim ve sıfat tamlamaları kuruluşundadır. Bu şekliyle de cümlede özne ve nesne görevi

yapar. Benzetmelik unsuru; isim, kelime grubu olarak isim ve sıfat tamlamaları ve birleşik fiil grubu kuruluşundadır. Cümlede ise yüklem, nesne, dolaylı tümleç olurken, zarf tümlecinin de kuruluşunda yer alır. Benzetme araçları kelime türlerinden edat ve fiillerle, kelime gruplarından isim/sıfat tamlamaları içinde bulunur. Cümlede ise yüklem olabileceği gibi cümlenin diğer tamlayıcı öğeleri içinde yine bir tamlayıcı olarak görülmektedir. Kısaltılmış benzetmeyi oluşturan unsurlara bir kelime grubu kuruluşuyla cümleyi meydana getiren unsurlardan birinde de rastlanabilmektedir.

2.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH) :

2.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ ARASINDAKİ YERİ :

2.1.1.1. Benzeyen Unsurunun İsim Olması :

Kısaltılmış benzetmenin benzeyen unsuru durumundaki kelime, türü bakımından metnimizde isim olarak kullanılmıştır. Benzeyen unsurunun isim olması iki ana karakter özelliği göstermektedir. Bunlardan en fazla yekûn teşkil edenler yalnız isim olarak kullanılanlar, iyelikli isimlerdir. Diğerleri ise çok az sayıda kullanılan şahıs zamirleridir. Buraya kadar saydığımız isim türlerinin hepsinin ortak özelliği, tekil, somut, cins ismi; ve basit isim oluşlarıdır. Sadece iyelikli örneklerden ilkinde diğerlerinden farklı olarak soyut isim kullanılmıştır.

*(Yârun ayacı tozına) (benzer) diyü bu gün
Bâzar içinde **‘anberi** Allâh ki satdılar (200-90/2)*

***Agyâr** (diken) (gibidür) andan üzülürsen
Ey gonca-dehen gül gibi baş üzre yirün var (192-75/3)*

***Zerre** (denlü) (dehân) ü kılca miyân
Dil-rübâlar içinde nen kemdür (186-66/2)*

*Zerre denlü dehân ü (kılca) **miyân**
Dil-rübâlar içinde nen kemdür (186-66/2)*

Meclisde *sākī* desti ile el bir eyleyüp
(Şol gül) (gibi) **şarābı** ayaga düşürdiler (180-57/3)

Servi Necāti (kaddüne) (benzer) didi ise
Lutf it sen ana kalma ki *şā'ir* yalancıdur (200-89/7)

Yürü var mey-kedede karşıma gelme nasīh
Ki elüme **sāgar** alıcak gözüme (kan) (görinür) (194-80/2)

Ol (hınu [-vāne]) **benleri** ögmek kolay mıdur
Virilmese idi lûtf ile nazm-ı hasen bana (154-16/4)

(Kul[-ca]) **murāda** irmedük ol zülfden dırġ
(Bir kul[-ca]) **cānum** ol meh-i nā-mihr-bān aşar (188-70/2)

Kaşların fikri ile (döndi) (hilāle) **kāmetüm**
Gerçi **cānum** (kul[-ca]) gelmez ey hilāl-ebrū sana (151-10/4)

(Tāra) (döndi) **cismüm** ider zahm-ı tıründen figān
Sanasın mızrāb olupdur āherün peykān ana (148-5/3)

Ehl-i dīller göricek āyīnede **tasvīrünü**
(Bagrına basmış durur *İsā'yı Meryem) (sandılar) (191-74/3)

İşigün yaşum ile hem-demdür
(Meger) ol (Ka'bedür) bu (zemzemdür) (186-66/1)

Bir dahi benüm **sen** (-cileyin) (pādişehüm) yok
Ey dōst senün nice benüm bigilerün var (192-75/2)

2.1.2. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ :

Kısaltılmış teşbihin benzeyen unsuru ile ilgili kelime gruplarının tasnifinde Divan'ın taradığımız yüz gazelinde isim tamlamalarının tercih edilip kullanıldığını gördük. Bunun yanında sıfat tamlaması yapısı içinde yer alanlar da vardır.

2.1.2.1. Benzeyen Unsurunun İsim Tamlaması Olması :

Benzeyen unsuru ana karakteri itibariyle ya iyelikli unsur ya da Türkçe veya Farsça isim tamlamaları olarak kullanılmıştır. Bunların bir kısmı tamlayan veya tamlanan unsuru yine kendi içinde isim tamlaması ya da sıfat tamlaması olabilmektedir. Şimdi genel olarak özelliklerini söylediğimiz örnekleri sıralayalım:

*Şol kadar zārīg itdüm kim **cihān būnyādını***

(Hānekāh-ı şīven ü eyvān-ı mātem) (sandılar) (191-74/2)

Genc-i hüsnün tılsımını gör kim

***Her kılı zūlfün** (ejdehā) (görinür) (204-96/2)*

Furkat diyārının en eyüsi durur melāl

***Vuslat bahārının** (nitekim) **en kemi** (ferah) (171-43/4)*

*Bir dem iken **devlet-i dünyāyı** (bir dem) (sandılar)*

***Bu fenā gül-zārının 'ayşını** (*ālem) (sandılar) (191-74/1)*

***Çeşm-i āhū** (dāg-ı hasret) (gibidür)*

Leylī olmayınca Mecnūna şikār (206-99/5)

2.1.2.2. Benzeyen Unsurunun Sıfat Tamlaması İçinde Yer Alması :

Benzeyen unsurunun sıfat tamlaması kuruluşunda yer alması, kendisini genellikle tamlanan unsurunda ifadesiyle bulmaktadır. Benzeyen unsurunun, başlı başına sıfat tamlaması olarak kullanılması, yaygın değildir. Ancak, benzetmenin diğer unsurlarıyla sıfat tamlaması oluşu tercih edilmiştir. Bu kuruluşta sıfat tamlamasının içinde yer alan "gibi" "denlü" sözcükleri dışında Türkçe "-ca, -ce" ekleri ile yapılmış benzetme görevli unsurlar böyle bir anlatım kalıbının oluşmasına imkân vermiştir. Sadece bir örnekte, diğer örneklerin sıfat tamlamasının tamlanan unsuru oluşu dışında, doğrudan doğruya Farsça sıfat tamlaması yapısı benzeyen unsurunu meydana getirmiştir.

Meclîsde sâki desti ile el bir eyleyüp

*(Şol gül gibi) **şarâbı** ayaga düşürdiler (180-57/3)*

*(Zerre) (denlü) **dehân** ü (kul[-ca]) **miyân***

Dîl-rübâlar içinde nen kemdür (186-66/2)

*(**Kul[-ca]**) **murâda** irmedük ol zülfden dirîg*

*(Bir kul[-ca]) **cânum** ol meh-i nâ-mihr-bân aşar (188-70/2)*

(Târa) (döndi) (cismûm) ider zahm-ı tîründen figân

*(Sanasın) (muzrâb olupdur) **âhenîn peykân** ana (148-5/3)*

2.1.3. BENZEYEN UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ :

Kısaltılmış benzetmenin benzeyen unsuru, cümlede özne ve nesne görevinde olabilmektedir. Benzeyenin özne olması nesne olmasına göre sayıca daha fazladır.

2.1.3.1. Benzeyen Unsurunun Özne Olması :

Benzeyen unsuru cümlede kelime ya da kelime grubu olarak özne görevi yapmaktadır. Kelime olarak pek fazla örnek yoktur. Kelime gruplarından çoğu isim tamlaması kuruluşundadır.

Agyār (diken) (gibidür) andan üzülürsen

Ey gonca-dehen gül gibi bāş üzre yirün var (192-75/3)

Yüri var mey-kedede karşuma gelme nasīh

*Ki elüme **sāgar** alıcak gözüme (kan görünür) (194-80/2)*

Servi Necāī (kaddüne) (benzer) didi ise

Lutf it sen ana kalma ki şā⁴ir yalancıdur (200-89/7)

Genc-i hūsnün tılısınını gör kim

Her kılı zūlfün (ejdehā) (görünür) (204-96/2)

Çeşm-i āhū (dāg-ı hasret) (gibidür)

Leylī olmayınca Mecnūna şikār (206-99/5)

İşigün yaşum ile hem-demdür

(Meger) ol (Ka⁴bedür) bu (zemzemdür) (186-66/1)

Fürkat diyārınun en eyisi durur melāl

Vuslat bahārınun (nitekim) **en kemi** (ferah) (171-43/4)

*(Tāra döndi) **cismüm** ider zahm-ı tīründen figān*

*(Sanasın) (mızrāb olupdur) **āhenīn peykān** ana (148-5/3)*

*Kaşların fikri ile (döndi) (hilâle) **kâmetüm***

*Gerçi **cânım** (kalca gelmez) ey hilâl-ebürü sana (151-10/4)*

2.1.3.2. Benzeyen Unsurunun Nesne Olması :

Benzetme görevli sözcüğün görevinin, "san-" ve "benze-" gibi fillerle karşılandığı durumlarda benzeyen unsurunun sadece belirtili nesne olduğu görülmektedir.

*Bir dem iken **devlet-i dünyâyı** (bir dem) (sandılar)*

***Bu fenâ gül-zârının ‘ayşını** (‘âlem) (sandılar) (191-74/1)*

*Şol kadar zârîliğ itdüm kim **cihân bünyâdını***

(Hânekâh-ı şîven ü eyvân-ı mâtem) (sandılar) (191-74/2)

*Ehl-i dâller göricek âyînede **tasvîrünü***

(Bâgrına basmuş durur ‘İsâ’yı Meryem) (sandılar) (191-74/3)

(Yârın ayacağı tozına) (benzer) diyü bu gün

*Bâzâr içinde **‘anberi** Allâh ki satdılar (200-90/2)*

2.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH) :

2.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ ARASINDA İSİM OLMASI :

Kısaltılmış benzetmenin benzetmelik unsuru durumundaki kelimeler, tür bakımından metnimizde isim olarak kullanılmıştır.

Bu bölümdeki isimlerin genel olarak ortak özelliği tekil, somut, cins ve basit isim oluşlarıdır. Birer özel isim olan son iki örnekten birincisi kişi adı, ikincisi yer adıdır. Benzetmelik unsuru olan kelime, eğer Türkçe -ca, -ce eşitlik

eki alırsa; benzetmelik, kısaltılmış benzetmenin sıfat tamlamasında, tamlayan unsur olarak görülmektedir. Öte yandan ek fiilin geniş zaman eklerini alırsa cümlede yüklem olmaktadır.

(Rište-i cānu) **fetīl** (eyledi) (gönlümü) **zücāc**

Hufte bahtum ruhu devrinde uyarmaga sirāc (170-41/1)

Bir dem iken devlet-i dünyāyı bir dem sandılar

(Bu fenā gül-zārınun ‘ayşını) **‘ālem** (sandılar) (191-74/1)

Genc-i hüsnün tılsununu gör kim

(Her kılı zūlfün) **ejdehā** (görünür) (204-96/2)

Tāra (döndi) (cismüm) ider zahm-ı tîründen figān

(Sanasın) **mızrāb** olupdur (āhenñn peykān) ana (148-5/3)

Ol **hindu** (-vāne) (benleri) ögmek kolay mudur

Virilmese idi lutf ile nazm-ı hasen bana (154-16/4)

Kaşların fikri ile (döndi) **hilāle** (kāmetüm)

Gerçi cānum kılca gelmez ey hilāl ebrū sana (151-10/4)

Kıl [-ca] (murāda) irmedük ol **zūlf**den dirīg

Bir **kıl** (-ca) (cānum) ol meh-i nā-mihr-bān aşar (188-70/2)

Yürü var mey-kedede karşuma gelme nasñh

Ki elüme (sāgar) alıcak gözüme **kan** (görünür) (194-80/2)

Zerre denlü dehān ü **kıl** (-ca) (miyān)

Dil-rübālar içinde nen kemdür (186-66/2)

*Zerre (denlũ) (dehān) ũ kılca miyān
Dĩl-rũbālar içinde nen kemdũr (186-66/2)*

*(Agyār) **diken** (gibidũr) andan ũzũlũrsen
Ey gonca-dehen gũl gibi bāş ũzre yirũn var (192-75/3)*

*Ehl-i dāĩler gũricek āyĩnede (tasvĩrũni)
(Bagrna basmuş durur ‘İsā’yı **Meryem**) (sandũlar) (191-74/3)*

*(İşigũn) (yaşum) ile hem-demdũr
(Meger) ol **Ka’bedũr** bu **zemzemdũr** (186-66/1)*

2.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ :

Benzetmelik unsuru metinlerde en fazla çeşitli özellikleriyle isim tamlaması şeklindedir. Sıfat tamlamasının ve birleşik fiil gruplarının ise benzetmelik unsuru olarak kullanılma oranı birbirine yakındır.

2.2.2.1. Benzetmelik Unsurunun İsim Tamlaması Olması :

Benzetmeliğın isim tamlaması olarak kullanılması iyelikli ifadelerle bazen tamlamanın her iki unsuru, bazen de sadece tamlanan unsurunun söylenmesi şeklindedir. Türkçe ilgi eklerinden biri dũşũrũlmũş zincirleme yapıdan başka, pek tabii Farsça isim tamlamaları da benzetmelik unsurunun gũrevini ũstlenmiřtir.

*Bir dahi **benũm** (sencileyin) **pādiřehũm** yok
Ey dũst senũn nice benũm bigilerũn var (192-75/2)*

Yârun ayagı tozına (benzer) diyü bu gün

Bâzâr içinde (*anberi) Allâh ki satdılar (200-90/2)

Şol kadar zârîlig itdüm kim (cihân bünyâdını)

Hânekâh-ı şiven ü eyvân-ı mâtem sandılar (191-74/2)

(Çeşm-i âhû) **dâg-ı hasret** (gibidür)

Leylî olmayınca Mecnûna şikâr (206-99/5)

2.2.2.2. Benzetmelik Unsurunun Sıfat Tamlaması Olması :

Kısaltılmış benzetmenin benzetmelik unsurunun sıfat tamlaması olmasıyla ilgili örnekler fazla değildir. Mevcut örneklerden Türkçe olanlarından biri basit yapıdayken diğeri iyelik grubu içinde yer alan bir başka sıfat tamlamasına bağlıdır. Benzetmelik unsurunun Türkçe eşitlik eki -ca, -ce ile sıfat olduğu, benzeyen ile birlikte sıfat tamlamasının oluşturulmasında tamlayan görevi yaptığı görülüyor.

Kılca murâda irmedük ol zülfden dirig

Bir kılca (cânum) ol meh-i nâ-mihr-bân aşar (188-70/2)

Bir dem iken (devlet-i dünyâyı) bir dem (sandılar)

Bu fenâ gül-zârının ‘ayşını ‘âlem sandılar (191-74/1)

2.2.2.3. Benzetmelik Unsurunun Birleşik Fiil Olması :

Kısaltılmış teşbihin benzetmelik unsurunun kelime grupları içinde isim ve sıfat tamlamaları yapısıyla yer alması yanında, isim tamlaması kadar olmasa bile, birleşik fiil şeklinde olanlarına da rastladık. Burada cümlede yüklem görevi yapan bu kuruluşun pek tabii isim kısmı benzetmelik görevini yüklenirken bunlardan bazılarının yardımcı fiil kısmının benzetme görevi yaptığı dikkat çekicidir.

(Rište-i cānı) **fetīl** (eyledi) (gönlümü) **zücāc**

Huŧte bahtum ruhu devrinde uyarmaga sirāc (170-41/1)

Tāra döndi cismüm ider zahm-ı tīründen figān

(Sanasın) (**mızrāb olupdur**) (āhenīn peykān) ana (148-5/3)

2.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ :

Kısaltılmış teşbihin benzetmelik unsuru cümlede en fazla yüklem görevi üstlenmiştir. Bunun yanında taradığımız metinde zarf tümleci ve dolaylı tümleç görevi yanında nesne görevi yaptığına rastladık.

2.2.3.1. Benzetmelik Unsurunun Yüklem İçinde Yer Alması :

Benzetmelik unsuru cümlede yüklem görevini isim+yardımcı fiil şeklindeki yapılarda genellikle bu yapının isim unsuru olarak kalıplaşmıştır. Bu tip anlatım kalıplarında yardımcı fiil benzetme işlevini üstlenmiştir. Ek fiil almış benzetme edatı "gibi" ye bağlı yapılarda ise edat grubunun isim kısmında yer almaktadır. "Meger ki", "nitekim" sözcükleriyle oluşturulmuş yapılarda benzetmelik doğrudan ek fiil olarak yüklem olmuştur.

(**Tāra döndi**) (cismüm) ider zahm-ı tīründen figān

(Sanasın) **mızrāb olupdur** (āhenīn peykān) ana (148-5/3)

(Rište-i cānı) **fetīl** (eyledi) (gönlümü) **zücāc**

Huŧte bahtum ruhu devrinde uyarmaga sirāc (170-41/1)

(Çeşm-i āhū) **dāg- ı hasret** (gibidür)

Leylī olmayınca Mecnūna şikār (206-99/5)

(Agyār) **diken** (gibidür) aından üzülürsen

Ey gonca-dehen gül gibi bāş üzre yirün var (192-75/3)

(İşigün) (yaşum) ile hem-demdür

(Meger) ol **Ka'bedür bu zemzemdür** (186-66/1)

Fürkat diyārınun en eyüsi durur melâl

(Vuslat bahārınun (nıtekim) en kemi) **ferah** (171-43/4)

2.2.3.2. Benzetmelik Unsurunun Nesne Olması :

Benzetmelik unsuru cümlede genellikle belirtisiz nesne türünde görev yapmaktadır. Nesne görevindeki öge kelime ya da kelime grubu olabilmektedir. Bu tip örneklerde benzetme görevli çekimli fiilin san- fiilinin olması dikkat çekicidir.

Bir dem iken (devlet-i dünyāy) **bir dem** (sandılar)

(Bu fenā gül-zārınun *ayşını) **ālem** (sandılar) (191-74/1)

Şol kadar zārīg itdüm kim (cihān būnyādını)

Hāne käh-ı şīven ü eyvān-ı mātem (sandılar) (191-74/2)

Ehl-i dāller göricek āyīnede (tasvīrünü)

Bagrına basmışdurur 'İsā'yı Meryem (sandılar) (191-74/3)

2.2.3.3. Benzetmelik Unsurunun Zarf Tümleci İçinde Yer Alması :

Kısaltılmış teşbihin benzetmelik unsurunun bulabildiğimiz tek örnekte benzetmelik tek başına cümlelerin bir unsuru olmaya yetmemekte, yanında benzetme edatını da istemektedir. Benzetmenin zarf tümleci içinde yer alma şartı, benzetme sanatının genel çerçevesi içinde kalıplaşmış benzetmelik+ benzetme edatı yapısının oluşturulmasına bağlıdır.

Genc-i hüsnün tılsımını gör kim

(Her kılı zülfün) (ejdehâ) [gibi] (görünür) (204-96/2)

2.2.3.4. Benzetmelik Unsurunun Dolaylı Tümleç Olması :

Cümlede dolaylı tümleç görevi yapan kısaltılmış teşbihin benzetmelik unsuru, bolca örnekler verebilecek kullanılış yaygınlığına sahip değildir. Vereceğimiz iki örnekte iki anlatım kalıbının benze- filinin benzetme görevi üstlendiği dizilişte, hemen bu fiillerin öncesinde yer aldığını görüyoruz.

*(Servi) Necâtî **kaddüne** (benzer) didi ise*

Lutf it sen ana kalma ki şâ'ir yalancıdır (200-89/7)

***Yârun ayagı tozına** (benzer) diyü bu gün*

*Bâzâr içinde (*anberi) Allâh ki satdılar (200-90/2)*

2.3. BENZETME ARAÇLARI (VASITA-İ TEŞBİH) :

2.3.1. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN KELİME TÜRLERİ İÇİNDEKİ YERİ :

Benzetme görevli kelimeler, kelime türleri olarak metinde sıfat, edat ve fil olarak kullanılmıştır. Benzetme görevli bu kelimelerin sıfat, edat veya fil oluşlarının oranları hemen hemen birbirine yakındır.

2.3.1.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Sıfat ve Edat Olması :

Benzetme görevli kelimeleri edat başlığı altında gruplandırığımız bu bölümde, tıpkı edatlar gibi kendi başlarına anlamları olmayan, ancak çeşitli görevler yapmaları bakımından işlevsel olarak edatların da bu özelliğiyle örtüşen az sayıdaki ekleri de buraya dahil ettik. Son beyit örneklerinde, yer verdiğimiz bu ekler aslında birer çekim eki olarak eşitlik ekleridir. Vurguyu bir

önceki heceye atması çekim eki oluşundan ileri gelmektedir. İşlev olarak, gibilik, kadarlık, görelilik... ifade eder. Bugün yerini gibi, kadar, göre, sıra gibi edatlara bırakmıştır. Ama o devirde bugün bazı kalıplaşmış kelimelerde yapım eki rahatlığıyla kullanılması düşünülemezdi. Öte yandan, benzerlik görevi dolayısıyla, kısaltılmış benzetmeyi oluşturan şartların sağlanması için yeterlidir. Esas görevi, eşitlik haliyle ismi fiile bağlayan bu eklerin metnimizde isimler (benzeyen ve benzetmelik) arasında bir benzetme ilgisi kurduğu, ama sırf bu özelliği yüzünden "edat-ı teşbih" diye adlandırılmayacağı, kelime değeri taşıyan bir terimin bu eklerle edat şeklinde doğru karşılık olmayacağını söylemeliyiz. Şu halde bu bölümde benzetmeliğe gelerek onu sıfatlaştıran bu eklerin edat olup olmadığı değil, benzetme görevi ile varlığı önemlidir.

Sonuç olarak, benzetme görevli ek almış benzetmelik isminin benzetme edatı gibi görev yapan -ca, -ce; -cılâyın, -cileyin ekleriyle sıfat haline gelmesi, bu eklerin hem yapım eki hem çekim eki özelliği taşıdığını gösterir. Tabii zamirlerle daha çok kullanılan -cılâyın, -cileyin ekiyle -ca, -ce eşitlik eklerinin vezin zaruretleriyle asıl fonksiyonunun dışında kullanıldığı da düşünülebilir.

Diğer edat olan benzetme görevli kelimeler ise doğrudan doğruya cümlede zarf tümleci olanlar, yine edat grubu kuruluşunda cümlede yüklem durumunda olanlar şeklindedir.

*(Agyār) (diken) **gibidür** andan üzülürsen*

Ey gonca-dehen gül gibi bāş üzre yirün var (192-75/3)

Fürkat diyārınun en eyüsi durur melāl

*(Vuslat bahārınun) **nitekim** (en kemi) (ferah) (171-43/4)*

Meclisde sākī desti ile el bir eyleyüp

*(Şol gül) **gibi** (şarābı) ayaga düşürdiler (180-57/3)*

(Çeşm-i ahū) (dāg-ı hasret) **gibidür**

Leylî olmayınca Mecnūna şikār (206-99/5)

(Zerre) **denlū** (dehān) ü (kılca) (miyān)

Dil-rübālar içinde nen kemdür (186-66/2)

(Kılca) (murāda) irmedük ol zülfden dirġ

Bir (kılca) (cānum) ol meh-i nā mihr-bān aşar (188-70/2)

Ol (hinduwāne) (benleri) ögmek kolay mıdur

Virilmese idi lūtf ile nazm-ı hasen bana (154-16/4)

Bir dahi benüm (sencileyin) (pādişehüm) yok

Ey dōst senün nice benüm bigilerün var (192-75/2)

2.3.1.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Fiil Olması :

Benzetme sanatında benzetme görevi yapan edatlar dışında Türkçe'de bazı fiillerin de benzetme aracı (vasita-i teşbih) olarak çeşitli çekimli şekilleriyle kullanıldığı bilinir. Metnimizde en fazla san- fiili başta olmak üzere "benze-, görün-, dön- fiilleri kullanılmıştır. Bunların bir kısmının cümlede yüklem görevi yaptığına ilgili bölümde (2.3.3.1.) işaret edilmiştir.

Şol kadar zārīg itdüm kim (cihān bünyādını)

(Hānekāh-ı şīven ü eyvān-ı mātem) **sandılar** (191-74/2)

Bir dem iken (devlet-i dünyāyı) (bir dem) **sandılar**

(Bu fenā gül-zārınun *ayşını) (*ālem) **sandılar** (191-74/1)

Ehl-i dāller göricek āyīnede (taşvīrünü)

(Bagrına basmuş durur 'İsā'yı Meryem) **sandılar** (191-74/3)

Tāra döndi cismüm ider zahm-ı t̄ründen figān

Sanasın (mızrāb) olupdur (āhenīn) peykān ana (148-5/3)

(Servi) Necātī (kaddüne) **benzer** didi ise

Lütif it sen ana kalma ki şā‘ir yalancıdur (200-89/7)

(Yārun ayacağı tozına) **benzer** diyü bu gün

Bāzār içinde (‘anberi) Allāh ki satdılar (200-90/2)

(Tāra) **döndi** (cismüm) ider zahm-ı t̄ründen figān

Sanasın mızrāb olupdur āhenīn peykān ana (148-5/3)

Kaşların fikri ile **döndi** (hilāle) (kāmetüm)

Gerçi cānum kalca gelmez ey hilāl-eburū sana (151-10/4)

Genc-i hüsnün tılsımını gör kim

(Her kılı zūlfün) (ejdehā) **görinür** (204-96/2)

Yürü var mey-kedede karşıma gelme nasīh

Ki elüme (sāgar) alıcak gözüme (kan) **görinür** (194-80/2)

2.3.2. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ :

Kısaltılmış teşbihte benzetme görevli kelimelerin kullanılışı şu özellikleriyle dikkat çekicidir: Bu unsurlar, benzetmelikle edat grubu oluşturan edatların veya benzetme görevli ek almış (benzetmelik) isimlerin meydana getirdiği sıfat tamlamaları içinde benzetme işlevli ek ya da kelimeler şeklindedir.

2.3.2.1. Benzetme Görevli Kelimelerin İyelik Grubu ve Sıfat Tamlamaları İçinde Yer Alması :

Benzetme görevli ek ya da kelimeler sıfat tamlamaları içinde yer alırken şu farklı durumlar da karşınıza çıkmaktadır: Ek halindeyken iyelik grubu içerisinde yer alan bir sıfat tamlamasının kuruluşunda yer alabilmekte veya bağımsız bir sıfat tamlamasının tamlayan unsurunun sıfat olarak teşkilinde görev yapmaktadır. Bu bahsedilen yapılarda -ca ve - cılayın isimden isim yapma ekleri benzetme görevini üstlenmişlerdir. Bunun dışında kelime (edat) ile oluşturulmuş sıfat tamlamaları içinde ayrıca edat grubu da olabilmektedir. Bu şekildeki edat gruplarında tabii grubun isim unsuru daima benzetmelik unsurunu oluşturmaktadır.

(Kılca murāda) irmedük ol zülfden dirīg

(Bir kılca cānum) ol meh-i nā-mihr-bān aşar (188-70/2)

Kaşların fikri ile döndi hilāle kāmētüm

Gerçi (cānum kılca gelmez) ey hilāl-ebrū sana (151-10/4)

Bir dahi (benüm sencileyin pādişehüm) yok

Ey dōst senün nice benüm bigilerün var (192-75/2)

*(Zerre **denlū** dehān) ū (kılca miyān)*

Dil-rübālar içinde nen kemdür (186-66/2)

Meclīside sākā desti ile el bir eyleyüp

*(Şol gül **gibi** şarābı) ayaga düşürdiler (180-57/3)*

2.3.3. BENZETME GÖREVLİ KELİMELERİN CÜMLEDEKİ GÖREVLERİ :

Benzetme görevli kelimelerin cümlede başlı başına yüklem görevi yapması dışında, cümleyi oluşturan diğer unsurların içinde dağıldığı görülmektedir. Yüklem içinde kullanılışı diğer ifade şekline göre daha yaygındır.

2.3.3.1. Benzetme Görevli Kelimelerin Yüklem Olması :

Kısaltılmış teşbihin benzetme görevi yapan kelimeleri cümlede yüklem görevini çeşitli anlatım kalıplarıyla yaparlar. Edat grubu olarak cümlede yüklem görevi yapanların bir kısmında grubun edat kısmı benzetme edatını oluşturur. Bu yapıdakilerin isim kısmını benzetmelik oluşturmuştur. Bir kaç örnekte ise benzetmelik ile birlikte yüklem olan benzetme edatlarından "nitekim" ve "meğer ki" nin benzetmelikten önce yer aldığı görülmektedir. En fazla san- fiili başta olmak üzere, benze-, görin- ve -dön fiillerinin benzetme aracı (vasita-i teşbih) olarak çekimli bir şekilde yüklem görevi yaptığını görüyoruz:

*Kaşların fikri ile **döndi** (hilāle) (kāmētüm)*

Gerçi cānum kılca gelmez ey hilāl-eburū sana (151-10/4)

*(Tāra) **döndi** (cismüm) ider zahm-ı tıründen figān*

***Sanasın** (mızrāb olupdur) (āhenñn peykān) ana (148-5/3)*

Agyār diken gibidür andan üzülürsen

Ey gonca-dehen gül gibi bāş üzre yirün var (192-75/3)

*(Çeşm-i āhū) **dāg-ı hasret gibidür***

Leylī olmayınca Mecnūna şikār (206-99/5)

(İşigün) (yaşum) ile hem-demdür

Meger ol Ka'bedür bu zemzemdür (186-66/1)

Genc-i hüsnün tılsımını gör kim

(Her kılı zülfün) (ejdehā) **görinür** (204-96/2)

Ehl-i diller göricek āyīnede (tasvīrünü)

(Bagrına basmuş durur 'İsā'yı Meryem) **sandılar** (191-74/3)

Sol kadar zārīlig itdüm kim (cihān bünyādını)

(Hānekāh-ı şīven) ü (eyvān-ı mātem) **sandılar** (191-74/1)

Bir dem iken (devlet-i dünyāyı) (bir dem) **sandılar**

(Bu fenā gül-zārinun 'ayşını) ('ālem) **sandılar** (191-74/1)

(Servi) Necāī (kaddüne) **benzer** didi ise

Lutf it sen ana kalma ki şā'ir yalancıdur. (200-89/7)

(Yarun ayagi tozına) **benzer** diyü bu gün

Bāzār içinde ('anberi) Allāh ki satdılar (200-90/2)

2.3.3.2. Benzetme Görevli Kelimelerin Cümlelerin (Özne, Nesne, Zarf Tümlenci Gibi) Diğer Unsurları İçinde Yer Alması :

Bu benzetmeyi oluşturan anlatım kalıbının, aynı zamanda cümleyi oluşturan unsurlardan birini meydana getirirken, benzetme görevi yapan öğelerde kelime kullanıldığı kadar ek de kullanılabileceği görülecektir. Bunlardan ek olarak görev yapan "-cileyin", "-ca" yapılarıyla, kelime örneğine dahil edeceğimiz "denlū" sözcüğü tasnifte özne karakteri gösteren grupta; yine kelimelerden "gibi" sözcüğü ise biri belirtili nesne, diğeri zarf tümlenci unsurları içerisinde benzetme görevi yapmakta, bunun yanında ek olarak yalnız bir

örnekte Farsça -âne ekinin de belirtili nesne yapısı içinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Benzetme görevinin ekle oluşturulduğu yapıların birinde, bulunma hal ekli bir sıfat tamlamasının cümlede dolaylı tümleç görevinde olduğunu görüyoruz.

Bir dahi (benüm sencileyin pādişehüm) yok

Ey dōst senün nice benüm bigilerün var (192-75/2)

(Kılca murāda) irmedük ol zülfdan dirīg

(Bir kılca cānum) ol meh-i nā-mihr-bān aşar (188-70/2)

(Zerre denlū dehān) ü (kılca miyān)

Dīl-rübālar içinde nen kemdür (186-66/2)

Meclīside sākī desti ile el bir eyleyüp

(Şol gül gibi şarābı) ayaga düşürdiler (180-57/3)

(Ol hinduwāne benleri ögmek) kolay mıdur

Virilmese idi lutf ile nazm-ı hasen bana (154-16/4)

2.4. KISALTILMIŞ BENZETMENİN CÜMLEDE ÖZNE VEYA NESNE OLARAK BULUNMASI :

Kısaltılmış benzetmeyi oluşturan bütün unsurlar bir anlatım kalıbı olarak cümlelerin başlı başına bir ögesini oluşturabilmektedir. Vereceğimiz ilk üç beyit örneğinde özne, son üç örnekte ise nesne görevi özelliği göstermektedir. Son beyit örneğinde beyit bütünlüğü içindeki cümlelerin öznesi durumundaki isim-fiil grubunun nesnesi, kendi içinde sıfat tamlaması olarak, yine kısaltılmış benzetmeyi meydana getirmektedir. Son örnekte bir önceki beyitte (89/7) nesne durumundaki bu sanatın kendi içinde cümle değeri

taşıdığı görülmektedir. İkinci beyitin (70/2) ilk mısrağında cümlede dolaylı tümleç olarak görülen kısaltılmış benzetme, kendi içinde diğer örneklerde olduğu gibi bir sıfat tamlamasıdır.

*Bir dahi **benüm sencileyin pādīṣāhüm** yok*

Ey dost senün nice benüm bigülerün var. (192-75/2)

***Kılca murāda** irmedük ol zülfden dirüg*

***Bir kılca cānum** ol meh-i nā-mihr-bān aşar (188-70/2)*

Zerre denlü dehān ü kılca miyān

Dil-rübālar içinde nen kemdür (186-66/2)

Meclīside sākī desti ile el bir eyleyüp

***Şol gül gibi şarābı** ayaga düşürdiler (180-57/3)*

***Servi Necāti kaddüne benzer** didi ise*

Lutf it sen ana kalma ki şā⁴ir yalancıdur (200-89/7)

***Ol hinduvāne benleri** ögmek kolay mıdur*

Virilmese idi lutf ile nazm-ı hasen bana (154-16/4)

3. PEKİŞTİRİLMİŞ BENZETME (MÜEKKED TEŞBİH/TEŞBİH-İ MÜEKKED) :

Bir benzetmeyi meydana getiren dört unsurdan, benzetme görevli unsur hariç; benzeyen, benzetmelik ve benzetme yönünün oluşturduğu bir teşbih türüdür. Kısaltılmış benzetmede, teşbihin temel unsurları arasındaki benzetme ilgisini benzetme aracı sağlıyor, benzetme yönünü zihni çaba ve birikimle düşündürmeye zorluyorken; pekiştirilmiş benzetmede, benzetme yönünü oluşturan kelime ya da kelime grubu, benzetme edatının yokluğunu hissettirmeden bir benzetmenin varlığına işaret eden özelliklere yönlendirmekte, teşbihin bu safhada yaygınlık ve işlerlik kazanmasına yardımcı olmaktadır.

*Çarhun güneş egerçi ki görki güvencidür
Küyunda kapu kapu gezer bir dilencidür
Necâî*

Benzeyen: Güneş,

Benzetmelik: Dilenci,

Benzetme yönü: Dilencinin kapı kapı gezmesi.

Klasik edebiyatımızda güneş; ışığı, parlaklığı, ısısı, ısıtması yönlerinden bir çok zengin çağrışımlı benzetmelere konu olmuştur. Bazen benzeyen, bazen benzetmelik olabilen güneşin, diğer özelliklerinden bir kaçını söylemek gerekirse; inkârı ve gizlenmesi mümkün olmadığı için ispatlanmaya da ihtiyacı olmaması; yüzüne bakılamayışı, gözleri yaşartması ve gerçeğin de sembolü olması; canlıların hayat kaynaklarından olduğu gibi, bazı değerli taşların oluşmasını sağlaması; "cevher-feşan" olduğu için gök cisimlerinin de sultanı olması ve cömertliği; çarhtaki bütün gök cisimlerinin ona hizmet eden farklı derecelerdeki rütbeliler olması, güneşin bu düzende güzellik ve emniyet

(güvenç) bakımından en önemli role sahip olması; toz ve zerreye göre güneşin, âşığa göre sevgiliyi ifade eden bir denklemden en önemli unsur olması; Yusuf Peygamber'in rüyasında, diğer gök cisimleriyle birlikte, Yusuf Peygamber'e (güzelliğe) secde etmesi; güneş gelince gölgenin, karanlığın gitmesi; güneş görününce yıldızların kaybolması, devamlı dönüşüyle ve rengiyle kadehe benzemesi; gökteki hareketleri yönünden, tahtıyla birlikte uçan Süleyman Peygamber'e benzemesi; gökyüzündeki haliyle bir meşale, kandil olması; karanlıkta pırıltılı bir şekilde ortaya çıkışıyla Yed-i Beyzâ'ya benzemesi; rengi yönüyle feleğin küpesi olması... gibi bir çok çağrışımlardır. Anlam alanı itibarıyla bu kadar muhteşem bir zenginliğe sahip bir göstergenin Şair tarafından herhangi bir dilenciye denk düşünülmesi, (bir benzetmede benzeyen unsur anlamca daha zayıf olmalı ki, anlamca kuvvetli olana benzetmenin amaç ve mantığı ortaya çıksın) ilkesine aykırı gibi görünmektedir. Ancak bu teşbihteki maksad güneşi dilenci haline getirerek rezil-rüsvâ etmek değildir.

Güneş ve dilenci bağdaştırması, beraberinde âşık ve sevgili ikilisini de getirir. Şair bu beyitte "Güneş, her ne kadar, feleğin güzellik ve emniyet bakımından sultanı ise de, sevgilinin köyünde olsa olsa kapı kapı dolaşan bir dilencidir" diyerek aslında güneşin değerini azaltmıyor, sevgilinin değerini îma yoluyla artırıyor. Sevgili kavramının olabildiğince anlam yükünü aldığı bu dizge içinde, güneşin de âşığı karşıladığı düşünülebilir. Beyitteki iki cümleden biri olan mısraın şart ifadesi taşıması ve ikinci mısradaki temel yargıya hazırlık yapan yan unsur olarak içinde benzeyen ögesini bulundurması; öte yandan benzetme yönü ile benzetmeliğin temel dizge içinde yer alması, betimleyici anlam (descriptive meaning) özelliklerinin yapıya yansımaları demektir ki, burada benzetme görevli herhangi bir başka unsura ihtiyaç da yoktur.

Benzetme öğelerinden benzeyen unsuru, benzetmelik unsuru ve benzetme yönü ile meydana gelen **pekiştirilmiş benzetmede** benzeyen unsuru, kelime olarak isim, kelime grubu olarak isim tamlaması ve cümlede özne görevindedir. Benzetmelik unsuru kelime türlerinden isim, kelime gruplarından sıfat tamlaması, cümlede ise yüklem olmaktadır. Benzetme yönü ise, kelime grupları arasında sıfat tamlamasında tamlayıcı unsur, sıfat-fiil ve birleşik fiil kuruluşunda görülürken cümlede yüklemi oluşturmaktadır.

3.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH) :

3.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM OLMASI:

Pekiştirilmiş teşbihin benzeyen unsuru kelime grupları ya da tek kelime halinde karşımıza çıkmıştır. Kelime durumundaki benzeyen unsuruna sadece isim olarak rastlanmaktadır.

Bu isimleri tekil, somut, cins isimler şeklinde gruplandırabiliriz. Bu unsur yalnız bir örnekte (54/2) çoğul olarak yer almaktadır. Yine bir başka örnekte (28/2) de gizli özne görevinde, birinci tekil şahıs zamiri olarak bulunmaktadır. Üç örnekte ise iyelikli çekimle karşımıza çıkan isimler aslında birer iyelik grubu isim tamlaması olup, tamlayan unsurları zikredilmemiştir. Bütün örneklerdeki benzeyen unsurunu oluşturan isimler, yapıları bakımından incelendiğinde basit isim oldukları görülecektir.

Hüsn ü hulk ile cihān halkı (başı üzre tutar)

*Ey Necātī anun için (didiler) **dilbere** (tāc) (170-41/5)*

(Bir havāyī ak gögercindür) (uçar)

***Nāme** dilberden yana (büküp kanat) (162-28/5)*

*Çarhun **güneş** egerçi ki görki güvencidür*

Küyunda (kapu kapu gezer) (bir dilencidür) (199-89/1)

***Dil** ki (‘ayn-el yakīn) āyīnedür*

Şeksüzün oldı mazhar-ı eşyā (149-7/4)

*İki zülfi dāla benzer (ortada) **kaddi** (elif)*

Vay bu zālim şöyle başdan ayaga dek dāddur (219-120/5)

Pādiṣāhum (boynu bağlu) (kulunam) [Ben]

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

3.1.2. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME GRUPLARI İÇİNDE İSİM TAMLAMASI OLMASI :

Benzeyen unsuru Divan'da taradığımız kısım itibariyle ya tek kelimeler ya da isim tamlamaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Unsurun kelime oluşu veya tamlama oluşuna dair oranlama hemen hemen aynıdır.

Pekiştirilmiş teşbihin benzeyen unsuru yapı itibariyle ya kelime (3.1.1.) ya da tamlama şeklindedir. Burada kelime grupları halinde olanlar üzerinde durulmak gerekirse, denilebilir ki, bu hususta kelime gruplarının teşkili mutlak surette isim tamlaması şeklindedir. Metnimizde bir başka yapıya şimdiye rastlamadık. Vereceğimiz örneklerde de görüleceği üzere isim tamlamalarının tamlanan kısmı başlıbaşına (Farsça) isim tamlaması veya (Türkçe/Farsça) sıfat tamlaması olabilecek yapılar pek tabii bu tamlamaların tamlanan kısmını meydana getirmektedir. Yani tamlamanın bir diğer unsuru da kendi içinde doğal olarak tamlama olabilmektedir. Şimdi bu söylediklerimizi ana hatlarıyla doğrulayan örneklerimize geçelim.

*Ruhlarında **zülfin ucından** neler çekdüm didüm*

Didi bes (gavgālu olur Rūmda) elbette (uç) (169-40/4)

Dem-be-dem (benlik şarābı kohusun def itmege)*

***Vasf-ı hālün** (düşmez agzumdan karanfüldür) bana (154-15/3)*

***Şol kara hālün** zenahdānunda ey horşid-had*

(Bir habeşdür) (Mısr zındānunda mahbūs-ı ebed) (174-49/1)

(Gül yapragıdırur) **şekerin leblerün veli**

Horşid-i hüsn ile olur (gül-şeker) leziz (174-54/2)

3.1.3. BENZEYEN UNSURUNUN CÜMLEDE ÖZNE OLMASI :

Benzeyen unsuru metnimizde çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. İsim ve sıfat tamlamaları dışında tamlama olmayan basit yapılardan isim (ve gizli özne görevi yapan eksiltili ifade olan 1.tekil şahıs zamiri), bunlar arasında daha çok itibar edilen özne türüdür. İsim ve sıfat tamlamalarının özne görevi yapması isimlere göre daha az sıklıkla yer almaktadır.

Dil ki ('ayn-el-yakīn) (āyīnedür)

Şeksüzün oldı mazhar-ı eşyā (149-7/4)

(Bir havāyī ak gögercindür) (uçar)

Nāme dilberden yana (büküp kanat) (162-28/5)

Çarhun **güneş** egerçi ki görki güvencidür

Küyunda (kapu kapu gezer) (bir dilencidür) (199-89/1)

Pādişāhum [**ben**] (boynu bağlı) (kulunam)

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

Dem-be-dem (benlik şarābı kohısın def* itmege)

Vasf-ı hālün (düşmez agzumdan karanfüldür) bana (154-15/3)

Şol kara hālün zenahdānında ey horşid-had

(Bir habeşdür) (Mısr zindānında mahbūs-ı ebed) (174-49/1)

3.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH) :

3.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM OLMASI :

Pekiştirilmiş benzetmede benzetmelik unsurunun kelime türleri içinde hep isim olarak yer aldığı görülmektedir. Bu isimler, genellikle tekil, somut, cins ve basit isimlerdir.

Hüsn ü hulk ile cihân halkı (başı üzre tutar)

*Ey Necâî anun için didiler (dîlbere) **tâc** (170-41/5)*

Ruhlarında (zûlfün ucundan) neler çekdüm didüm

*Didi bes (gavgâlu olur Rûmda) elbette **uc** (169-40/4)*

*Pâdişâhum (boynu baglu) **kulunam** [Ben]*

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

Dem-be-dem benlik (şarâbı kohısın def itmege)*

*(Vasf-ı hâlün) (düşmez agzumdan) **karanfüldür** bana (154-15/3)*

3.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI İÇİNDE SIFAT TAMLAMASI OLMASI :

Pekiştirilmiş teşbihin benzetmelik unsurunun az sayıda tek kelimelik varlık göstermesi dışında genellikle tamlama özelliği gösterdiği görülmektedir. Bunlar da bir örnek hariç hemen hemen sıfat tamlaması şeklindedir. İstisna olan tek örnek ise isnat grubuyla meydana getirilmiş bir sıfat tamlamasının iyelik grubunu oluşturduğunu da zikrederek örneğimize geçelim:

Pādiṣāhum (boynu bağlı) kulunam [Ben]

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

Pekiştirilmiş teşbihin benzetmelik unsurunun sıfat tamlamasını meydana getirmesi ana hatlarıyla iki şekildedir. Bunlardan az sayıda olanı bir sıfat ve bir isim unsuruyla sıfat tamlaması oluşturulanlar yanında; sıfat unsuru, sıfat-fiil grubu yapısında olup, isim unsurunu yapı ve anlamca sıfat olarak tamamlayarak sıfat tamlaması meydana getirenler az farkla daha fazladır. Örneklerimizden biri de tasavvuf terminolojisinden aktarma Arapça bir tamlama ile oluşturulmuş sıfat görevli grubun meydana getirdiği tamlamadır. Verilen örneklerden son ikisinde ise (sıfat unsuru, sıfat fiil grubu olanlardan) tamlanan unsurunun da yine kendi içinde sıfat tamlaması olduğu, hatta bunlardan birinin basit bir yapı özelliği göstermesine karşılık, diğerinin içiçe oluşturulmuş bir tamlama olduğuna dikkat çekmek yerinde olacaktır.

(Dil) ki 'ayn-el-yakīn āyinedür

Şekzûsin oldı (mazhar-ı eşyâ) (149-7/4)

(Şol kara hālün) zenahdānunda ey horşīd-had

Bir habeşdür (Mısr zındānunda mahbûs-ı ebed) (174-49/1)

Gül yapragıdurur (şekerīn leblerün) velī

Horşīd-i hüsn ile olur (gül-şeker lezīz) (178-54/2)

Dem-be-dem (benlik şarābı kohısın def itmege)*

(Vasf-ı hālün) düşmez agzumdan karanfüldür bana (154-15/3)

Çarhun (güneş) egerçi ki görki güvencidür

Kuyunda (kapu kapu gezer) bir dilencidür (199-89/1)

Bir havāyī ak gögercindür (uçar)

(Nāme) dilberlerden yana (büküp kanat) (162-28/5)

3.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDE YÜKLEM OLMASI :

Benzetmelik unsurunun yüklem görevi yapı özelliği bakımından ya isim tamlaması veya sıfat tamlaması kuruluşundaki grupların ek-fille çekimlenmesi şeklindedir. Tabii sıfat tamlaması kuruluşundaki yüklem türlerine mümkün olduğu kadar fazlaca itibar edilmiştir.

Pādişāhum (boynu bağlı **kulunam**)

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

Gül yapragıdurur (şekerin) (leblerün) veli

Horşid-i hüsn ile olur gül-şeker lezz (178-54/2)

Bir havāyī ak gögercindür (uçar)

(Nāme) dilberden yana (büküp kanat) (162-28/5)

Çarhun (güneş) egerçi ki görki güvencidür

Küyunda (kapu kapu gezer) **bir dilencidür** (199-89/1)

Dem-de-dem (benlik şarābı kohusun def* itmege)

(Vasf-ı hālün) (düşmez agzumdan) **karanfüldür** bana (154-15/3)

(Şol kara hālün) zenahdānunda ey horşid-had

Bir habeşdür Mısr zındādında (mahbūs-ı ebed) (174-49/1)

3.3. BENZETME YÖNÜ (VECH-İ ŞEBEH) :

3.3.1. BENZETME YÖNÜNÜN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ :

Benzetme yönünün kelime grupları içindeki yeri, pekiştirilmiş teşbihin diğer unsurlarına göre oldukça çeşitlilik göstermektedir. Benzetme yönü olan unsur benzetmenin diğer öğelerinin de zikredildiği kalıp ifadede tamlamanın bir unsuru (isnat grubunun bir unsuru veya sıfat tamlamasında tamlayan), bir örnekte eksiltili ifade özelliği gösteren sıfat fiil yapısı, aynı kategoride herhangi bir eksiltili ifade yoluna gidilmeden oluşturulmuş sıfat-fiil grubu ve birleşik fiil grupları kuruluşunda karşımıza çıkabilmektedir.

3.3.1.1. Benzetme Yönünün Sıfat Tamlamaları İçinde Yer Alması :

Pekiştirilmiş teşbihin benzetme yönünü oluşturan unsurlar, sıfat tamlamaları içinde iki şekilde yer almaktadır: Bunlardan birisi başlıbaşına ele alındığında isnat grubu olduğu görülmekte; grup, benzetmeliğin sıfatı görevini yapmaktadır. Diğer bir şekil ise Arapça tamlamayla oluşturulmuş benzetmeliği anlamca tanımlamaya, yapıca da tamlamaya yarayan sıfat şeklidir ki, örnekleri aşağıda verilmiştir.

*Pādişāhum [Ben] **boynı baglu** (kulunam)*

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

*(Dil) ki **'ayn-el-yakīn** (āyīnedür)*

Şeksüzin oldı mazhar-ı eşyā (149-7/4)

3.3.1.2. Benzetme Yönünün Sıfat-Fiil Grubu Olması :

Sıfat-fiil grubu olarak rastlanılan bu yapıya dair örneklerden birinde eksiltili ifadeye rastladık. Eksiltili ifadenin de telâfisi ile değerlendirdiğimiz bu örneği ilk olarak zikrettikten sonra diğer örneklere geçeceğiz:

(Şol kara hālün) zenahdānunda ey horşīd-had

(Bir habeşdür) Mısr zındānunda **mahbūs-ı ebed** [olan] (174-49/1)

Çarhun (güneş) egerçi ki görki güvencidür

Kūyunda **kapu kapu gezer** (bir dilencidür) (199-89/1)

3.3.1.3. Benzetme Yönünün Birleşik Fiil Grubu Olması :

Benzetme yönünün birleşik fiil grubu olmasına dair örnekler de sıfat tamlaması örneklerinde olduğu gibi pek yaygın değildir. Verilecek olan örnekler de (her beyit bir anlam bütünlüğü içinde değerlendirilmelidir) anlayışından hareketle ayrı ayrı cümleler (ki bunlar ayrı cümlelerdir de) arasında kurulan benzetme ilgileri sonucu oluşmuşlardır. Bunlardan ilkinde de benzetme yönünün deyim olduğu görülüyor.

Hūsn ü hulk ile cihān halkı **başı üzre tutar**

Ey Necāti anun için didiler (dūlbere) (tāc) (170-41/5)

Ruhlarında (zūlfün ucundan) neler çekdüm didüm

Didi bes **gavgālu olur** Rūmda elbette (uc) (169-40/4)

3.3.3. BENZETME YÖNÜNÜN CÜMLEDE YÜKLEMİ OLUŞTURMASI :

Pekiştirilmiş teşbihte benzetme yönü benzetmeliği hem anlam bakımından, hem de yapı bakımından tamamlayıcı bir mahiyettedir. Az sayıda örnek dışında, metnimizde benzetme yönünün yüklemi oluşturan kelime grubunda yardımcı unsur olarak bulunduğu, benzetmeliğin tanımlanmasına, anlamca yardımcı olduğu görülmektedir.

Benzetme yönü cümlede yüklem görevi yapan grup içerisinde sıfat türünde gruplarla ifade edilmiştir. Bu grupların ana özellikleri ya isnad grubunun sıfat görevi yapmasıyla oluşturulmuş sıfat tamlaması veya sıfat tamlamalarının isim türünden bir başka unsuru tamamlaması ya da sıfat-fiil gruplarının isim türünden bir başka unsuru tanımlaması şeklindedir. Şu

halde şiir dilinin istisnâî durumu hesaba katılmazsa, söz diziminde benzetme yönü benzetmelikten önce yer almalı, öyle anlaşılmalıdır. Bu çıkardığımız neticeyi ikinci söylediğimiz az farkla daha çok doğrulamaktadır. Sıfat tamlamalarında Türkçe, Arapça ve Farsça tamlama çeşitliliğine de yer verildiği görülmektedir. Benzetme yönü bazı örneklerde de doğrudan doğruya yüklem durumundadır. Bu son söylenenler deyim ya da birleşik fiil kuruluşundadır.

*Hüsn ü hulk ile cihân halkı **başı üzre tutar***

Ey Necâfî anun için didiler (dîlbere) (tâc) (170-41/5)

Ruhlarında (zûlfün ucundan) neler çekdüm didüm

*Didi bes **gavgâlu olur** Rûnda elbette (uc) (169-40/4)*

*Pâdişâhum **boynı baglu** (kulunam)*

Dile öldür dile sakla dile sat (162-28/2)

*(Dî) ki **'ayn-el-yakîn** (âjînedür)*

Şekzûsin oldu mazhar-ı eşyâ (149-7/4)

(Şol kara hâlûn) zenahdânunda ey horşîd-had

*(Bir habeşdür) Mısr zındânında **mahbûs-ı ebed** (174-49/1)*

Çarhun (güneş) egerçi ki görki güvencidür

*Kûyunda **kapu kapu gezer** (bir dilencidür) (199-89/1)*

4. UZ BENZETME (BELİĞ TEŞBİH/TEŞBİH-İ BELİĞ) :

Bir benzetmeyi meydana getiren dört unsurdan, benzetme görevli unsur ve benzetme yönü dışında, benzetmenin temel unsurları olan benzeyen ve benzetmelik arasında, anlamca var olduğu farkedilebilen bir benzetme ilgisinin oluşturduğu teşbih türüdür. Belâgat yönünden, en üstün olan bu benzetmede; benzetmelik ve benzeyen arasındaki benzetme ilgisi, benzetme aracı ve yönünü aratmayacak derecede anlaşılabilen bir yaygınlık kazanmıştır.

*Şöhret âfetdür gözet satrenci kim
Şehden ayruga gelür mi şâh-mât*

Necâî

Benzeyen: Şöhret,
Benzetmelik: Âfet.

Klasik edebiyatımızda satranç oyunu ve onun etrafında teşbih ve mecaza dayalı bir çok sanatlar yapılmıştır. Buna güzel bir örnek olan bu beyitte de; Şair, "şöhret"i anlatırken kullandığı satranç oyunu ve onun kurallarıyla bağlantılı olarak, şöhretin âfet olmasıyla ilgili bir somutlaştırmaya gidiyor.

Satranç oyunu ve onun düzenindeki şah isimli taş, önem derecelendirmesinde en üst seviyede iken, bu durumun aynı zamanda ne denli tehlikeli olduğu, oyunun bir kuralı ile ifade edilmek istenmiştir. Satrançta, şâh hareketsiz kalınca, oyun bitmiş (şâh-mât) olur. Oyundaki en belirleyici netice şaha bağlıdır. Şâh, oyun düzeni içinde, nasıl en önemli unsur ise; maruz kalabileceği tehlike de o derece büyük ve kesin neticeyi belirleyici role sahiptir. Şair, bu durumu, şöhretin nasıl bir belâ olduğunu anlatmak için ustalıklı bir şekilde söz oyunu yapmıştır. Şöhret şâh ile; âfet, "şâh-mât" ibaresiyle, bunların hepsi satranç ile ilgilidir. Satranç ise başlıbaşına, dünya ve hayatla ilgili fikir verebilecek bir düzene sahiptir. Şöhretin, oyundaki şâh dışında,

toplumsal piramidin en üstündeki kişi, yani pâdişâh olması; âfetin ise edebiyatta, insanı uğruna ölünecek kadar aşk belâlarına düşüren güzeller için kullanılması; bu güzellerin bakışı ile fitneler koparması buradaki bağdaştırmayı kavramamıza yardımcı olur. Âfetin bakışla ilgili olmasının ipucu gözet- fiilidir. Bu sebeple şöhret sahibi olmak veya şâh olmak (Şair "ma'nîde, sūretâ gedâ görûn" se de "pâdişehdûr" 204-96/8), âfetin hedefi, fitne koparan bakışın da odağı olmak demektir ki; bu da şâh-mât olma tehlikesini de beraber getirir.

Göstergelerin çağrışımsal anlamlarının verdiği imkânlarla bir ufuk turu yaptığımız benzetme unsurlarının bağlam (context) içinde durumu da uz benzetme hakkında fikir verecek mahiyettedir. Benzetmeye konu olan kavram, benzeyen unsuru; bir isim cümlesinin öznesidir. Benzetmelik ise ek-fiilin isim unsuru olan bir başka soyut isimdir. Fakat metin içindeki cümle unsuru olarak; görevi, yargının üzerine yüklenmesini de sağlar. Cümle seviyesinde ifadesini bu şekilde bulan bu tür benzetme, kelime grubu seviyesinde -yukarıda benzeyen + benzetmelik biçiminde sıralanan dizge dışında-, benzetmelik + benzeyen şeklinde sözdizimi özelliği gösterir. İkinci tarz benzetmede tasarımlar ön plana çıkar. Çünkü cümledeki gibi kesin bir yargının, benzetmeyi algılayacak yapısal gücü kelime gruplarında yoktur. Kelime gruplarında; artık; tasarımların, bağdaştırmaların yardımıyla benzetme ilgisi rahatlıkla görülebilir. Gösterge, çağrışım alanı genişlemiş, bir çok farklı veya yakın kullanılışlarını hatırlatıcı bir şekilde karşımıza çıktığında, biz söz dizimiyle beraber, ondan daha çok, çağrışımsal anlamın yönlendirdiği algılamaya maruz kalırız. İfadenin böylesine belîğ hale geldiği bu noktada, cümlenin tâlîf unsurlarına gerek yoktur. Hatta cümleden de öte, söz dizim özellikleri, cümlenin aksine bir kuruluş niteliklerine sahip kelime grubu (mesela sıfat tamlaması), giderek aktarmalara doğru kayma eğilimi de göstermeye başlamış demektir.

Benzetmenin temel öğelerinden benzeyen ve benzetmelikle oluşturulan **uz benzetmede** benzeyen unsuru kelime türlerinden isim ve zamirlerle, kelime gruplarından isim tamlamasıyla ifadesini bulmuştur; bu unsur, cümlede özne görevi yapar. Benzetmelik unsuru ise, kelime türlerinden isim ve sıfatlarla, kelime gruplarından isim ve sıfat tamlamalarıyla kullanılmış, cümlede yüklem olmuştur.

4.1. BENZEYEN UNSURU (MÜŞEBBEH) :

4.1.1. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM VE ZAMİR OLMASI :

Uz benzetmede benzeyen unsurunun kimi zaman isimler veya zamirler olarak bağımsız kelime, kimi zaman da kelime grubunu oluşturan bir unsur görevinde olduğu anlaşılmaktadır. Üç örnekte benzeyen unsurunun birinci tekil kişi zamiri olduğu görülmektedir. Bunlardan biri cümlede gizli özne görevinde (köşeli parantezle gösterdiğimiz metin dışı kelime), birinci tekil şahıs zamiridir. Benzeyen unsurun, tamlamalarda, daima tamlanan unsur olarak ifade edilmesi, benzetmenin genel amaç ve mantığına uygundur. Benzetmeye konu olan kelimenin, elbette söz diziminde yardımcı unsur değil, esas unsur olarak ifade edilmesi gerekirdi. Bir grup içerisinde yer almadan benzeyeni oluşturan kelimeler cümlede özne görevindedir. Buna karşılık, benzetmelik yüklemi oluşturmaktadır. Öte yandan sıfat tamlaması yapısı içinde yer alan benzeyen unsuru, bu kuruluşun tamlanan ismi durumunda, benzetmelik ise; böyle bir yapıda, benzeyen sıfat durumundadır. Kısaca uz benzetmede benzeyen unsur olan isimler, cümlelerin kuruluşunda özne, sıfat tamlaması kuruluşunda ise; bu tamlamanın tamlanan ismi olarak, iki şekilde görülmektedir.

*Kim durur dîrsen **Necâti** dōstum*

(Bende-i muhlîs) muhibb-i bî-riyâ (156-19/8)

*(Ka'be-i der-gâh) da kimdür **Necâti** dir isen*

'İd-i vasla can virici ya'ni kim (kurbân-ı dōst) (164-30/6)

*(Pâdişehdûr) **Necâti** ma'nîde*

Sûretâ gerçi kim gedâ görinür (204-96/8)

Nergis dikün ki (hey'et-i sıfır ü elif durur)

Tā kim mezārüm üsti kamu şekl-i āh ola (157-20/7)

(**Gönlüm**) seftne katı (denizdür) **cemāl** (ana)

Karadan ālet onarur ol hatt u hāl ana (151-11/1)

Şöhret (āfetdür) gözet satrenci kim

Şehden ayruga gelür mi şāh-māt (162-28/3)

Aldum agzun ölçisini zerre denlū yok vefā

Pür-cefāsın hey (güneş **yüzlü**) (habībüm) Mustafā (145-1/1)

Dilā cān ise maksūdun var ol gonca-dehenden sor

Ya hōd (la'ı-i) **lebi** ise murādun mey diyenden geç (170-42/2)

Çün (serv) **dōst** nāz ile gülşende salına

Ey bāg-ban çinārın elin al yabana at (165-33/6)

Agzı (gonca) beli ince dīl-rübālar yok dimez

Ey Necātī işte bak gerekse öp gerekse koc (169-40/6)

Eşk-i (sīm) ü **rüy-i** (zerden) incine sanma beni

‘Işk yolında begüm bunlar tecemmüldür bana (154-15/4)

Miskīnlük ile dilleri zülfün alur ele

Tan mı ger ana (cennet-i) **rüyün** makām ola (158-22/4)

(Kemān) **ebrūlarına** incinüp peykānuna geçdüm

Gel ey fīr-i müje billāhi lūtf eyle geçenden geç (170-42/3)

İncelikde bilüne m̄nendi yokdur didiler

*Yog olalar ki ol (hilāl) **ebrūlarun** kem sandılar (191-74/5)*

Yazilup irmeye p̄yānuna dek nāme-i şevk

*Hep **agaçlar** (kalem) olsa kamu yapraklar kagıd (172-45/6)*

Yazulup irmeye p̄yānuna dek nāme-i şevk

*Hep ağaçlar kalem olsa kamu **yapraklar** (kagıd) (172-45/6)*

Ben** (gedāyem) (p̄dişāhumdur) **nemed

‘Ar zahmından penāhumdur nemed (174-48/1)

Şevk-i bezmünle nice āh itmeyem

*[**Ben**] (Şem⁶-i dīl-sūzem) başumda od yanar (206-99/3)*

4.1.2. BENZEYEN UNSURUNUN KELİME GRUPLARI ARASINDAKİ YERİ :

Uz benzetmenin benzeyen unsuru kelime grupları içinde isim tamlaması, sıfat tamlaması içinde yer almaktadır. Bunlardan isim tamlaması içinde ya doğrudan tamlama şekliyle veya sıfat tamlaması kuruluşunda, benzetmeliğin sıfat olduğu tamlamalarda tamlanan isim durumundadır. İkinci söylediğimize, kelime (4.1.1.) bahsinde yer verdiğimiz için burada sadece isim tamlaması oluşuna dair örneklere işaret etmek istiyoruz.

4.1.2.1. Benzeyen Unsurunun İsim Tamlaması Olması :

Benzeyen unsurunun başlıbaşına isim tamlaması olmasıyla, cümlede isim veya zamir olarak özne görevi yapması arasındaki fark birinin kelime grubu diğerinin kelime oluşudur. Kısaca isim tamlaması halindeki benzeyen unsur mutlak surette cümleyle ilgilidir. Cümlede özne görevi yapabilir.

Gülşen-i ‘ışkunda āh ü nāle bülbüldür bana

*Sīnem üzre **zahm-ı peykānun** (kızıl güldür) bana (153-15/1)*

Vasla dermān isteyenler derde dermān itmesün

*Derde dermān eylesün kim (derddür) **dermān-ı dōst** (164-30/5)*

Dem-be-dem hāsıdlerün ta‘ru okın men itmege

***Dāg-ı mihnet** sīnemün üstinde (kalkandır) bana (149-8/5)*

4.1.3. BENZEYEN UNSURUNUN CÜMLEDE ÖZNE OLMASI :

Benzeyen unsur, cümleyi oluşturan öğelerden özne görevinde, cümlenin kuruluşunda yer almaktadır. Benzeyen unsurun daha çok kelime ve kelimelere göre daha az sayıda kelime grupları -isim tamlamaları-olarak bu görevi yapması, uz benzetmenin amacı ve mantığına uygundur. Uz benzetmenin benzeyen unsurunun cümlede özne görevi, kelime ya da kelime grubu şeklindedir. Kelime veya kelime grubu oluşundaki yaygınlık, kelime lehine daha fazladır. Kelime biçiminde özne oluşu, ilk yüz gazelde sadece bir örnekte gizli özne şeklinde, gizli özne de dahil birinci tekil şahıs zamirinin özne oluşunun birkaç örnekle sınırlı kalmasına karşılık, diğerleri yine birkaç örnekle sınırlı şahıs zamirleri ya da isimlerdir. Kelime gruplarından isim tamlamalarına da yer verilmiştir. Ancak, tamlamalar, kelimelerin özne oluşu kadar fazla değildir.

Şevk-i bezmünle nice āh itmeyem

[Ben] (Şem‘-i dil-süzem) başumda od yanar (206-99/3)

Ben** (gedāyem) (pādişāhumdur) **nemed

*‘Ar zahmından penāhumdur **nemed** (174-48/1)*

Kim durur dırsen **Necāti** dōstum
(Bende-i muhlīs) muhibb-i bī-riyā (156-19/8)

Kaʿbe-i der-gāhda kimdür **Necāti** dir isen
ʿId-i vasla cān virici yaʿni kim (kurbān-ı dōst) (164-30/6)

(Pādişehdür) **Necāti** maʿnīde
Sūretā gerçi kim gedā görünür (204-96/8)

Gülşen-i ʿışkunda **āh** ü **nāle** (būlbūdür) bana
Sīnem üzre **zahm-ı peykānun** (kızıl güldür) bana (153-15/1)

Nergis dikün ki (heyʿet-i sıfr ü elif durur)
Tā kim mezārum üsti kamu şekl-i āh ola (157-20/7)

Şöhret (āfetdür) gözet satrenci kim
Şehden ayruğa gelür mi şāh-māt (162-28/3)

Gönlüm (sefīne) (katı denizdür) **cemāl** ana
Karadan ālet onarur ol hatt u hāl ana (151-11/1)

Ey gönül (Rūm) ile (Şām) a taʿn iden dilberlerün
ʿĀrız-ı sīmīn ile zūlf-i siyāhı yok mıdur (181-59/4)

ʿĀrız u ruhsār ü zūlfün ey letāfet gülşeni
Biri (gül) biri (karanfül) biri (sūnbūdür) bana (154-15/6)

Kirpüklerün hayāli bu mecrūh şīnede
Ey kaşları kemān (ıvacuk kara sancıdur) (200-89/3)

Kaddün (elif durur) iki yanında dāl-ı zülf

Lāyık budur ki *āşika senden irişe dād (175-50/5)

Ey karanu gıcelerde gezdüğüm men* eyleyen

Berk-i āh-ı tīb-nāküm (māh-ı tībāndur) bana (149-8/2)

Gönlüme **zūlfün** durur (dām-ı belā)

Cānuma çeşmün durur *ayn-ı *anā (152-13/1)

Gözlerün (*ayn-ı ināyetdür) kime ide nazār

Kirpügün (sehm-i sa*ādetdür) kime ola nasīb (159-23/2)

Vasla dermān isteyenler derde dermān itmesün

Derde dermān eylesün kim (derddür) **dermān-ı dōst** (164-30/5)

Dem-be-dem hāsıdlerün ta*ru okın mert* itmege

Dāg-ı mihnet sīnemün üstinde (kalkandur) bana (149-8/5)

4.2. BENZETMELİK UNSURU (MÜŞEBBEHÜN-BİH) :

4.2.1. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM VE SIFAT OLMASI :

Uz benzetmenin benzetmelik unsuru, kelime türlerinden isimler ve sıfatlar olarak görülmektedir. İsimler ad cümlesinin yüklemine isim kısmını oluştururken, sıfatlar kelime grubu seviyesinde görev yapmış benzeyenin sıfatı şeklinde bir sıfat tamlaması kuruluşunda yer almıştır.

Ey boyu servüm elif gibi yolunda dogruyam

Rā (kaşunla) **dāl** (zūlfün) itmesünler beni red (175-49/3)

Miskînlük ile dîlleri zülfün alur ele

Tan mı ger ana **cennet-i** (rüyün) makâm ola (158-22/4)

(Ben) **gedâyem pâdişâhumdur** (nemed)

‘Ar zahmından penâhumdur nemed (174-48/1)

(Eşk-i) **sîm** ü (rüy-i) **zerden** incine sanma beni

‘Işk yolında begüm bunlar tecemmüldür bana (154-15/4)

Çün **serv** (dōst) nâz ile gülşende salına

Ey bāg-bān çinārın elin al yabana at (165-33/6)

Dilā cān ise maksūdun var ol gonca-dehenden sor

Yā hōd **la‘l-i** (lebi) ise murādun mey diyenden geç (170-42/2)

Aldum agzun ölçisini zerre denlü yok vefā

Pür-cefāsın hey **güneş** (yüzlü) habîbüm Mustafā (145-1/1)

İncelükde bilüne mānendi yokdur didiler

Yog olalar ki ol **hilāl** (ebrūların) kem sandılar (191-74/5)

Kemān (ebrūlarına) incinüp peykānuna geçdüm

Gel ey fîr-i müje billāhi lutf eyle geçenden geç (170-42/3)

Gül (yüzünde) zülfün örter hatt-ı reyhānı dūrüst

Kim görüpdür kâfirî hıfz ide Kur’ānı dūrüst (167-36/1)

Gülşen içre okısa mutrib Necāfî şîrini

Gül (yüzine) bî-hōd şāhdan bülbül düşer (202-93/5)

Âhur **kemân** (kaşunı) eger âhum âteşi
Ya ‘ilmîni Necâtî kulun mûntehâ bilür (199-87/7)

Mîm (agzun) **dâl** (zülfün) cānum u ‘ömrümdürür
Hey elâ gözlüm meded şol mîm ü dālünden meded (175-49/2)

(‘Ârız u ruhsâr ü zülfün) ey letâfet gülşeni
Biri **gül** biri **karanfûl** biri **sümbüldür** bana (154-15/6)

(Şöhret) **âfetdür** gözet satrenci kim
Şehden ayruğa gelür mi şâh-mât (162-28/3)

Pâdişehdür (Necâtî) ma’nîde
Sûretâ gerçi kim gedâ görünür (204-96/8)

Gönlüm **sefîne** katı **denizdür** (cemâl) ana
Karadan âlet anarur ol hatt u hâl ana (151-11/1)

(Kaddün) **elif** durur iki yanında **dâl**-ı zülf
Lâyık budur ki ‘âşika senden irişe dād (175-50/5)

Vasla dermân isteyenler derde dermân itmesün
Derde dermân eylesün kim **derd**dür (dermân-ı dōst) (164-30/5)

Dem-be-dem hâsidlerün ta’nu okın men itmege
(Dâg-ı mihnet) sînemün üstinde **kalkandur** bana (149-8/5)

Gülşen-i ‘ışkunda (âh u nâle) **bülbüldür** bana
Sînem üzre zahm-ı peykânun kızıl güldür bana (153-15/1)

4.2.2. BENZETMELİK UNSURUNUN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ:

Benzetmelik unsuru kelime grubu olarak isim ve sıfat tamlamaları şeklinde görülmektedir. Benzetmeliğin başlıbaşına tamlama olması onun cümledeki yerini de belirler. Benzetmelik bu şekliyle cümlede yüklemi oluşturur.

4.2.2.1. Benzetmelik Unsurunun İsim Tamlaması Olması :

Uz teşbihin benzetmelik unsuru kelime grupları içinde isim tamlamasını oluştururken, cümlede de isim cümlesinin yüklemine isim unsurudur. Bu haliyle cümlede yüklem olduğu ekli olmasından anlaşılabilirler dışında, vezin zaruretiyle ek almayanlar ve böylece eksiltile ifade özelliği gösterenler de vardır. Ayrıca vezin zorlamasıyla yüklem görevi, bu tamlama halindeki unsurlardan birinin (13/1), eki özneye kaydırması yanılmamak bakımından zikre değerlidir.

Ka'be-i der-gāhda kimdür (Necāī) dir isen

*'İd-i vasla cān virici ya'ni kim **kurbān-ı dōst** (164-30/6)*

Kim durur dīrsen (Necāī) dōstum

***Bende-i muhlīs** muhibb-i bī-riyā (156-19/8)*

*(Nergis) dikūn ki **hey'et-i sıfır ü elif durur***

Tā kim mezārūn ūsti kamu şekl-i āh ola (157-20/7)

*(Gözlerūn) **'ayn-ı ināyetdür** kime ide nazār*

*(Kırpūgūn) **sehm-i sa'ādetdür** kime ola nasīb (159-23/2)*

*Gönlūme (zūlfūn) durur **dām-ı belā***

*Cānuma çeşmūn durur **'ayn-ı 'anā** (152-13/1)*

Ruhlarında (hāl-i ‘anber-bārünü) gören didi

*Rūma **iklīm-i Habeş sultānidur** düşmiş garīb (159-23/4)*

4.2.2.2. Benzetmelik Unsurunun Sıfat Tamlaması Olması :

Uz teşbihin benzetmelik unsuru kelime grupları içerisinde yer alırken, ya doğrudan doğruya bir sıfat tamlaması kuruluşuyla benzetmelik görevi yapmakta veya benzetmeliğin tamlayan sıfat (4.2.1.), benzeyenin tamlanan isim olduğu sıfat tamlaması şeklindeki kalıplarda, benzeyen unsurla kalıplaşmış bir şekilde, sıfat tamlamasını oluşturmaktadır. Yani, benzetmelik başlıbaşına ya sıfat tamlaması, ya da benzeyenin sıfatı şeklindeki yapısıyla görülmektedir. Tabii son söylenen şekline kelime türleri içinde yer verilmiştir.

Ey karanu gıcelerde gezdüğüm mer‘ eyleyen

*(Berk-i āh-ı tāb-nāküm) **māh-ı tābāndur** bana (149-8/2)*

(Kırpüklerin hayālî) bu mecrūh sīnede

*Ey kaşları kemān **uvacuk kara sancıdur** (200-89/3)*

Gülşen-i ‘ışkunda āh ü nāle bülbüldür bana

*Sīnem üzre (zahm-ı peykānun) **kızıl güldür** bana (153-15/1)*

Şevk-i bezmünle nice āh itmeyem

*[Ben] **Şem‘-i dīl-süzem** başumda od yanar (206-99/3)*

4.2.3. BENZETMELİK UNSURUNUN CÜMLEDE YÜKLEM OLMASI :

Uz teşbihte benzetmelik unsurunun cümlede yüklem görevi yapması oldukça fazla kullanılan bir anlatım şeklidir. Yüklem görevi yapan benzetmelik unsurunu oluşturan kelime ya da kelime gruplarının cümlede yüklem görevinde çekime girmesi ek-fiilin kullanılması biçiminde kendini gösteriyor.

Ek fiilin yüklem haline getirdiği yapılarda isim unsuru ya doğrudan doğruya benzetmelik unsurunu oluşturan kelime olmakta veya Türkçe/Farsça tamlamalar olabilmektedir. Bunlardan bazılarında ek fiilin vezin kaygısıyla kullanılmadığı da hatırlatılması gereken özelliklerdendir. Ağırlık itibariyle ek fiilin kullanıldığı yapılar, tek bir kelime ve tamlamaya gelişi karşılaştırıldığında bu iki grubun birbirlerine kullanım sıklığı bakımından yakın olduğu da anlaşılıyor.

Dem-be-dem hāsīdlerūn taʿnı okın menʿ itmege
*(Dāg-ı mihnet) sīnemūn üstinde **kalkandır** bana (149-8/5)*

*(Gönlüm) **sefine** katı **denizdür** (cemāl) ana*
Karadan ālet onarur ol hatt u hāl ana (151-11/1)

Gülşen-i ʿışkunda āh ü nāle bülbüldür bana
*Sīnem üzre (zahm-ı peykānun) **kızıl güldür** bana (153,15/1)*

*(Kaddün) **elif durur** iki yanında dāl-ı zülf*
Lāyık budur ki ʿāşika senden irişe dād (175-50/5)

(ʿArz) u (ruhsār) ü (zūlfün) ey letāfet gülşeni
*Biri **gül birikaranfül** biri **sümbüldür** bana (154-15/6)*

*(Şöhret) **āfetdür** gözet satrenci kim*
Şehden ayruga gelür mi şāh-māt (162-28/3)

*Gülşen-i ʿışkunda (āh ü nāle) **bülbüldür** bana*
Sīnem üzre zahm-ı peykānun kızıl güldür bana (153-15/1)

Pādişehdür (Necātī) ma'nide
Sūretā gerçi kim gedā görünür (204-96/8)

(Ben) **gedāyem pādişāhumdur** nemed
'Ar zahmından penāhumdur nemed (174-48/1)

Vasla dermān isteyenler derde dermān itmesün
Derde dermān eylesün kim **derddür** (dermān-ı dōst) (164-30/5)

(Gözlerün) **'ayn-ı 'ināyetdür** kime ide nazār
(Kırpügün) **sehm-i sa'ādetdür** kime ola nasīb (159-23/2)

Gönlüme (zülfün durur) **dām-ı belā**
Cānuma çeşmündürür **'ayn-ı 'anā** (152-13/1)

Ey karunu gīcelerde gezdüğüm men' eyleyen
(Berk-i āh-ı tāb-nāküm) **māh-ı tābāndur** bana (149-8/2)

(Kırpüklerün hayāli) bu mecrūh sīnede
Ey kaşları kemān **uvacuk kara sancıdur** (200-89/3)

Ruhlarında (hāl-i 'anber-bārını) gören didi
Rūma **iklīm-i Habeş sultānidur** düşmiş garīb (159-23/4)

Ka'be-i der-gāhda kindür (Necātī) dir isen
'İd-i vasla cān virici ya'ni kim **kurbān-ı dōst** (164-30/6)

Kim durur dirsən (Necātī) dōstum
Bende-i muhlīs muhibb-i bē-riyā (156-19/8)

(Nergis) dikün ki **hey'et-i sıfr ü elif** durur

Tā kim mezārum üsti kamu **şekl-i āh** ola (157-20/7)

Şevk-i bezmünle nice **āh** itmeyem

[Ben] **Şem'-i dil-süzem** başumda od yanar (206-99/3)

II. BÖLÜM: İSTİARE (EĞRETİLEME)

Kelime anlamı, ödünç alma, eğretileme demek olan istiarenin, Batı dillerindeki karşılığı "metaphore" dur. Edebiyatta, bir kelimenin anlamını, geçici olarak, başka bir kelime hakkında kullanma sanatıdır. Aradaki benzerlik ilgisi dolayısıyla, asıl adın yerine benzediği başka bir varlığın adının kullanılması esasına dayalı bu sanatın özünü, teşbih oluşturur. Benzetmeye ilişkin özellikler göstermesi bakımından teşbihe, bir şeyi kendi adının dışında başka bir şeyin adıyla anma bakımından da mecaz sanatına yakındır. Benzeşme (temâsil/anoloji) ilgisiyle oluşturulan mecazlar genellemesi içinde, teşbihin, mecaz noktasına geçişte köprü konumuna gelmesi; bir geçiş süreci içinde olması da demektir.

Bütün bu söylediklerimizden sonra bir istiarede bulunması gereken şu özellikler istiarenin kendi başına bir anlatım tarzı olarak çerçevesini de oluşturur. Bunlar:

1. Kelimenin gerçek anlamının dışında, benzediği herhangi bir kavrama ya da nesneye ad olması,
2. Engelleyici ipucu (karîne-i mânia) bulunması, yani sözcüğün kendi anlamında kullanılmasının imkânsız olması,
3. Benzetme amacının bulunmasıdır.

İstiare, tıpkı teşbihte olduğu gibi bir benzetmenin temel öğelerinden benzeyen ve benzetmeliğin herhangi birinin kullanılıp kullanılmamasına göre; iki temel çeşide ayrılır. Bunlar da açık ve kapalı istiare türleridir ki ilgili bölümlerde kendilerinden bahsedilecektir.

1. AÇIK İSTİARE (İSTİARE-İ MUSARRAHA) :

Benzetme öğelerinden yalnızca benzetmelik (müşebbehün-bih/müsteârun-minh) ile yapılan istiaredir. Benzeyen (müşebbeh/müsteârun-leh) söylenmez. Klasik edebiyatımızdaki mazmunların çoğu açık istiaredir.

*Niçün ahşamlarsun agyār ile ey bedr-i temām
Seg bilürsin kim meh-i t̄ābāna olmaz āşinā*

Necāfī

Şair, güzel yüzünü kastederek sevgiliyi dolunay (bedr-i temām)a benzetmiştir. Fakat, sevgiliden bahsetmeden, onun değirmi ve güzel yüzünü îmâ edip, sevgiliden dolunay diyerek; benzetmelik durumundaki dolunay söylenmiş ve anlamı (parlak, ışıklı, hatta nurlu ve değirmi yüzü temsil etmek bakımından) söylenmeyen sevgiliye verilmiştir.

Edebiyatımızda ayın bir ışık kaynağı olduğu varsayılarak, ışığın güneş gibi ateş değil, nur olduğu kabul edilmiş; bunun etrafında benzetme ve mecaza dayalı sanatlar yapılmıştır. Bunlar, gecelerin güzelliğinin dolunaya bağlı olması; ayın nuruyla güzel olup, geceye güzellik vermesi; bu nurlu yüzle, sevgiliyi temsil etmesi; ulaşılmaz olması yönünden, bâkir sayılması; nadir görünmesi yönünden, daha fazla kıymet kazanması... Bütün bunlar aynı zamanda sevgilinin de özellikleridir. Bütün bu benzetmelerde sevgilinin aydan daha üstün olduğu unutulmamalıdır. Güneş göklerin sultanı, ay ise onun veziridir. Ay tutulması ise sevgilinin saçlarının yüzünü örtmesidir. Peygamberimizin Şakku'l-Kamer mucizesi ile, diğer yıldızlarla birlikte ayın, Yusuf Peygambere rüyada secde etmeleri yönünden dîni çağrışımları bakımından da anılan ay; sevgilinin gece renkli saçları arasında bulunan yüzdür. Ayın dolunay şekliyle ilgili çağrışımlarından, çok az kısmını sıraladığımız diğer tedâileri, ayın şekliyle ilgili olarak, artarak zenginleşir.

Değişik ifade biçimleri arasında rastlanılması mümkün diğer hususları burada doğrudan bizi ilgilendirmediği için söylemiyoruz.

Benzetme sanatlarının şimdiye kadar sıraladığımız safhalarını geçip, istiare noktasına geldiği halde, çeşitli ifade kalıpları (teşbihin alt türleri) ile devamlı surette anlam bakımından beslenmeye, zenginleşmeye devam eden dolunay istiareyi bu kadar anlam zenginliğine rağmen; sevgili için, olsa olsa kul ve köle olması, sevgiliyi daha değerli hale getirirken; sevgili, yukarıdaki beyite göre ağyār (aşğın dışındakiler, rakīb ve diğerleri) ile vakit geçirmekte, onlara itibar etmektedir. Halbuki ağyar; gece, mehtabın varlığı ya da yokluğu ile hiç de ilgilenmeyen köpek gibi, sevgilinin güzelliğini takdir edecek inceliğe sahip değildir.

Bu beyitte cümleyi oluşturan unsurlar açısından bağımsız tümleş olarak görünen ve istiare olan unsurun bu safhaya gelmesi uzun süre ve işlek bir şekilde, teşbih olarak, sanat dairesindekilere sunulması, zamanı gelince ağırlıklarından (ayrıntı gramer ve kelime fazlalıklarından) sıyrılarak özellikle şiir dili için çok önemli olan az fakat tesirli söz olgunluğuna erişmesi, ibarenin artık salt temel anlamla sınırlı değil, çeşitli yan anlamlar (secondary meaning) kazanması, çeşitli etkenlerden yalnızca biri olan aktarmaları da, şüphesiz akla getirecektir.

Beyitteki istiareyi biz teşbih olarak düşünecek olursak ortaya "Ey dolunay gibi parlak nurlar saçan sevgili" çıkar. Bir açık istiareyi teşbih haline getirmek her zaman mümkün ise de, her teşbihi bir istiare şekline getirmek uzun bir zaman ve bu hususa teksif edilmiş dil faaliyeti gerektireceği için, çok zordur.

Benzetmeyi meydana getiren unsurlar olan, benzeyen ve benzetmelik unsurlarından birinden birinin kullanılıp kullanılmamasına göre, açık veya kapalı istiare adını alan, eğretileme sanatından, **açık istiare** kelime türleri içinde isim, kelime grubu olarak isim ve sıfat tamlamaları kuruluşunda kullanılırken; birleşik fiil grubu ünlem grubu ve bulunma grubu içinde de yer almaktadır. Bu unsur cümlede özne, nesne, dolaylı tümleş ve yüklem olurken; zarf tümleci ile bağımsız tümleş içinde de tamamlayıcı bir unsur olarak yer almaktadır. Açık istiaresinin cümleyle ifadesini bulduğuna da rastlanır.

1.1. AÇIK İSTİAREYİN KELİME TÜRLERİ İÇİNDE İSİM OLMASI :

Açık İstiareyi oluşturan kelimeler, kelime türleri içinde geniş anlamıyla sadece isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Metnin incelediğimiz bölümünde açık istiareyi oluşturan kelimeler ana hatlarıyla şu şekilde tasnif edilebilir: Bu isimler genel olarak somut, cins, tekil ve basit isimlerdir. Sadece son iki örnekte, biri özel isim (146-2/7), biri soyut isim (166-34/3) olmak üzere farklı duruma rastlanmaktadır.

La'line 'ömr-i girāmī harc iden dīwāneler

Gūşe-i mihnetde şimdi cān virūben cān alur (179-55/8)

Hōş olur sohbet-i mey gīcede meh-tāb olıcak

*Nur saç meclīse gel kim dimişüz **māh** sana (145-2/2)*

'Ākabet cevr ile cān almak çün oldu hū sana

*Ben de geçdüm cān-ü dīlden ey **sanem** yāhū sana (150-10/1)*

*Nola hüsnünden Necātī olsa bī-hūş ey **sanem***

Būy-ı güldendür demādem bülbül-i gül-zār mest (163-29/6)

*Sen tururken **dilberā** gayriye degmez lāf-ı hüsn*

Hey alā gözlüm güzellik müstedām olsun sana (147-4/3)

*Benzetdilerse çihre-i dīdāra ey **güneş***

Şevk ile germ olup külehün āsumāna at (163-33/3)

***Husrevā** kullarınun eyle revā hācetini*

Ki edeb oldu müyesser kamu dil-hāh sana (146-2/7)

Dilde sırr-ı 'ışkunu sakladugum 'ayb eyleme

Olgelmişdür ider keyfiyyetin inkâr mest (166-34/3)

1.2. AÇIK İSTİARENİN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ :

Açık istiare, kelime gruplarından isim tamlaması, sıfat tamlaması kuruluşunda karşımıza çıkmaktadır. Bunlar dışında tek örneğini bulabildiğimiz bulunma grubu metnimizde açık istiarenin kullanışıyla ilgili fikir vermektedir. Açık istiare, birleşik fiil grupları ve ünlem grubu içinde ise, grupların birer unsuru olarak da kullanılmıştır. Birleşik fiil gruplarındaki ve ünlem grubundaki kullanılış sıklığı oranlama bakımından birbirine yakındır.

1.2.1. AÇIK İSTİARENİN İSİM TAMLAMASI OLMASI :

Açık istiareyi oluşturan kelime gruplarından hatırı sayılır miktarda fazla bir bölük, metnimizde isim tamlaması kuruluşundadır. İyelik gruplarından birinci tekil ve çoğul şahıs iyelik çekimi yanında ikinci tekil şahıs iyelik kuruluşu, birincisine göre daha fazla yekûn teşkil eder. İsim tamlaması kuruluşundaki esas zenginlik Farsça isim tamlamaları yapısında olanlardır. Farsça isim tamlaması bu bölümde vereceğimiz örneklerin neredeyse yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Türkçe isim tamlamaları halinde olanlar ise buraya kadar ana hatlarıyla özelliklerini saydığımız istiare çeşitleri içinde neredeyse yok kadar azdır. Kısaca metnimizde "tayinli, eksiz tayinli ve tayinsiz izafet" çeşitlerine dair epeyce örnekler vardır.

Külbe-i ahzānumuz gamla müşerrefdür yine

Şād ol ey dīl şād ki oldı dōstlar mihmān-ı dōst (163-30/3)

Halk-ı 'ālem bir yana oldı bu şeydā bir yana

Cennet-i küyun komazam olsa dünyā bir yana (146-3/1)

Her kişi bezm-i ezel mestîdurur ammâ ki ben
Cür'â-i cām-ı lebünle olmuşam tekrâr mest (166-34/2)

Pâdişâhum kılıcunla açılır **iklîm-i hüsn**
Gamzenün şânında münzel âyet-i **فَعَّ قَرِيبًا** (160-40/4)

Başumdan eksük olmadı gavgâ-yi zülf-i dōst
Sultân-ı 'ışk idineli gönlümi pây-ı taht (165-32/2)

Gel mey-kede cenâbına mest ol şu resme kim
Reşk ide künc-i savma'ada **ehl-i hâl** ana (151-11/2)

Nergis dikün ki hey'et-i sıfr ü elif durur
Tâ kim mezârum üsti kamu **şekl-i âh** ola (157-20/7)

Başladum **leşker-i hicrân** ile ceng eylemege
'Alemüm elde kalem oldu ve bayrak kağıd (172-45/2)

Pâre pâre eyler ise bagrumu **peykân-ı dōst**
Dîdeden her pâresi çıkup diye kim kani dōst (163-30/1)

Tab' -ı hasretler ile yakdı beni **nâr-ı firâk**
Serv-i nâz olmaz ise sâye-i dîvâra meded (174-47/6)

Zâr zâr aglamaga hasta Necâtî hâlin
Dîl-i gam-dîde ile **dîde-i hün-bâra** meded (174-47/7)

Tâ ol **büt-i şirin-leb** şekker-şiken olmuşdur
Gül goncasunun vallâh yiri diken olmuşdur (196-84/1)

Uş gülistān okuyacak göresin katlan dahi
Gonca agzun açmamışdur **râz-ı gül** ser-bestedür (195-82/3)

Yaşlu gözüm oldı **ruh-i tütüyâdan** maşraba
Kim demâdem ayagun topragina peyvestedür (196-82/6)

Serv-i ümîde irmez eli şol kimesnenün
Bâlâ-yi dōst şüvelerini belâ bilür (198-87/4)

Bâg-bân-ı lutf zülf-ü -'ârız-ü-ruhsârdan
Âb üzre gül dōşer gül üstine sünbül dōşer (202-93/3)

Gencîne-i cemâle kilid urdı saçların
Bu bir şikeste-dîl anı açmak kaçan olur (203-94/3)

Şehleri mât itmek için **zülf-i dōst**
Ruhların açmaza kodı iki kat (162-28/6)

Dem-be-dem bülbül gibi ben zâr zâr aglayayın
Sen **ferâgat gülşeninde** 'âlemi güldür bana (154-15/2)

Gamdan halâs ister isen gel Necâfîyâ
Dîl cür'asını cām-ı mey-i ergavâna at (166-33/7)

1.2.2. AÇIK İSTİARENİN SIFAT TAMLAMASI OLMASI :

Açık istiare, kelime gruplarından isim tamlaması kuruluşundaki gruplar kadar olmasa bile, hemen hemen yakın sayıdaki bir bölüğü genel olarak sıfat tamlaması yapısındadır. Bunlardan en fazla, Farsça sıfat tamlamalarının kullanım sıklığı bakımından, başı çektiği görülüyor. Öte yandan Türkçe işaret

sıfatlarından "ol" ve "bu" ile oluşturulan sıfat tamlamaları da ikinci derecede kullanıma sahiptir. Yine, belirtme sıfatlarından, bir tane belirsizlik sıfatıyla oluşturulmuş sıfat tamlaması varken, niteleme (vasıflandırma) sıfatlarından iki örnekten biri basit bir ismi tamlamaktadır. Diğerinde ise tamlayan da kendi içinde bir sıfat tamlamasıdır. Tamlayan unsuru birer işaret sıfatı olan, tamlanan unsuru ise kısaltma gruplarından isnat grubu şeklindeki sıfat tamlaması örneklerini de hatırlatmadan geçemeyeceğiz. Bir beyit (39/1) örneğinde ise tamlayan unsuru sıfat fiil grubu olan iki sıfat tamlaması örneği mevcuttur. Son olarak Farsça birleşik sıfat yapısında istiareler, metnimizde az sayıda da olsa kullanılmıştır.

Serv-i sihī çekinmeye **āzād** olmaga

Şol ‘asrda ki sencileyin **pādişāh** ola (157-20/5)

Yek-reng **yār** var ise ‘ālemdede **ey** gönül

Sāki-i gül-‘izār ü mey-i la‘l-fām ola (158-22/5)

Gözün **harīm-i cemāl**ünde kan ider **gūstah**

Belī hemīşe olur mest-i **bī-haber** **gūstah** (171-44/1)

Ey **harīm-i haremün dār-ı şifā** her derde

Şerbet-i vasl ile iriş **dīl-i bīmāra** meded (174-47/5)

Eşigünden gider oldı **dīl-i āvāre** meded

Dōstlar olmaya mı bu gama bir **çāre** meded (173-47/1)

Ey kaşı yay olan beni inletme **kıl hazer**

Kim āhum okı **na‘l-i hilāle** ider **gūzer** (180-58/1)

Zülfün katında **nergis-i bīmār**una di kim
Aḥşama karşı uyumasun nā-tüwān olur (203-94/5)

Göz degmemeye turrası sagına solına
Boynca **iki heykel-i ‘anber-fişān** asar (188-70/3)

Gördün kad-i nigāri eyā **bāg-bān-ı lutf**
Var sende bir şunun gibi serv-i revān aşar (189-70/6)

Halk-ı ‘ālem bir yana oldu **bu şeydā** bir yana
Cennet-i kūyun komazam olsa dünyā bir yana (146-3/1)

Sundılar bir cūr’a kim bin yıl yaşar içen temām
Bu perī-rūlar Necāfī bizi ādem sandılar (191-74/7)

Bir dem iken devlet-i dünyāyı bir dem sandılar
Bu fenā gül-zārının ‘ayşını ‘ālem sandılar (191-74/1)

Gice gelmeyeceğin sohbeta ey dīl bilürüz
Hele var gör ki ne yüzden togar **ol māh** sana (146-2/6)

Kılca murāda irmedük ol zülfden dirīg
Bir kılca cānum **ol meh-i nā-mihr-bān** aşar (188-70/2)

Bana ol **kāmet-i Tūba** lebi ‘unnāb gerek
Nideyin görmek ile serv-i çemenden ne biter (190-72/2)

Beni haste-ciger ol gamze-i gammāz kılur
Beni āşufte-dīl **ol turra-i tarrār** eyler (185-65/2)

Dil aldı yüze gelmedi **ol kākül-i tarrār**
Daḩvācı ile turmadı sultāna berāber (183-62/5)

Būlbūlün āhundan almaz **ol gül-i ra'nā** dirēg
Hüsnüne magrūr olup çok nāle-vü-efgān alur (178-55/3)

İşüni altun iden meydür gümüş peymānedür
Ol harābāt ey birāder şimdi devlet-hānedür (182-60/1)

Gösterdi bāg-ı vasıdan **ol serv-kad** kenār
Didi Necāī āhur olacak sana budur (194-79/7)

İtdi gözümün yaşırını ummāna berāber
Ol lāle-ruhun işleri var kana berāber (183-62/1)

Bana göz açdırmayan **ol nergis-i řehlāsı**dur
Bana gün göstermeyen bu zūlf-i müřk-āsāsıdur (197-85/1)

Çekdükçe kara saçlar kulac kulac sünerler
Ol iki ejderhālar bir gün bana sunarlar (201-92/1)

Bir gazalün sihr-i çeşminden Necāī hastedür
Anun için söyledügi sözleri yabanadur (182-60/6)

Düşdi bu Necāī yine zūlfün hevesine
Ne **kara yazı** imiş başına bu kuru sevda (156-18/5)

Bir aley oldu **perī řivelü āhū** begler
Gözi āhūlarun alayına yāhū begler (186-67/1)

Gögsüme tîr-i gamzesin **ol kaşları kemân**

Şöyle urur ki bir yanadan bir yana geçer (195-81/2)

Yine **ol gözleri âhû** seni mecnûn itmiş

Ey Necâtî gözüne yine beyâbân görünür (195-80/5)

Ol gözi mestâneye uydun Necâtî yûri var

Gîceler tâ subha dek olsun harâm uyhu sana (151-10/5)

Câm-ı hecrün nûş ider mestâneler gördün mi hiç

Yoluna cânlar virür merdâneler gördün mi hiç (168-39/1)

Cânâ Necâtî ile gel ağız bir eyle kim

Sana **şeker-dehen** dine **şîrîn-suhân** bana (155-16/7)

Bir **perî-zâd** olmayınca dirlik olmaz dünyede

Şimdi bildük biz ki bu güzeller âdem cânıdır (179-56/6)

طرق الى الله بانفاس خلائق dîrler

Kani **bir pāk-kadem** ki ol tarafa rāh bilür (184-64/6)

Tan yeli **şimşād-kadler** turrasından hastedür

Za'fî gālib olduğu için nālesi āhestedür (195-82/1)

1.2.3. AÇIK İSTİARENİN BİRLEŞİK FİİL GRUPLARI İÇİNDE YER ALMASI :

Metnimizde, açık istiareyi oluşturan kelime grupları, sayıca isim tamlaması ve sıfat tamlaması kadar birleşik fiil kuruluşunda yer almaktadır. Bunlardan yardımcı fiilleri et-, eyle- olanlar geçişli birleşik fiilleri; ol- ile teşkil edilenler ise geçişsiz birleşik fiilleri meydana getirmiştir. Kelime ya da kelime

grubu olarak isim unsuruna getirilen bu tip yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik fiiller dışında, unsurlarının biri veya birkaçı, kendi temel anlamlarının dışında kullanılan, böylece deyimleşen, en azından deyimisi özellikler gösteren anlamca kaynaşmış birleşik fiiller örneği de, metnimizde bolca yer almaktadır.

Terk eyle varı dōst yolına gedālıg it

*‘Ālem içinde **başı açuk pādişālıg it** (164-31/1)*

Za’f ile görünmez oldum kimden umayın visāl

*Görmeyicek hastayı kime **ilāc eyler tabīb** (161-25/7)*

Acır isen gel Necāf derd-mende acı kim

*Ne **leb-i dīlber nasīb** oldu ne **halvā-yı rakīb** (161-25/8)*

*Gāh zūlfün **ser-keş** olur geh **hatun***

Eksük olmaz her yanadan bir belā (156-19/5)

Cānu yüreklendüren sīnemdeki peykānıdur

***Kalbi āhen** olmayan meydāna olmaz āşinā (155-17/2)*

Gāh mescīd gösterür geh mey-kede

***Olmaduk biz ‘ışkunla bir yana** (156-19/7)*

***Dōstlardan yād** olupdur cān ü dīl*

Olalı derd ü gamunla āşinā (156-19/6)

Sākī düşerse sāgāra ‘aksi ‘izārunun

*Pīr-i za’īf olanlar içerse **cevān ola** (157-21/2)*

Didüm rüz-i ezel **oldum bu bezm-i hüsne pervâne**
Gülüp didi ki gelmedi bu bezme kimse senden geç (171-42/6)

Cân işigüne dîl ser-i zülfüne **çekdi raht**
Ey dōst himmet eyle ki ya taht ola ya baht (164-32/1)

Zülfünün zencîr-i sevdâsın toplayup boynına
Şehr-i hüsnün cerr ider dîvâneler gördün mi hiç (169-39/2)

Âb-ı neşât ile tolanur zevrâk-ı kadeh
Bād-ı murād ile yürür ey meh gemi ferah (171-43/6)

Utdun cemi varumu yārâ harîf isen
Bu def'a **ka'beteyn-i gâmu nakd-i câna at** (165-33/5)

Dürlü nüktesin çekerem ben rakîbün dōstum
Mürdan olur zebûn olursa ejderhâ garîb (161-26/4)

Sabr it firâka tâ **çekesin 'ışk yayını**
Nerm olur âteş ile dilâ her kemân-ı saht (165-32/3)

Nidelüm **devr sunarsa sana şerbet bana zehr**
Bu cihân böyle olur gâh bana gâh sana (146-2/3)

Ey pîr-i mey-fürîş başumda humâr var
Gel bir ayag sun **elümi al** atalıg it (164-31/2)

Her kangı bezmde ki **leb-i la'lün anıla**
Câm-ı şarâbı agıza almak günâh ola (157-20/2)

La'î-i lebün anıldı tutuşdum şarāb ile

Pîr-i mugān öninde bu gûn mācerā budur (194-79/4)

Āh kim düşdüm diyār-ı gurbete tenhā garīb

Bî-dîl ü bî-cān olup şūrîde vü şeydā garīb (161-26/1)

Götürdün bezm-i kesretten ayagı

Necātî var imiş başunda devlet (168-37/5)

Bir bûsesine cān virüp almak olur velî

Ol dîl-rübāya istemezüz kim ziyān ola (158-21/3)

Dîl garîbin urur ayaklara zülfün gerçi kim

Eller üstine tutarlar anı kim ola garīb (160-25/4)

Āşıklarun çoğ olduğın az görme dōstum

Bulmayasın çoğ isteyesin bir zamān ola (158-21/4)

Gencîne-i cemāle kilid urdı saçların

Bu bir şikeste-dîl anı açmak kaçan olur (203-94/3)

1.2.4. AÇIK İSTİARENİN ÜNLEM GRUBU İÇİNDE YER ALMASI :

Ünlem grubu kuruluşundaki açık istiare, isim tamlaması, sıfat tamlaması ve birleşik fiil gruplarının her biri kadar, hatta onların herhangi birinden az fazla miktarda yoğunluk göstermektedir. Açık istiarenin ünlem grubunda yer alışları dört farklı karakter göstermektedir. Grubun isim unsurunu oluşturan kısım, yoğun olandan aza doğru ya sıfat tamlaması, ya isim, ya da isim tamlaması veya isnat grubu yapısındadır. Genel olarak isim unsuru diye adlandırılarak özelliklerini sıraladığımız grubun edat kısmında ise en çok "ey"

seslenme edatı, bunun dışında isimlerin sonuna eklenen -ā nidâsı bulunmaktadır. Bir örnekte ise "eyā" şeklinde üstüste kuvvetlendirilmiş bir hitap söz konusudur. Bunun da kuvvetlendirme dışında vezin keyfiyeti ve endişesiyle kullanıldığını söyleyebiliriz. Tabii isim unsuru tamlama yapısında olanlar içinde bol miktarda Farsça isim ve sıfat tamlamalarını da zikretmeliyiz. Ünlem grubunun bu haliyle cümle ya da cümleciklerin "ev" i durumundaki beyitlerde anlam bakımından birer bağımsız tümleç oldukları açıktır.

*Gülmek sana yaraşur **eyā hūr-i meh-nijād***

Kim güldüğünce gül gibi hüsnün olur ziyād (175-50/1)

***Ey gül-i pākize-dāmen** bön mi sanırsın beni*

Okuyup unuttuğum bülbüllerün destānıdır (179-56/2)

*Nice bir **ey lāle-ruh** benzüm za'afıran eylemek*

‘Aşık-ı bī-çārenün küynüklü āhu yok mudur (181-59/3)

Kimse ağlamayı gözyaşı ne bilsün bilmez

*Anı **ey zöhre-cebîn** āh-ı seher-gāh bilür (184-64/8)*

*İşüm Allāha kalupdur benüm **ey tāze bahār***

Bu deme irecegüm bir dahi Allāh bilür (185-64/8)

Nā-geh düşümde görüne diyü misāl-i dōst

*İtdüm ferāgat uyhudan **ey māh-ı bī-nazīr** (192-77/2)*

***Ey māh-çihre** ‘aşıkun āhundan it hazer*

Bilmez misin ki göklere tūr-i du‘ā çıkar (193-78/6)

Ey gül-i ra'nā kulakdan 'āşık itmişdür beni
Ol perī-ruhsār gözler görmedük nā-rüstedür (195-82/2)

Gönlüm harāretinde uşan **ey dūr-i yetīm**
Bu gözlerüm denizine gel āşınālıg it (164-31/5)

Kısmet olmag ister isen derd ü gam cān ü dīle
Ok bıraksun gamzen **ey ebrū-kemānum** yā nasīb (161-25/5)

Yüzün görene irse nola la'l-i şeker-hā
Erzān olur **ey şīr-dehen** Ka'bede hurmā (155-18/1)

Niçün ahşamlarsın agyār ile **ey bedr-i temām**
Seg bilürsin kim meh-i tābāna olmaz āşınā (155-17/6)

Ola cismümde benüm her üstühānum māh-ı nev
Ger olam **ey māh-rū** bir gıce hem pehlū sana (153-14/4)

'Āşık olmuşdur güneş **ey dilber-i ra'nā** sana
Tolanur dünyāyı hergiz bulmaz hem-tā sana (152-12/1)

Ey 'azizüm Yūsuf-ı bāzār-ı hüsn
Kendüyi satmak diler aylak sana (148-6/4)

Söz ile ben hasteye bin kez müdāvā eyledün
İtmedün **ey 'isī-i şekker-leb** ammā bir yana (147-3/7)

Gide mi **ey seng-dīl** zūlfün hayāli sīneden
Çün bilürsin muhkem olur kāfir itdügi binā (145-1/4)

Gark oldu bahr-ı mihnete dīl zevrākı meded

Ey Hızr-ı pey-huceste yetiş dīl-rübālīg it (164-31/6)

Şol kara hālün zenahdānunda **ey horşīd-had**

Bir habeşdür Mısr zundānunda mahbūs-ı ebed (174-49/1)

Ey kaşı yay olan beni inletme kıl hazer

Kim āhum okı naʿl-i hilāle ider gūzer (180-58/1)

Nola hüsnünden Necātī olsa bī-hūş **ey sanem**

Būy-ı güldendür dem-ā-dem bülbül-i gül-zār mest (163-29/6)

Kurtardı cevr-i devrden āhır Necātīyi

Cām-ı lebün hayāli **nigāra** müdām ola (158-22/7)

ʿAkıbet cevr ile cān almak çün oldu hū sana

Ben de geçdüm cān-ü-dūlden **ey sanem** yāhū sana (150-10/1)

Sen tururken **dilberā** gayriye degmez lāf-ı hüsn

Hey ala gözlüm güzellik müstedām olsun sana (147-4/3)

Husrevā kullarınun eyle revā hācetini

Ki ebed oldu müyesser kamu dīl-hāh sana (146-2/7)

Benzetdilerse çihre-i dīl-dāra **ey güneş**

Şevk ile germ olup külehün āsumāna at (165-33/3)

Ey saʿādet güneşi dīl yüzünü māh bilür

İşigüni felege virmezın Allāh bilür (184-64/1)

Gark olmadın gözüm yaşı bahrına fülk-i ten

Ey bād-ı şurta gel bizi al bir yana çıkar (193-78/2)

Gördün kad-i nigārı **eyā bāgibān-ı lutf**

Var sende bir şunun gibi serv-i revān aşar (189-70/6)

Dīrlər cihān güzelleri kulun kuh olup

Ey padişāh-ı hüsn bize gel agalığ it (164-31/3)

Ārız-u-ruhsār ü zülfün **ey letāfet gülşeni**

Biri gül biri karanfül biri sümbüldür bana (154-15/6)

Çünkü aldun bû-yi zülfün tutma vaslından ümīd

Yürü **ey bād-ı sabā** ölince yeter bû sana (151-10/3)

Ey Sa'ādet āfitābı meh gulām olsun sana

Dīl-rübāluk şūhluk devri temām olsun sana (147-4/1)

Hasret eyyāmında nola arzu itsem lebün

Tatlu yinür **ey yüzi bayram** çün ola oruç (169-40/3)

Miskīn Necātī'yi hat-ı hōş-bū tūrāb ider

Ey zülfi kara irmez ise Şāhdan meded (177-52/7)

Gamzen oknu gāh dile gāh cāna at

Ey kaşları kemān iki başdan nişāna at (165-33/1)

Mest olıcak kan içer dīrlər senünçün dostum

Hey gözi mestüm şarāb-ı nāzı neylersin içip (161-25/6)

Ey boyı servüm elif gibi yolunda dogruyam

Rā kaşunla dāl zūlfün itmesünler beni red (175-49/3)

1.2.5. AÇIK İSTİARENİN BULUNMA GRUBUNDA YER ALMASI :

Bulunma ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuruna bağlanması demek olan bulunma grubunun açık istiare olmasına dair örnekleri metnimiz çerçevesinden bolca çıkartmamız mümkün olmadı. Aslında bütün kısaltma gruplarından sadece bulunma grubu için nümûnelik bir örnek olması da hayli ilgi çekicidir. Vereceğimiz örnekte grubun ilk unsuru kelime grubu (Farsça isim tamlaması) iken; ikinci unsuru, asıl fonksiyonu sıfatlardan isim yapmak, sıfat olarak da kullanılan isimlerden mücerret isimler oluşturmak olan -lık ekiyle yapılmış soyut isimdir:

Bāg-ı ‘ışkunda perişānlık bana sūnbül yeter

Sīnemün üstinde nāhun zahmı berg-i gül yeter (192-76/1)

1.3. AÇIK İSTİARENİN CÜMLEDEKİ YERİ :

1.3.1. AÇIK İSTİARENİN ÖZNE OLMASI :

Açık istiare kelime ya da kelime grubu olarak cümlede yükleme göre daha fazla özne göreviyle kullanılış sıklığına sahiptir. Özne görevindeki açık istiarenin kelime gruplarıyla varlığı kelime değerindeki kullanımına göre ezici bir çoğunluktadır. Kelime gruplarından (Türkçe/Farsça) isim tamlaması ve sıfat tamlaması yapısındaki örneklerden sıfat tamlaması kuruluşuna, isim tamlamasına göre daha fazla yer verilmiştir. İyelikli ifadelerde, sadece tamlanan unsur yer almaktadır. Gerek isim tamlamalarında ve gerekse sıfat tamlamalarında, tamlamaların herhangi bir unsuru da kendi içinde tamlama olabilmektedir. Tabii az sayıda sıfat-fil grubu ve anlamca açıldığında bir sıfat tamlaması olabilecek bir anlatımda tasarrufa gidilerek, isnat gruplarıyla oluşturulmuş açık istiare örneklerini zikretmemiz gerekir.

Dilde sırr-ı 'ışkunu sakladugum 'ayb eyleme
Olğelmişdür ider keyfiyyetin inkâr **mest** (166-34/3)

Pâdişâhum kılıcunla açılır **iklîm-i hüsn**
Gamzenün şânında münzel âyet-i فتح قریب (160-25/3)

Ey Necâf nice sabr idem ki **dıldârun işi**
Gâh nâz-ü-geh tekebbür geh tegâfüldür bana (154-15/7)

Külbe-i ahzânumuz gamla müşerrefdür yine
Şâd ol ey dîl şâd ki oldı dōstlar mihmân-ı dōst (163-30/3)

Rahm eyleyüben dâr-ı şifâsında **tabîbüm**
Nâft* diyü içürdi bu dîvâneye şerbet (166-35/2)

Gel mey-kede cenâbına mest ol şu resme kim
Reşk ide künc-i savma*ada **ehl-i hâl** ana (151-11/2)

Tab*ı hasretler ile yakdı beni **nâr-ı firâk**
Serv-i nâz olmaz ise sâye-i dîvâra meded (174-47/6)

Uş gülistân okuyıcak göresin katlan dahi
Gonca agzın açmamışdur **râz-ı gül** ser-bestedür (195-82/3)

Bâg-bân-ı lutf zülf-ü-'ârız-ü-ruhsârdan
Âb üzre gül dōşer gül üstine sünbül dōşer (202-93/3)

Şehleri mât itmek için **zülf-i dōst**
Ruhların açmaza kodı iki kat (162-28/6)

Tā ol büt-i şîrîn-leb şeker-şiken olmuşdur
Gül goncasının vallāh yiri diken olmuşdur (196-84/1)

Serv-i sihî çekinmeye āzād olmaga
Şol ʿasrda ki sencileyin padişāh ola (157-20/5)

Cān tabībisin senün geldüğün uman hastalar
Hōş dirilür derd ile dermāna olmaz āşinā (155-17/3)

Eşigünden gider oldı dîl-i āvāre meded
Dōstlar olmaya mı bu gāma bir çāre meded (173-47/1)

Göz degmemege turrası sagına solına
Boyınca iki heykel-i ʿanber-fişān asar (188-70/3)

Halk-ı ʿālem bir yana oldı bu şeydā bir yana
Cennet-i kūyun komazam olsa dünyā bir yana (146-3/1)

Sundılar bir cūrʼa kim bin yıl yaşar içen temām
Bu perî-rūlar Necāfî bizi ādem sandılar (191-74/7)

Beni haste-ciger ol gamze-i gammāz kılur
Beni āşüfte-dîl ol turra-i tarrār eyler (185-65/2)

Bedr olmuş idi ay gîce togdı ansuzın
Gören didi ki var ise ol meh-likā budur (194-79/3)

Dîl aldı yüze gelmedi ol kākül-i tarrār
Daʿvācı ile turmadı sultāna berāber (183-62/5)

Bülbülün āhundan almaz **ol gül-i ra'nā** dirġ
Hüsnine magrūr olup çok nāle-vü-efgān alur (178-55/3)

İşüni altun iden meydür gümüş peymānedür
Ol harābāt ey birāder şimdi devlet-hānedür (182-60/1)

Gösterdi bāg-ı vasıdan **ol serv-kad** kenār
Didi Necātī āhur olacak sana budur (194-79/7)

İtdi gözümün yaşını ‘ummāna berāber
Ol lāle-ruhun (işleri) var (kana berāber) (183-62/1)

Bir alay oldu **perī řiveli āhū** begler
Gözi āhūların alayına yāhū begler (186-67/1)

Gögsüme tır-i gamzesin **ol kaşları kemān**
Şöyle urur ki bir yanadan bir yana geçer (195-81/2)

Yine **ol gözleri āhū** seni mecnūn itmiş
Ey Necātī gözüne yine beyābān görünür (195-80/5)

‘Ömrinün eksildüğünü isteyen mersūm için
Ārzü-yi māh-ı nev iden kişi dīvānedür (182-60/3)

Cānı yüreklandıren sīnemdeki peykānıdır
Kalbi āhen olmayan meydāna olmaz āřinā (155-17/2)

1.3.2. AÇIK İSTİARENİN NESNE OLMASI :

Açık istiarenin cümlede nesne görevini, isim tamlaması ve sıfat tamlaması kuruluşlarında yaptığını görüyoruz. Tamlamaların isim ve sıfat tamlaması olmalarındaki oran birbirlerine yakındır. Tamlamalardaki Türkçe ve Farsça kuruluş da karşılaştırıldığında bunların birbirlerine oranlama bakımından yakın olduğu söylenebilir. Öte yandan nesnelerin belirli ya da belirsiz olmaları bakımından tasnifte belirli nesnelerin çokluğu dikkat çekicidir.

Gamdan halās ister isen gel Necāfī yā

Dīl cūr'asını cām-ı mey-i ergavāna at (166-33/7)

Halk-ı 'ālem bir yana oldu bu şeydā bir yana

Cennet-i kūyun komazam olsa dünyā bir yana (146-3/1)

Togruldıcak Necāfī'den ayruga tīrūni

Allāh bilür ki hasta gönülden neler geçer (181-58/7)

Cānā Necāfī ile gel ağız bir eyle kim

Sana **şeker-dehen** dine **şīrīn-suhān** bana (155-16/7)

Bir dem iken devlet-i dünyāyı bir dem sandılar

Bu fenā gül-zārınun 'ayşını 'ālem sandılar (191-74/1)

Çekdükçe kara saçlar kulac kulac sünerler

Ol iki ejdehālar bir gün bana sunarlar (201-92/1)

Cām-ı hecrūn nūş ider mestāneler gördün mi hiç

Yoluna cānlar virür merdāneler gördün mi hiç (168-39/1)

1.3.3. AÇIK İSTİARENİN DOLAYLI TÜMLEÇ OLMASI :

Açık istiarenin cümlede yapı bakımından dolaylı tümleç (yer tamlayıcısı) olarak görev yapması da hemen hemen zarf tümlecinin ağırlığına yakın (biraz daha fazla) örnekle birlikte görünmektedir. Dolaylı Tümleç olarak görev yapan unsur kelime gruplarından bir tanesi isnat grubu, diğerleri isim tamlaması ve sıfat tamlaması kuruluşundadır. Tamlamaların tamamına yakını Farsça'dır. Bu aynı zamanda mazmunların da orijinal şeklinin metin içinde uzun asırlar boyu aktarılmasının bir yansıması olsa gerektir. Vereceğimiz örneklerden hatırı sayılır miktardaki kısmını yaklaşıma hal ekli, yarıyarıya daha azını bulunma hal ekli ve nihayet en azını uzaklaşma hal ekli yapılar oluşturmaktadır. Örneklerimizin birinde ise (33/5) nesne+dolaylı tümleç şeklinde bir anlatım kalıplaşması vardır.

***La'line** 'ömr-i gırāmı harc iden dīvāneler*

Güşe-i mihnetde şimdi cān virüben cān olur (179-55/8)

Mukām idüm ser-i küyunda der-be-der itdün

*Garīb işler idersin **bu derd-mende** garīb (160-24/5)*

***Ol gözi mestāneye** uydun Necātī yūri var*

Gıceler tā subha dek olsun harām uyhu sana (151-10/5)

Utdun cemī varumı yārā harīf isen

*Bu defā (Ka'beteyn-i gāmi) **nakd-i cāna** at (165-33/5)*

*Zülfün katında **nergis-i bīmāruna** di kim*

Ahşama karşı uyumasun nā-tūwān olur (203-94/5)

Ey harīm-i haremūn dār-ı şifā her derde
*Şerbet-i vasl ile iriş **dil-i bīmāra** meded (174-47/5)*

***Serv-i ümīde** irmez eli şol kimesnenün*
Bālā-yi dōst şivelerini belā bilür (198-87/4)

Zār zār aqlamaga hasta Necātī hālin
***Dīli gam-dīde** ile **dīde-i hūn-bāra** meded (174-47/7)*

*Gözün **harīm-i cemālünde** kan ider güstah*
Belī hemīşe olur mest: bī-haber güstah (171-44/1)

Dem-be-dem bülbül gibi ben zār zār aglayayın
*Sen **ferāgat gülşeninde** ‘ālemi güldür bana (154-15/2)*

***Ruhlarında** zülfün ucından neler çekdüm didüm*
Didi bes gavgālu olur Rūmda elbette uc (169-40/4)

*Yaşlu gözüm oldu **ruh-i tütüyādan** maşraba*
Kim demādem ayagun toprağına peyvestedür (196-82/6)

Çeşm-ü-ebrūsı hayāli fāş ider sırrum cihān
*Beg kuli olduğumu **tīr-ü-kemānumdan** duyar (205-97/4)*

1.3.4. AÇIK İSTİARENİN ZARF TÜMLECİ OLMASI VEYA ZARF TÜMLECİ İÇİNDE YER ALMASI :

Açık istiarenin cümlede zarf tümlecisi olması, şimdiye kadar örneklerini veriğimiz yapılar kadar fazla değildir. Cümlede zarf tümlecisi görevi yapan kelime grubu kendi içinde bir edat grubudur. Bu gruplar içinde yer alan istiareye konu olan sanatı oluşturan kelime grupları isim tamlaması veya sıfat

tamlaması kuruluşundadır. Adı geçen tamlamaların hepsi Farsça'dır ve çoğu Klasik edebiyatımızın birer mazmunlarını oluşturmaktadır. İşte Farsça isim ve sıfat tamlamaları şeklindeki bu yapılara; vasıta, zaman tarz ve sebep bildiren (görevli) kelime ve ekler gelerek yüklemi tamamlayan bu örnekleri; kendi içinde oranlamaya tabi tutacak olursak vasıta ve zaman bildirenlerden vasıta fonksiyonlular daha yaygındır. Öte yandan tarz ve sebep bildirenler ise sadece birer örnek vermek kabilinden burada zikredilmişlerdir. Aşağıdaki örnekler zaman, vasıta tarz ve sebep bildirmeleri bakımından kullanılış sıklıklarına göre sıralanmıştır. Tabii cümlede zarf tümleci dediğimiz unsur, bazan cümlelerin doğrudan zarf olarak tamamlayıcı unsurunun bazan da yan cümleciğin tamamlayıcı unsuru olarak görülmektedir.

(Bir perī-zād olmayınca) dirlik olmaz dünyede

Şimdi bildük biz ki bu güzeller ādem cārıdır (179-56/6)

Āb-ı neşāt ile tolanur zevrāk-ı kadeh

(Bād-ı murād ile) yürür ey meh gemi ferah (171-43/6)

(Tab'-ı hasretler ile) yakdı beni nār-ı firāk

Serv-i nāz olmaz ise sāye-i dīvāra meded (174-47/6)

Her kişi bezm-i ezel mestīdurur ammā ki ben

(Cür'a-i cām-ı lebünle) olmuşam tekrār mest (166-34/2)

1.3.5. AÇIK İSTİARENİN BAĞIMSIZ TÜMLEÇ İÇİNDE YER ALMASI :

Açık istiarenin, cümlelerin kuruluşuna doğrudan katılmayan; ama, şüphesiz cümlelerin anlam bakımından bütünlüğüyle çok yakından ilgili olan bağımsız tümleçle ifadesi, metnimizde oldukça bol örnekleri bulunan bir anlatım şeklidir. Hemen hepsi kelime grubu olarak birer ünlem grubu olan bu yapının, ünlem edatlarının en fazla kullanılanı "ey" edatıdır. Bunun yanında az

sayıda grubun isim unsurunun sonuna eklenen kuruluş bakımından da birincisinin tam tersi bir sıralama arz eden"-ā" edatını zikretmeliyiz. Öte yandan bu edatların (vezin ve pekiştirme gibi kaygılarla) birbiri peşine sıralandığı (50/1, 70/6) da vâkidir. Grubun isim unsuru en fazla sıfat tamlaması kuruluşundadır. İsim tamlaması yapısındakilerle kelime olanların oranlaması birbirine yakındır. Sıfat tamlamalarının hemen hepsi Farsça'dır. İsim tamlamalarında ise Tükçe'ye yarıyarıya şans tanımıştır. Bunun yanında pek azı iyelik grubu içinde yer alan bir kaç isnat grubu da ünlem grubunun isim unsurunu oluşturarak cümlelerin bağımsız tümlecini meydana getirmişlerdir.

*Benzetdilerse cihre-i dildāra **ey güneş***

Şevk ile germ olup külehün āsumāna at (165-33/3)

*Nola hüsnünden Necāfī olsa bī-hūş **ey sanem***

Büy-ı güldendür dem-ā-dem bülbül-i gül-zār mest (163-29/6)

Ākabet cevr ile cān almak çün oldu hū sana

*Ben de geçdüm cān-ü-dilden **ey sanem** yāhū sana (150-10/1)*

Kurtardı cevr-i devrden āhır Necāfī'yi

*Cām-ı lebün hayāli **nigārā** müdām ola (158-22/7)*

*Sen tururken **dilberā** gayriye degmez lāf-ı hüsn*

Hey ala gözlüm güzellik müstedām olsun sana (147-4/3)

***Husrevā** kullarınun eyle revā hācetini*

Ki ebed oldu müyesser kamu dīl-hāh sana (146-2/7)

***Ey gül-i pākize-dāmen** bön mi sanursun beni*

Okuyup unuttugum bülbüllerün destānudur (179-56/2)

Nice bir **ey lāle-ruh** benzüm za‘afran eylemek
‘Āşık-bī-çārenün küynüklü āhu yok mudur (181-59/3)

Gülmek sana yaraşur **eyā hūr-i meh-nijād**
Kim güldügünce gül gibi hüsnün olur ziyād (175-50/1)

Kimse aglamagı göz yaşı ne bilsün bilmez
Anı **ey zöhre-cebîn** āh-ı seher-gāh bilür (184-64/4)

İşüm Allāha kalupdur benüm **ey tāze bahār**
Bu deme irecegüm bir dahi Allāh bilür (185-64/8)

Nā-geh düşümde görine diyü misāl-i dōst
İtdüm ferāgat uyhudan **ey māh-ı bī-nazīr** (192-77/2)

Ey māh-çihre ‘āşıkun āhundan it hazer
Bilmez misin ki göklere tīr-i du‘ā çıkar (193-78/6)

Ey gül-i ra’nā kulakdan ‘āşık itmişdür beni
Ol perī-ruhsār gözler görmedük nā-rüstedür (195-82/2)

Gönlüm harāretinde uşan **ey dūr-i yefīm**
Bu gözlerüm denizine gel āşınālğ it (164-31/5)

Yüzün görene irse nola la‘l-i şeker-hā
Erzān olur **ey şīr-dehen** Ka‘bede hurmā (155-18/1)

Ola cismümde benüm her üstühānum māh-ı nev
Ger olam **ey māh-rū** bir gıce hem-pehlü sana (153-14/4)

Åşik olmuşdur güneş **ey dilber-i ra'nā** sana

Tolanur dünyāyı hergiz bulmaz hem-tā sana (152-12/1)

Ey azizm Ysuf-ı bāzār-ı hüsn

Kendüyi satmak diler aylak sana (148-6/4)

Söz ile ben hasteye bin kez mdāvā eyledün

İtmedn **ey 'İs-i şekker-leb** ammā bir yana (147-3/7)

Gide mi **ey seng-dl** zlfn hayāli sneden

Çn bilürsin muhkem olur kāfir itdügi bina (145-1/4)

Gark oldu bahr-ı mihnete dl zevrākı meded

Ey Hızr-ı pey-huceste yetiş dl-rbālıg it (164-31/6)

şol kara hāln zenahdānunda **ey horşid-had**

Bir habeşdür Mısır zindānunda mahbs-ı ebed (174-49/1)

Ey kaşı yay olan beni inletme kıl hazer

Kim āhum oka na'l-i hilāle ider gzer (180-58/1)

Gark olmadın gözüm yaşı bahrına fülk-i ten

Ey bād-ı şurta gel bizi al bir yana çıkar (193-78/2)

Kismet olmag ister isen derd--gām cān--dle

Ok biraksun gamzen **ey ebr-kemānum** yā nasb (161-25/5)

Ey sa'adet āfitābı meh gulām olsun sana

Dl-rbālık şhluk devri temām olsun sana (147-4/1)

Ey sa'adet güneşi d̄l yüzünü m̄h bilür
İşigünü felege virmezsin Allāh bilür (184-64/1)

Ārız-u ruhsār-u-zülfün **ey letāfet gülşeni**
Biri gül biri karanfül biri sümbüldür bana (154-15/6)

Çünkü aldun b̄-yi zülfün tutma vaslından ümīd
Yüri **ey bād-ı sabā** ölince yeter b̄ sana (151-10/3)

Dirler cihān güzelleri kulun kulu olup
Ey pādīşāh-ı hüsn bize gel agalığ it (164-31/3)

Gördün kad-i nigāri **eyā bāgībān-ı lutf**
Var sende bir şunun gibi serv-i revān aşar (189-70/6)

Miskān Necāfi'yi hat-ı hōş-bū tūrāb ider
Ey zülfi kara irmez ise şāhdan meded (177-52/7)

Gamzen oknu gāh dile gāh cāna at
Ey kaşları kemān iki başdan nişāna at (165-33/1)

Mest olıcak kan içer dirler senünçün dostum
Hey gözi mestüm şarāb-ı nāzı neylersin içüp (161-25/6)

Ey boyı servüm elif gibi yolunda dogruyam
Rā kaşunla dāl zülfün itmesünler beni red (175-49/3)

Hasret eyyāmında nola ārzū itsem lebün
Tatlu yinür **ey yüzi bayram** çün ola oruç (169-40/3)

1.3.6. AÇIK İSTİARENİN YÜKLEM OLMASI :

Açık istiare cümlede kelime ya da kelime grubu olarak yüklem görevinde oldukça fazla örnekleriyle görülmektedir. Yüklem görevinde kelime olarak bulunuşu, kelime gruplarına göre çok azdır. Kelime grupları, isim ve sıfat tamlamaları ve birleşik fiiller şeklinde oluşturulmuştur. İsim ve sıfat tamlamaları, bazan doğrudan doğruya, bazen de yüklemi oluşturan kelime grubunun bir unsuru olarak, ek fülle çekimlenmiş; böylece yüklem olmuştur. Birleşik fiil kuruluşunda olanlarda ise, isim unsuru, mutad olduğu üzere, isim ve sıfat tamlaması veya kelimeye et-, eyle- ve ol- yardımcı fiillerinin gelip çekimlenmesiyle oluşturulan yüklemler yanında, unsurlarının biri veya hepsi kendi temel anlamlarının dışında kullanılan böylece deyimleşen, en azından deyimci özellikler gösteren anlamca kaynaşmış birleşik fiillerle oluşturulmuş yüklem de zikre değerlidir. Nihayet özne+yüklem, nesne+yüklem, zarf tümleci+yüklem ve dolaylı tümleç+yüklem şeklinde cümlenin bir kısmının da istiare olarak kullanıldığı örnekler vardır ki, bunlara da burada işaret etme gereği duyuyoruz. Yüklem dışındaki diğer unsurlar parantez içinde verilmiştir.

Sâf saklar gönlümün âyînesin

Mâni'-i jengâr-ı âhumdur nemed (174-48/4)

*Cânu yüreklendüren **sînemdeki peykânıdur***

Kalbi âhen olmayan meydâna olmaz âşinâ (155-17/2)

*Bana göz açdurmayan **ol nergis-i sehlâsıdur***

Bana gün göstermeyen bu zülf-i müşk-âsâsıdur (197-85/1)

Düşdi bu Necâtî yine zülfün hevesine

*Ne **kara yazı imiş** başına bu kuru sevdâ (156-18/5)*

Yek-reng yār var ise 'ālemde ey gönül
Sāki-i gül-'izār-ü-mey-i la'l-fām ola (158-22/5)

Didüm rüz-i ezel **oldum** bu bezm-i hüsne **pervāne**
Gülüp didi ki gelmedi bu bezme kimse senden geç (172-42/6)

Cān işigüne dīl ser-i zülfüne **çekdi raht**
Ey dōst himmet eyle ki ya taht ola ya baht (164-32/1)

Ey pūr-i mey-fürüş başumda humār var
Gel bir **ayag sun elümi al** atalıg it (164-31/2)

Za'f ile görünmez oldum kimden umayın visāl
Görmeyicek hastayı kime **ilāc eyler** (tabīb) (161-25/7)

Acır isen gel Necāfī derd-mende acı kim
{Ne leb-i dilber} **nasīb oldu** (ne halvā-yi rakīb) (161-25/8)

Gah (zülfün) **ser-keş olur** geh (hatun)
Eksük olmaz her yanadan bir belā (156-19/5)

La'l-i lebün anıldı tutuşdum şarāb ile
Pūr-i mugān öninde bu gün mācerā budur (194-79/4)

Her kağı bezmde ki leb-i la'lün anıla
(Cām-ı şarābı ağza almak) **günāh ola** (157-20/2)

Terk eyle varı dost yolına gedālıg it
'Ālem içinde (başı açuk) **pādişālıg it** (164-31/1)

Dil garîbin urur ayaklara zülfün gerçi kim

Eller üstine tutarlar anı kim ola garîb (160-25/4)

Götürdün bezm-i kesretten ayagı

Necâti var imiş başunda devlet (168-37/5)

(Gencîne-i cemâle) kilid urdı saçların

Bu bir şikeste-dîl anı açmak kaçan olur (203-94/3)

Ah kim düşdüm (diyâr-ı gurbete) tenhâ garîb

Bî-dîl-ü-bî-cân olup şürîde vü şeydâ garîb (161-26/1)

1.3.7. CÜMLE DEĞERİNDEKİ AÇIK İSTİARE :

Açık istiare, cümleyi oluşturabilecek bir "darb-ı mesel" ya da atasözleri şeklinde olabileceği gibi; kelime ya da kelime grubu olarak cümlenin asli unsurlarından yüklem ve özne, tamamlayıcı unsurlardan da nesne, zarf tümleci, dolaylı tümleç ve bağımsız tümleç görevinde olmaktadır. Doğrudan doğruya cümle değeri taşıyan açık istiare örneklerindeki özlü anlatım güzelliği, bazılarında aynı çağrışımlarla günümüze kadar gelerek günlük dile bile girdiği gibi (tabii o devrin günlük dilinde de kullanılması kuvvetle muhtemeldir), bazıları kelime kadrolarındaki varlık isimlerinin günlük ihtiyaçları karşılayan eşyalar olmaktan çıkarak, insanların sosyo-kültürel özelliklerinin ve hayat içinde aldıkları tavrın zamana bağlı olarak değişmesi sonucunda çağrışımlarını nisbeten yitirip, zaman aşımına uğradıkları için kullanımdan düşen veciz cümlelerdir. Bu örnekler Necati'nin "mesel-güy" luğu hakkında da bir fikir verecek mahiyettedir.

İncinürse ne ‘aceb zülf-i sanemden sōft

Gökdeki kara bulut bilmeze yükdür dirler (190-72/5)

Kapunda āhuma yir yok ‘aceb hikāyetdür

Bahār ü mevsīm-i gülşen sabā çemende garīb (160-24/4)

Egerçi ağır olur taş kopduğu yirde

Sitāre var ki akīki ider yemende garīb (160-24/3)

Meyl it gözüm yaşına eyā serv-i hōş-hurām

Dirler ki eyle iyliğı āb-ı revāna at (165-33/4)

Dürlü nüktesin çekerem ben rakībün dōstum

Mürdan olur zebün olursa ejderhā garīb (161-26/4)

Sabr it firāka tā çekesin ‘ışk yayını

Nerm olur āteş ile dilā her kemān-ı saht (165-32/3)

Niçün ahşamlarsın agyār ile ey bedr-i temām

Seg bilürsin kim meh-i tābāna olmaz āşinā (155-17/6)

2. KAPALI İSTİARE (MEKNİ İSTİARE/İSTİ ARE-İ MEKNİYYE) :

Benzetme öğelerinden yalnız benzeyen (müşebbeh/müsteârun-leh) ile yapılan istiarelerdir. Bu tür istiarelerde benzetmelik bir anlamda gizlenir; fakat, benzetmelikle ilgili bir özellik zikredilerek, istiarenin anlaşılması için bir ipucu da zikredilmiş olur.

*Yürü var ta'nı ko kim ma'nide pîr-i meykede
Her ayak kim suna ol **el vermedür** irşâddur*

Necâtî

Şair, "kınamayı bırak da, yürü meyhaneye var. Orada pîr-i mugânın sana sunacağı veya herkese sunduğu **ayak (içki kadehi), mürşitler gibi el vermedir, irşad etmektir**" anlamındaki beytinde, el vermek sözüyle dinî-tasavvufî terminolojideki el almayı, derviş olmayı, bir tarikata giren dervişin, şeyhin rehberliğinde çalışıp olgunlaştıktan sonra şeyhinin iznini alması anlamındaki deyimine gönderme yapıyor.

Bir derviş nasıl tarikat ehli iken cezbe sahibi biri olursa, "ayak" daki mey de içeni "ser-hoş" eder. Şu halde sunulan ayak (kadeh Bu anlamı Farsça, Türkçe'deki anlamıyla da beraber düşünecek olursak) her ne kadar "ta'n etme" ve tedirginlik sebebiyse de o aslında el verme, irşad olduğu için günah değil doğru yolu bulmada tecrübedir.

Kapalı istiare başlı başına bir düşünce tarzıdır. Bu çeşit istiareyi açık istiareye çevirerek tahlil etmek uygun düşmeyeceğinden yukardaki açıklamaları devam ettirmeden kapalı istiare ile ilgili şu özelliği de söyleyerek dil bakımından incelemeye geçmek istiyoruz. Kapalı istiare teşbihe çevrilince, istiarenin bütün ruh ve kuvveti kaybolur. Çünkü bu durum bir bakıma geriye dönüş, tadına lezzetine alışılmış bir sözün, yavan haliyle karşı karşıya kalmak olur.

Kapalı istiare kelime gruplarından isim ve sıfat tamlamaları kuruluşunda görülmekte, edat ve ünlem grubu içinde de tamlayıcı unsur olarak da görülmektedir. Kapalı istiare cümlede özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci, bağımsız tümleç ve yüklem olarak da kullanılmıştır.

2.1. KAPALI İSTİARENİN KELİME GRUPLARI İÇİNDEKİ YERİ :

Metnimizde, kapalı istiareye, isim tamlaması, sıfat tamlaması, edat grubu, ünlem grubu ve birleşik fiil grubu gibi çeşitli kelime gruplarıyla rastlanırken, sözü edilen bu kelime gruplarına ilişkin örnekler çok zengin değildir. Kapalı istiare şeklinde adlandırılacak ifade şeklinin cümle değeri taşıyan bir söz dizimi için daha uygun olması, bu sanatın daha çok cümle bahsinde bol örnekle bir şekilde görülmesine, öte yandan kelime grupları konusunda ise o derece az örneklerle karşılaşılmasına sebep olmaktadır.

2.1.1. KAPALI İSTİARENİN İSİM TAMLAMASI OLMASI :

Kapalı istiarenin isim tamlaması kuruluşunda kullanılması, yukarıda da genel olarak işaret edildiği üzere, diğer kelime grupları gibi az sayıda örneklerle rastladığımız bir durumdur. Vereceğimiz örneklerin ikisi Türkçede ikisi Farsça isim tamlamasıdır. İlk örnekte grup cümlede yüklem görevindeyken ikinci örnekte cümlenin nesnesidir. Bu sonuncusunun tasavvuf terminolojisini de çağrıştırdığı bilinmektedir. Farsça isim tamlamalarından ilki cümlede özne, ikincisi de dolaylı tümleçtir.

Serv dost nāz ile gülşende salına

*Ey bāg-bān **çinārun elin** al yabana at (165-33/6)*

Lebün hattı midur yā Hızr elile

Yazılmış çeşme-sār üstinde bir ferd (173-46/4)

***Tir-i gamzen** kattüme kasd itmesün ikide bir*

Mihnet ü cevr ü cefā bî-dillere bir iki üç (169-40/2)

İncinürse ne ‘aceb zülfi sanemden sōfi
Gökdeki kara bulut bilmeze yükdür dirler (190-72/5)

2.1.2. KAPALI İSTİARENİN SIFAT TAMLAMASI OLMASI :

Sıfat tamlaması kuruluşundaki kapalı istiareye vereceğimiz üç örnekten ikisi Farsça tamlama, biri ise Türkçe sıfat tamlamasıdır. Farsça tamlamalardan ilki cümlede yer tamlayıcısı görevindeyken diğeri ve Türkçe olanı cümlede özne görevi yapmaktadır. Zaten birazdan da görüleceği üzere örneklerden biri metin dışı beyittir.

Gamze-i hūn-rizūne uyup nidersin cengi ko
Şol güzel başunçün itme yok yere gavgā yigit (162-27/3)

Gülşenün güllerini **āteş-i ruhsār** yakar
Çemenün ‘ar‘arını şive-i reftār yıkar (222-125/3)

Seyle virüp **‘ālemi** akatma her dem yaşumu
Dōstum hayr eylemez āhur bu kanlu su sana (151-10/2)

2.1.3. KAPALI İSTİARENİN EDAT GRUBU OLMASI :

Kapalı istiare, vasita ekli bir isim unsurunun bir başka isim unsuru ile kurduğu bir kelime grubu (vasita grubu) olarak tek örnekle göstereceğimiz şekliyle, pek yaygın olmayan bu grubun vasita ekli isim unsuru da, iyelikle çekimlenmiş tamamlanan unsurunun sıfat tamlaması olduğu, sıfat tamlamasının tamlanan unsurunun Farsça isim tamlaması şeklinde kurulduğu iç içe bir isim tamlaması olup, vasita eki "ile" edatından ekleşmiştir. Grup cümlede zarf tümleci görevi yapmaktadır.

Dimişdi öldürem seni ferah ol fig-i hışmumla
Dirīgā ‘ahdine turmaz sanasın Karamanludur (188-69/4)

2.1.4. KAPALI İSTİARENİN ÜNLEM GRUBU İÇİNDE YER ALMASI :

Kapalı istiare ünlem grubunun isim unsuru içerisinde ifadesini bulmuştur. Ünlem edatını "ey" sözcüğünün oluşturduğu bu kuruluşun isim unsurunu iki örneğimizde kelimeler üçüncü örneğimizde ise Farsça sıfat tamlaması meydana getirmiştir. Örneklerin cümlede bağımsız tümleş olması aşıkardır.

*Āşinālık vire diyū **ey fakīr***

Nice yüzlerden göründü Hak sana (148-6/2)

*Gel **ey gamze** kerem eyle rakīb pūr fitenden geç*

Beni anunla bir itme ya andan geç ya benden geç (170-42/1)

***Ey meh-i bī-mihr** şehrin pādişāhu yok mudur*

Zülfüne hey dimege zül-i ilāhī yok mudur (181-59/1)

2.2. KAPALI İSTİARENİN CÜMLEDEKİ YERİ :

Konumuzun bu bölümüne belki de "cümle olarak kapalı istiare" başlığı koymamız daha yerinde olacaktır. Çünkü, birazdan diğer alt bölümlerle karşılandıktan sonra da görülecektir ki, kapalı istiarenin tabiatı gereği cümle olarak bir bütünlükten yana kullanışlı olması, onun bu haliyle, yaygın olarak ifade edilmesine sebep olmaktadır. Cümle değerindeki kapalı istiarelerin bir kısmı "darb-ı mesel" denilebilecek özellikler gösteren, yaygın olarak da bilinmesi ihtimal dahilinde olan sözler olduğu gibi bir kısmı da "ibdā mahsûlü" izlenimi veren ve hemen akla "bıkr-i mânâ" terimini de çağrıştıran anlatım kalıplarıdır.

Yapı bakımından bu bölümde vereceğimiz örneklerde ortak özelliklerden biri kapalı istiareyi olgunlaştıran şartların, cümlede, cümleyi oluşturan temel unsurlarla kaim olmasıdır. Örneklerimizde genellikle cümleyi oluşturan bu temel ögeler eksiksiz olarak zikredilmiştir. Ancak vereceğimiz son örnekte iki

yüklem (tabii iki cümle) li ifade şeklinde cümlelerin birinin nesnesi anlamca diğerinin öznesi olarak da kullanılmış, böylece şiir dilindeki kendine has kurallarla mukayyet anlatım şekli için, mazur görülebilecek bir anlatım kusuru oluşmuştur. Cümle teriminden anlayacağımız düşünce, duygu, durum, olay, yargı... gibi özellikler her bir beyitte birer birer, bazen birkaçı bir arada, bazen de birbirinin yerine kullanılmıştır. Tabii her biri, tamamlayıcı unsurlara pek de fazla ihtiyaç göstermeyen anlatım şeklini (cümleyi) oluşturan bu cümleciklerin öğeleri kelime (daha çok isim ve sıfat tamlamaları kuruluşundaki kelime) gruplarından oluşmuştur.

Zülfün dünini gün yüzüne salma rahm kıl

Gam-gîn ol ur garîb gönül çünkü şâm ola (158-22/2)

Hüblar sultânısın kimden ne derdün var senün

Eylesen nâz ile dîl mülkin nola **yagma** yigit (162-27/2)

Çeşm-i mahmûrun şarâb-ı nâz içüp **kanum döker**

Cenge bünyâd eylemez olmayıcak küffâr mest (163-29/5)

Sevin ey dîl ki seni **dest-i gâm-ı yâr yıkar**

Ne gam ol hâne için kim anı mi'mâr yıkar (222-125/1)

Rahm kıl dervişüne ey pâdişâh-ı hüsn kim

Pây-ı taht-ı saltanât dest-i duâ üstindedür (219-121/6)

Gonca câmından olupdur 'andelîb-i zâr mest

Bilmeyen şöyle sanur kim yok yere aglar mest (166-34/1)

Oyuna taldı kebüter gidemez nice ola hâl

İl temâşâmuza bakar uçurursak kagıd (172-45/3)

Levh-i çihremde okunaga hikâyât-ı gamı
Gıceler subha degin **şem' tutar âh** sana (146-2/4)

Sâkî düşerse sâgâra 'aksi 'izârunun
Pîr-i za'îf olanlar içerse cevân ola (157-21/2)

'Ayb itme ben gedânu yenilmez gönül begüm
Bir yana oldu cümle cihân bir yana budur (194-79/2)

Bezm-i gamda 'akl ü cânı itdi la'l-i yâr mest
Câm iki oldu ne var olsa kamu hûş-yâr mest (163-29/1)

Geh **Mısır iklimlerin seyr itdürür** geh Rûm ilin
Geh 'acem mülkin **temâşâ kıldurur sevdâ garîb** (161-26/2)

Ölmüş idüm **nev-bahâr-ı 'ışk irüp virdi hayât**
Göz açup nergis gibi gülzârı gördüm bir nazâr (224-128/6)

Gördi sâkîlik idersin meclis içre ey perî
Agzın açdı kaldı hayrân sâgâr-ı sahbâ sana (152-12/2)

Öykündi çünkü la'lüne kalsun ayakda mey
El üzre tutma **yirini bilmez başa çıkar** (193-78/4)

Nergisleriüni ko uyusun gül yüzünde kim
Olur bahâr günleri hâb-ı seher lezîz (178-54/3)

2.2.1. KAPALI İSTİARENİN ÖZNE OLMASI :

Kapalı istiareyi oluşturan kelime grubu sınırlı sayıda kullanılması kaydıyla cümlede özne görevi yapmaktadır. Özne görevi yapan bu kelime grupları vereceğimiz örneklerdeki şekliyle isim ve sıfat tamlaması kuruluşundadır. Tamlamalardan biri Türkçe, diğer ikisi Farsça'dır.

Tîr-i gamzen katlûme kasd itmesûn ikide bir

Mihnet ü cevr ü cefâ bî-dîllere bir iki üç (169-40/2)

Seyle virüp 'âlemi akıtma her dem yaşumu

*Dōstum hayr eylemez āhur **bu kanlu su** sana (151-10/2)*

Gülşenün güllerini āteş-i ruhsār yakar

*Çemenün 'ar'ârını **şive-i reftâr** yıkar (222-125/3)*

2.2.2. KAPALI İSTİARENİN NESNE OLMASI :

Kapalı istiarenenin nesne olmasına dair vereceğimiz örnekte mazmunlaşmış kapalı istiare doğrudan doğruya cümlenin nesnesini meydana getirmektedir.

Çün serv dōst nāz ile gülşende salına

*Ey bāg-bān **çinārun elin** al yabana at (165-33/6)*

2.2.3. KAPALI İSTİARENİN DOLAYLI TÛMLEÇ OLMASI :

Cümlede dolaylı tümleç görevindeki kapalı istiare örneklerimizden biri isim tamlaması, diğeri sıfat tamlaması kuruluşundadır.

Gamze-i hūn-rīzūne uyup nidersin cengi ko

Şol güzel başunçün itme yok yere gavgā yigīt (162-27/3)

İncinürse ne 'aceb zūlf-i sanemden sōft

Gökdeki kara bulut bilmeze yükdür dirler (190-72/5)

2.2.4. KAPALI İSTİARENİN ZARF TÛMLECİ OLMASI :

Kapalı istiare vereceğimiz iki örnekte şart ve vasıta bildirerek cümlede yüklemi tamamlayıp zarf tûmlecı görevi yapmaktadır. Ana cûmlenin zarfı durumundaki şart cûmeciğinin yapısı anlamca kaynaşmış bir birleşik fiilin şartlı çekimi ile meydana gelmiştir. Tabii ikinci örnek beyitte, iç içe birleşik cûmle yapısında yüklemi de- olan bir ana cûmlenin yan cûmlecıği durumundaki nesne unsurunun da cûmle değeri taşıdığı, zarf tûmlecının bu yan cûmlecığe ait olduğu görülüyor.

Oyuna taldı kebūter gidemez nice ola hāl

İl temāşāmuza bakar uçurursak kagıd (172-45/3)

*Dimişdi öldürem seni ferah **ol tīg-ı hışmumla***

Dirīgā 'ahdine turmaz sanasın Karamanludur (188-69/4)

2.2.5. KAPALI İSTİARENİN BAĞIMSIZ TÛMLEÇ İÇİNDE YER ALMASI :

Metnimizde bağımsız tûmleç olarak kapalı istiare örneği çok fazla kullanılmamıştır. Vereceğimiz örneklerde ise hitap unsuru olarak şimdiye kadar ilgili bölümlerde de rastladığımız "ey" edatının kullanılması sıklık bakımından tekrar hatırlanması gereken bir husustur. Ünlem grubundan oluşan cûmle unsurunun ünlemden sonraki isim unsuru, ya doğrudan doğruya isim ya da Farsça sıfat tamlaması kuruluşundadır.

Āşinālık vire diyü ey fakîr

Nice yüzlerden göründü Hak sana (148-6/2)

Gel ey gamze kerem eyle rakîb pür fitneden geç

Beni anunla bir itme ya andan geç ya benden geç (170-42/1)

Ey meh-i bî-mihr şehrün pâdişāhı yok mudur

Zülfüne hey dimege zül-i ilāhî yok mudur (181-59/1)

2.2.6. KAPALI İSTİARENİN YÜKLEM OLMASI :

Kapalı istiare cümlede yüklem göreviyle, bundan sonraki alt bölümlerde de görüleceği üzere çok fazla sıklıkla kullanılmamıştır. Vereceğimiz örneklerden ilk üçü, ikisi ek fülle çekimlenmiş isimler, biri de ek fülle çekimlenmiş isim tamlaması, bunların hepsi çekimin soru şekli, diğer biri ise anlamca kaynaşmış bir bileşik fiildir, tabii deyimli özellikler göstermektedir.

Hat mudur ol ki çekmeye sihr ile dā'ire

Ben midür ol ki fitnede dāne olmaya (150-9/5)

Lebün hattı mudur yā Hızr elile

Yazılmış çeşme-sār üstinde bir ferd (173-46/4)

El götürürdüm eyler idüm derdünü talep

Kendü elümle itmişin ey dōst ben bana (155-16/6)

III. BÖLÜM:

BENZETME SANATLARINDA YAPI ANLAM İLİŞKİSİ

Şimdiye kadarki bölümlerin tabiatı gereği yapısal özellikleri ağırlıklı olması, doğal olarak yapının anlamla ilişkisinin benzetme sanatlarında ne olacağı sorusunu akla getirmiş olmalıdır. Yapısal dilbilimcilerden A.J. GREMIAS (1996)'a göre "... bir tek terimin, bir anlamı yoktur. Bir anlamın ön koşulu bağıntıdır. **Bağıntı**, iki sözcüğün birlikte kavranabilmesi için bulunması gerekli ortak yanları veya ayırt edilebilmelerini sağlayan başkalıkları ... " dır (AKSAN, HYD, 161 ve ötesi). Bu bağlamda **dizimsel belirleyiciler** (syntactic markers), **anlamsal belirleyiciler** (semantic markers), **temel anlam ögesi**, **yan anlamlar**, **kavram alanı**, terimleri bir **sözcüğün duygu değeri (connotation)** olarak karşılanan (AKSAN, HYD) çağrışımını da beraberinde getirmektedir.

Bir nesnenin bir dizge içindeki yeri nedir? Bir simgeyi kullananın gerçekte belirttiği şey ne olabilir? Bunu anlamamanın yolu nedir? Eğer bir ses bileşimi (sözcük) bir kavramı (gösterilen) karşılıyorsa (AKSAN, HYD, 180-181) bir dilin temel söz varlığı sözcüklerin matematiksel toplamı mıdır? Böyle bir şeyin baştan kabul görmesi mümkün olmadığına göre "dünyadaki nesnelere ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlama olan kavramın" (AKSAN, HYD, 152 ve ötesi), özel, yani kişiye özgü olanları, nasıl topluma, dilbirliğine özgü genel bir niteliğe kavuşturulacaktır?

Yukarıdaki ve benzeri sorular benzetme sanatlarının dayandığı gerekçeleri düşündüren bir içeriğe sahiptir. Sözlü ve yazılı iletişimde, sözü etkili hale getirmek ve insanları etkilemek maksadıyla, bir dizge içerisinde belirli yerlere, konumlara, yerleştirilen kelimelerin, anlamca zayıf olanını,

kuvvetlendirmek maksadıyla, aralarında çeşitli yönlerden benzerliğe dayalı ilgiler kurulur. Bu ilgiler için hem sözdizimi hem de anlam açısından bağıntı sayılabilecek niteliklerin varlığı şarttır. Bu noktada her bir kavram bir sözcüğe karşılık görünüyorken; benzetmeye dayalı bir ilginin yönlendirdiği **uzak kavramların bağdaştırılması**, kelimelerden hiç değilse bir kısmının temel anlamları dışında kullanılmasını da beraberinde getirecektir. Özelden genele doğru aktarılmaya başlanan tasarımlarla somut bir nesneye, somut; somut bir nesneye, soyut; soyut bir nesneye soyut ve nihayet soyut bir nesneye somut kavramlar eklenerek, dildeki sözvarlığının anlam açısından türevleri elde edilmiş olacaktır. Bu, zihnimizde birbirinden bağımsız gibi görünen soyut, somut kavramların, bu ameliyeden her geçişlerinde, biraz daha genişleyen manyetik anlam alanları kazanması; birbiriyle kesişmeye, iç içe geçmeye başlaması demektir ki, bunun yapıya yansımaları bize sözdiziminin böyle bir gelişmede ne türlü bir rol oynadığını da gösterir. Herhangi bir dilin retorik ilkeleriyle en beliğ bir ifadesi aktarılmış olsun, biz de o dili bilmeyelim. Bizdeki etkisi ne kadar olacaksa, anadilimiz için de aynı belirleyici nitelikler taşıyan bir sözün, eğer ortak çağrışım hassasiyetlerimiz yoksa, kullanılan kavram yalın bir ses bileşiminden öteye gidemeyecekse, bizde bırakacağı etki bir önceki örnekten bir adım önde olacaktır. Bir dili ve kelimelerini kelimelerin bağli bulunduğu bağlamı (context, AKSAN, HYD, 201-204) özgün hale getiren, kelimelerin temel anlamları etrafında örülmüş zengin **çağrışım sistemidir**.

Çağrışım sisteminin zenginleşmesinin yöntemi belirlenmiş ve işlek bir hale getirilmiş bir dille, kişiye özgü tasarımların topluluğaya mal edilmesi zor değildir. Bu **iç işletim sistemi**, dili kendi içinde devingen bir yapıya büründürerek, dilin canlılığını teminat altına alır. Her biri bir çok çağrışımın odağı haline gelen göstergeler, etrafında çapını büyüterek genişleyen anlam çerçevelerinin çakışmalarıyla organik bir yapıya bürünür. Bu durumda bir dilin temel söz varlığının salt sayıları belirli ses bileşimleri olabileceği varsayımı kendiliğinden çürümüş olur. Yukarıda sözünü ettiğimiz dilin iç işletim sistemi kendi kendini sürekli canlı tutarken, dış etkilerle alıntı sözcüklerin, dile makul

ölçülerde gelmesi bu iç dinamik içinde mahiyet değiştirir, yerleşir, halk dilinde halk etimolojisi (AKSAN, HYD, "folk etymology", 199 ve ötesi) halini alır.

Her biri diğerine göre derece farkıyla temel anlam yüküne sahip göstergeler bu sadeliklerinden karşılaştırma, benzetme... yönleriyle sıyrılmaya başlarlar. Birbirlerine göre değerleri de tanımlanmış olur. Bu durumda anlamca durgun kavramlara, hareketli yeni karşılıklar kazandırmanın ilk basit yolu, anlamca zayıf olanı güçlü olana bir benzetme aracı ile şu veya bu yönden ilgili bir sebeple benzetmektir. Bu son söylediğimiz benzetme sanatlarından teşbihin bir alt bölümü olan ayrıntılı benzetmeyi akla getirir.

Olunmaz tab'-ı Necâti gibi bülbül bezle-güy

Fî'l-mesel hüfz itse ebyât-ı gülistânı dürüst

Necâti

Bu beyitte cümle ve sanatın unsurları olarak:

bülbül: (isim) özne, benzeyen;

tab'-ı Necâti: (isim tamlaması) benzetmelik

+

Zarf tümleci

(edat grubu)

gibi : (edat)

+

benzetme aracı;

bezle-güy olamaz: (birleşik fiil grubu) yüklem, benzetme yönü şeklinde bir sözdizimi sıralamasında her unsurun hangi görevi yaptığını bilinçli ya da dil sezgisiyle hissetmemiz, buradaki her göstergeye de, anlam açısından bir değer biçer. Buna göre bülbülün Necati'nin tabiatı gibi latifeler söyleyebilecek yeteneği yoktur. Bu iddia ikinci mısradaki "meselâ Gülistân'ın beyitleri dosdoğruca ezberlense de ..." şartına bağlanarak pekiştirilmiştir. Benzetmenin amacı ve mantığına göre anlamca biraz ters düzenin hakim olduğu bu beyitte beklediğimizin aksine bir durumla karşılaşmamız yüklem olumsuzluk ifadesi taşımasındandır.

Bu iddiaya göre şâirler, âşıklar bülbüldür. Bülbül nasıl gülşende veya gülistanda "zâr zâr ağlıyor"sa şâirler de aynı tabiata sahiptir. Bülbül gül

yaprağına methiyeler düzer, şarkılar okur; şâir "ol zîbâ İzâra (sevgiliye)" övgüler yağdırır, "âyet-ber-kenâr mushafı" okuyarak vecd halini yaşar, hem ayrılıktan mustarıptır, hem de kavuşmayı hiç istemez, çünkü kavuşmanın sonunda da ayrılık vardır. Bu durum onu duyguları bakımından olgunlaştırır. Sözünü ifade etmede olağan üstü yetenekler kazandırır. Bu durumda şairin söyleyeceği her şiir parçacığı bülbülün şakıması gibi içten, yanık, dert yüklüdür. Şairin bülbüle benzemesi bu bakımından yadırganamaz, zaman içinde alışılmış bir bağdaştırma haline gelmiştir. Çağrışımlar yoluyla ve sözdizimi dizgesinin belirleyiciliği ile bu noktaya gelmiş, yaygınlaşmış bu imge, bülbülün Necati ile kıyas götürmeyeceği iddialı bir mübalağa ile yeni bir benzetmeye çığır açıyor ki bunu ilk düşünen "**bikr-i mânâ**" yı ya da **ibdâ mahsûlü sanatlı söyleyişi** yakalamış, alışılmamış da olsa, bir önceki safhada alışılmış bağdaştırma yardımıyla, **sanatlı bağdaştırmayı** zirveye taşımış oluyor.

Meseleye tekrar yapı açısından bakacak olursak iki temel, iki de yardımcı unsurun varlığı, bu benzetmeyi söz bakımından, fazlalıklardan kurtaramamış demektir. Bu anlamda her hükmün dile getirilişinde benzetmenin yardımcı unsurlardan tasarrufa gitmek; sözde eksiltiyi, anlamda pekiştirmeyi sağlayacaktır. Böylece, sanatı oluşturan unsurlarda olduğu gibi, cümleyi oluşturan unsurlarda da yalınlaşma başgösterir. Benzetmeyi oluşturan unsurların temel öğelere indirgenmesi, kelime gruplarında, tamlayan, tamlanan; cümlede özne, yüklem sadeliğine inmek, anlam bakımından da sanatın doruk noktalara tırmanışına paralel gelişmesi demektir.

Uz benzetmeyi oluşturan unsurlardan benzeyen veya benzetmeliğin söylenmediği durumlarda kullanılan öğenin ne olduğuna bağlı olarak değişen açık veya kapalı istiare sanatı, gerek kelime gruplarında, gerekse bu yapıyla cümlenin herhangi bir unsuru olarak yer alacaktır. Göstergenin bir çok çağrışımların odağı haline gelmesi işte bu noktada gerçek tanımını bulur.

1. BENZETMELER (TEŞBİH VE TÜRLERİ)

Şimdiye kadarki ilk iki bölümün ve üçüncü bölümün başında, her bölüm için birer giriş mahiyetinde ele aldığımız yapı-anlam ilişkisini; burada, nisbeten ayrıntılı bir şekilde ele almak, çalışmamızın özünün, sağlıklı bir şekilde sunulduğu açısından, isabetli olacaktır.

Anlatımı daha somut kılmak; okuyan/dinleyende daha güçlü, etkileyici kavramlarla olumlu izlenimler bırakmak için; günlük dilde veya kültür dilinde başvurduğumuz **benzetme** sanatının, söz dizimi içindeki belirgin özelliklerini, bir kaç örnekle sıralamak istiyoruz. Deyim aktarmalarının derece derece olgunlaştığı, benzetmeyi oluşturan temel öğeler ve yardımcı öğeler açısından çeşitlendiği teşbih sanatının; Divan'dan seçilmiş beyitlerin yapı ve anlam açısından inceleme denemesiyle, ilk kez kullanıldığında özgün, ilginç bir dil olayı (**bikr-i mânâ**, MENGİ, DŞBM, s.10-11) olduğu halde, yerleşip kalıplaştıktan sonra, birer yan anlam kazanıp; dilin temel söz varlığının öğesi haline gelerek, yaşaması; hangi zihni faaliyetlerin ve dil işçiliğinin ürünüdür problemi, konumuza malzeme olan beyitlerin bir bakıma tahlili bir bakıma da şerhi yapılarak ele alınacaktır.

Benzetme sanatının temel ve yardımcı öğelerine göre, çalışmamızın bütününe hakim olan teşbih türlerini sınıflandırma anlayışı, yine geçerliliğini korurken; teşbih türlerinin, kendi içinde kelime grubu veya cümle değeri taşımalarına ve bu arada **göstergelerin anlam çerçevesi** içinde soyut-somut ilişkisi de, belirleyici rol oynayacaktır.

1.1. AYRINTILI BENZETME

Ayrıntılı benzetmeyi oluşturan unsurlar, metnimizde, genellikle cümle değerindeki bir dizge içinde ifadesini bulmaktadır. Burada dikkati çeken ortak nokta ise; cümleyi oluşturan öğeler açısından, teşbihin asıl unsurlarından, benzeyene konu olan göstergenin, cümlede özne olduğudur. Benzetmelik ise, cümlelerin öğelerinden ya fiil cümlelerinde zarf tümlecini oluşturan edat grubu içinde yer almakta; veya isim cümlelerinde yüklemi oluşturan kelime grubu içinde yer almaktadır.

Giderek aktarmalara doğru yönelen sanatlı dil faaliyetinin ilk şeklinin, cümle içerisinde böyle bir görev dağılımına sahip olması, zaten gereklidir. Benzeyeni oluşturan kavramın, somuttan somuta veya somuttan soyuta doğru yönelmesi, onun öznel bir yaklaşımla ele alınmasını, tasarımların özelden genele doğru olmasını gerektirir.

(Bezmümüz) ([gülşen] [gibidür]) (cām-ı māl-â-māl gül)
Mest olanlara surāhī kulkuli bülbül yeter (192-76/3)

Benzeyen: bezmümüz (özne),

Benzetmelik: gülşen

(Yüklem),

Benzetme aracı: gibi

Benzetme yönü: cām-ı māl-â-māl gül.

Burada yaygın haliyle dil kavramından ne anlıyorsak, onun az çok dışında özellikleri olan ve hatta başlıbaşına bir dil olan **şiiir dilinin** (AKSAN, TŞD, 17 ve ötesi), kendine has ifade imkânlarının tipik bir örneğini görmekteyiz. 'İçkili, eğlenceli meclis; dernek' anlamında somut bir isim olan *bezm* kelimesi, yine somut olan Farsça birleşik isim *gülşene* (gül bahçesine) benzetilmiş; benzetme ilgisini ise, (gibi) benzetme edatı kurmuştur. Böyle bir

benzetmeyi **alışılmamış bağdaştırma** olmaktan kurtaran, çok uzak çağrışımları ön plana çıkararak ve şiir dili içinde, özel bir mantığı devreye sokarak, okuyan/dinleyendeki tasarımları da aynı şekilde canlı tutan; bu tür benzetmelerdeki "benzetme yönü" terimini kullandığımız unsurdur. Bezm, câmı (kadehi); câm da şarabı ve rengini çağrıştırır. Gül, hem biçim hem de renk bakımından, dolu bir kadehi andırır. Dolu kadehler nasıl biçim ve renk yönünden bir gül bahçesine benziyorsa, şüphesiz sanat heyecanı ile sarhoş ve seçkin insanların meydana getirdiği topluluğun da gülşene benzemesi düşünülebilir. Bu durum sadece gül göstergesinin çağrışımları araştırılırsa daha da yerli yerince açıklığa kavuşacaktır.

Ayrıntılı benzetmeyi oluşturan unsurlardan; önce, pek tabii yardımcı unsurlardan başlayıp zaman içerisinde tasarruflara gitmek, söz dizimini kısaltırken, anlamı yoğunlaştırarak, dilin temel söz varlığına çeşitli anlamlarıyla zengin çağrışımlı kelimeler katmak "insan aklının söz sanatları yapmaya belki bu sanatla başlaması" (AKSAN, TŞD, 119 ve ötesi) da demektir.

Bu alt bölümde konuyla ilgili vereceğimiz örneklerden ikisi aktarmanın yönünün somuttan somuta, ikisinin ise somuttan soyuta doğru yönelmesiyle ilgili olacaktır. Bu örneklerdeki cümlelerin ortak yönü, her birinin birer fiil cümlesi olması, teşbih unsurlarından benzetmelik ve benzetme aracının, cümlelerin kuruluşunda zarf tümleci görevinde, bir anlatım kalıbı olarak yer almasıdır.

Ol boyı şimşâda yarın yapışursa dâd-hâh

([Serv] [gibi]) (her taraftan dest ola) (dāmān-ı dōst) (163-29/2)

Tasarlanan aktarmanın somuttan somuta doğru yön aldığı bu beyitte, dostun (bunun mistik anlamda sevgili olması kuvvetle muhtemeldir,) eteği öznesi, serviye benzetilirken; cümlelerin iki ayrı ögesi de, benzetmenin bir yardımcı ögesini oluşturmuştur. Cümlelerin yüklemi de olan dest ol- çekime girmiş bir deyimdir. Cümlelerin dolaylı tümleciyle birlikte benzetme yönünü meydana getirmiştir. Bu beyitte tasarlanan imge bir başka beyitte ufak bazı farklarla şöylece tekrarlanmıştır:

Dıldāra yapışursa kuyāmetde dād-hāh

(Dāmānı) ([servi] [gibi]) (ser-ā-pāy dest olur) (206-100/3)

Dīnî söylemde ifadesini bulan, Hz.Muhammet'in kıyamet gününde inananlara şefaatte bulunacağı inancı, ülkemizin değişik itikadi alt gruplarında "şeyhin, pîrin, dedenin... eteğine yapışmak" şekliyle **yerleşmiştir**. İlk beyitte boy itibarıyla yüceltilen, ikincisinde hissî bir göndermeyle yetinilen dost kavramına, servi kelimesinin benzetmelik olarak kullanılmasıyla, yeni bir somut anlam kazandırılmıştır. Ne zaman kopacağı bilinmeyen "yarın" diye en azından içinde bulunulan ânın ertesiyile ifade edilen kıyamet ve onun dehşeti; tasarlanan imge içinde bir dost eteği (kurtuluş ümidi) tesellisiyle zenginleştirilmiş; ilk beyitte yatay olarak resimlendirilen bu **imge**, ikinci beyitte *tepeden tırnağa* şeklinde Türkçeleştirebileceğimiz deyim kullanılmasıyla doldurulmuştur. Buradaki hissettirilmek istenen duygu, ilk beyitten son beyte doğru eksik kalan bir şeylerin telâfisi yönünde; ana hatlarıyla çiziktirilmiş bir tasvirin, ayrıntılara doğru gidilerek daha canlı bir şekilde yansıtılmasıdır.

Dikkat edilirse *yarın*'dan *kıyamet*'e, genelden özele doğru tasarlama; beyitin benzetme sanatını oluşturan kısmındaki öznedede, tersine işlemiş; önce *daman-ı dost* şeklinde ifadesini bulan benzeyen unsuru, ikinci beyitte kolay farkedemeyecek bir kimse için bile *dıldar*'dan bahsedildiğini sezdirenen bir kuruluşla, iyelikli bir ifade olan *damanı* biçiminde söylenmiştir. Buradaki kısaltmanın, en önemli sebeplerinden birinin, vezin zarureti dışında; göstergenin, ikinci kullanışta daha çok ve kolay sezilen bir çağrışım alanının odağında olmasından kaynaklandığını sanıyoruz. İkinci beyitte, teşbihi oluşturan yardımcı unsurlardan benzetme yönünün (zarf tümleci ve yüklem) ayrı ayrı iki deyim olması benzetmeyi belâgat derecelendirmesindeki ilk yerinden daha sanatsal bir noktaya götürmektedir.

Kendüyi gördi cennet-i kûyunda (ol rakīb)

([Şeytān] [gibi]) (sürilmedi der-gāhdan) meded (177-52/6)

Bu beyitte, ayrıntılı benzetme için kullanılan cümle kalıbının aynen kullanıldığını, farklı olarak, benzetme yönünün dolaylı tümleç + yüklem şeklinde cümlenin bir kısmından meydana geldiğini görmekteyiz. Cümlenin öznesinin 'bir yarışta birbiriyle yenişmeğe çalışan taraflardan her biri; bekçi' gibi anlamları olması yanında, Tanrı'nın isimlerinden biri olduğu da bilinir. Ancak bir bütün olarak beyitin **bağlam**ından bu son söylenen anlamın, metinle ilgisinin olmayacağı anlaşılır. Burada söz konusu olan, klasik edebiyatımızın başlıca mazmunlarından biri olan rakip tipidir ki, devamlı surette şairlerce, âşıklerle rekabet ettiği vehmiyle rind tipinin (MENGİ, DŞR, 1983) boy hedefidir. Zaten bu olumsuz çağrışımlarıyla zikredilmesi de, bu beyitte, benzetmelik olarak şeytan soyutlamasıyla kendini belli etmektedir.

'Cennete benzeyen', bir bakıma seven için 'cennet gibi yer' olan kûy (sevgilinin bulunduğu yer), sevenlerin dergâhıdır. Böylesine kutsal mekânlarda, âşığa göre şeytanî tiplerin bulunmaması gerekir. Bütün semavî dinlerdeki, şeytanın Tanrı katından, cennetten kovulduğu söylencesinden hareketle, rakip kelimesinin 'bekçi' anlamından da yararlanılarak, burada yansımalarını nisbeten gerçek hayattan alan kurgusal bir düzenekten şikayet edilmiştir. Benzetmeye ve soyutlamaya konu olan benzeyen unsurunun, bütün anlamları düşünüldüğünde, bu beyitte kişiye özgü bir tasarımla açık bir **anlam kötüleşmesinin** tercih edildiğini görüyoruz. Şeytan kavramının günümüz şartlarında **anlam iyileşmesinin** bir yansıması olarak, mecazi anlamda olumlu çağrışımları da bulundurması; cümlenin dolaylı tümleci ve yüklemi olan, sanatın da benzetme yönünü teşkil eden *dergâhdan süril-*deyiminin, bildiriye nasıl algılamamız gerektiğiyle ilgili, yukarıda sözünü ettiğimiz çerçevede dahilinde, bir sınırlamaya tabi tuttuğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

İstiareyle ilgili örneklerde de bolca karşılaşacağımız şairane lirizmin yapıyla nasıl bağlantılı olduğunu gösteren, bir soyutlama örneğinden sonra teşbihin diğer türlerine geçeceğiz.

Pırlar pendini tut ser-keşlik itme 'āşıkā

(Pāy-dār olmaz) ([güzellik] [gibi]) (bu dūnyā) yigit (162-27/4)

Bir soyutlama örneği sayılabilecek bu beyitte de, benzetme yönü olarak görülen yüklem unsurunun, deyim olduğunu görüyoruz. Teşbihi oluşturan bütün unsurlar ve cümledeki yeri, dizgede aynen korunmuştur.

Beyitte her şeyin gelip geçici (fâni) olduğu fikri, öğretici kaygılarla, lirik bir tarzda ifade edilmiştir. Dünya ve hayatla ilgili tecrübe, bilgelik birikimlerinin genel kabul gördüğü kimselerin, uyarıcı sözlerinin yabana atılmaması gerektiği; gençlik hevesiyle dünya ve hayata dair aldatıcı şeylere kapılmanın doğru olmadığı, vurgulanmıştır. *Āşık* kelimesinin maddi aşkla ilgili olduğunun belirtisi, *ser-keşlik* kelimesinden ve *yigit* göstergesinden bellidir. Beyitte, büyüklerin öğütlerinin tutulması, başıboşluk edilmemesi uyarısı; dünyanın güzellik gibi soyut bir kavrama benzetilmesi ve bu benzetmedeki benzetme yönünde ifade edilen, 'kalımlı olmaz' yargısına dayandırılarak kuvvetlendirilmiştir. Buradaki *dūnya* göstergesiyle üzerinde yaşadığımız yeryüzü kadar, 'hayat', 'çevre', 'ortam', 'duygu', 'düşünce' 'im' gibi yan tasarımlar da kastedilmiş olabilir ve benzetmenin amacı bunların her biri için de geçerlidir.

1.2. KISALTILMIŞ BENZETME

Teşbihin dört unsurundan benzetme yönü ögesi hariç, diğer unsurların kullanılması olarak bilinen bu benzetmenin yapıya yansımaları, cümle biçiminde olabildiği gibi, kelime gruplarıyla da ifade edilebilmesi şeklindedir. Bu, büyük ölçüde cümleyle kayıtlı ayrıntılı benzetmenin, kaydından giderek

uzaklaşması ve ifadede kısalma yanında, anlamda yoğunluğun artması da demektir. Fakat, cümleyle ifadedeki ağırlık, geçerliliğini sürdürmektedir. Kısaltılmış benzetmenin, kelime grubuyla ifade edildiği, bir örnekten sonra, cümle değerindeki diğer örneklerine geçeceğiz.

Mecl̄sde s̄k̄i desti ile el bir eyleȳp

([Şol gül] [gibi] [şarābı]) (ayaga düşürdiler) (180-57/3)

Bu beyitte cümlelerin nesnesi olarak bulunan kısaltılmış benzetme, kelime grubu halindeki yapısıyla, cümlelerin başka bir unsuru olabileceğini (mesela, özne, dolaylı tümleç... bkz. Teşbih, 2.4.) göstermektedir. Yukarıdaki beyitte, bir sıfat tamlaması olarak görülen kısaltılmış benzetmede, benzeyen ve benzetmelik unsurları olan *gül* ve *şarap* göstergeleri arasındaki benzerlik yönü, renk yönüyledir; söylenmemiştir. Benzetme ilgisinin, *gibi* benzetme edatıyla sağlandığı bu benzetmede, söz konusu her iki göstergenin çağrışımlarını bilen bir kimse için, benzetme yönünün söylenmesine gerek de yoktur. Tamlamada, tamlanan unsur olan *şarap* göstergesi; içerisinde *gül* kavramının da bulunduğu bir tamlayan ögesiyle renk yönünden belirginleştirilmekte, iki somut nesne yoluyla tasarlanan duygu ve düşünce, daha kalıcı ve somut hale gelmektedir.

Beytin bütünü göz önüne alındığında, şarabın kırmızılığı ile ayağa düşürülmesi arasında, bir bağıntı olduğunu sanıyoruz. Kırmızı, renk olarak ilk anda fark edilmesi ve cezbediciliği yönünden bilinir. Bunun dışında geçen asırlarda gelinliklerin al renkli olması ve bugün de oldukça yaygın olarak bilinen **Bayrak** şiirinden de hatırlanacağı üzere, moral değerler açısından kıymetini hâlâ korumaktadır. Ayak kelimesinin de Türkçe ve Farsça anlamları bir arada düşünüldüğünde, salt şarabın kadehe döküldüğü ya da sadece ilk mısradaki 'dest' ve 'el' kelimelerine tezat olsun diye kullanıldığı doğru, fakat; bizce eksik bir düşüncedir. Nasıl ki, nezih insanların itibar ettiği kaliteli ve yıllanmış şaraplar yanında, yaygın olarak "müskirata dadanmışlığı" hayatının

başlıca amacı haline getirmiş insanlar da varsa; toplumun moral değerlerini de, bireysel içtenlikten sıyrıp amacı ve erdemi çarpıtılarak, topluca çılgınlık için, araç olarak kullananlar da vardır. Bu yorumumuza delil olarak benzetmelik unsuru olarak kullanılan *gül* göstergesi ve onun edebiyatımızdaki bilinen zengin çağrışımlarını söyleyebiliriz. Beyitteki *desti* kelimesi 'içine su ya da (burada) şarap konan testi' anlattığı gibi, Farsça'da 'el' anlamına gelen 3.tekil kişi iyelik eki almış olan "dest" sözcüğünü de devreye sokmaktadır. *Ayag* ise, hem bugünkü ayak, hem de kadehi anlatmakta; böylece eşadlı ve çok anlamlı öğelerden yararlanılarak, **tevriye** sanatı ortaya çıkmaktadır. Aynı kavram alanından birbiriyle ilgili unsurlar bir arada kullanılarak **tenasüp** sanatının da yapılmış olması **iham-ı tenasüp** terimiyle karşılanan sanatı da gündeme getirmektedir (AKSAN, HYD, 110 ve ötesi) ki; her iki mısraın sonunda yer alan deyimlerle, "el"- "ayak" **kavram karşıtlığına (tezat)** da yer verilmiş olması, buradaki teşbih sanatını, gerçek değerine kavuşturmaktadır. Beyitteki *desti* kelimesinin aynı paralelde kullanılmasına **Şeyh Galip**'in ünlü *düştü* redifli gazelinde de rastlanmaktadır.

Gül kavramı, aşkı; şarap, sarhoşluğu çağrıştırır. Her ikisinin **bağdaştırılmasından** çıkacak sonuç ise rindâne değerlerdir. Necâti, bu beyitte, üstü kapalı bir şekilde rakip göstergesine bağlı, bir toplumsal dizgeden şikayet ediyor olabilir. Ya da şairlerin edebî mahfillerde, şiir sanatının ürünlerini birbirlerine sundukları o devirde, şiir sanatının insana sarhoşluk verecek *edâsının* müptezel hale getirilmesi yönünden, şikayette bulunmasına sebep olacak, bir durum ve kimselerle karşı karşıya gelmiş olabilir. Beyitte kullanılan her iki deyim de bugün kullanıldığına bakılırsa şiir sanatında kalıcılık daha o günden yakalanmış demektir.

Kısaltılmış teşbihin söz dizimindeki ifadesi itibariyle cümleden henüz kurtulamadığı; benzetme unsurlarının birinin ya da bir kaçının, cümlenin değişik unsurlarına yayıldığı ve somuta yeni somut veya soyut kavramların eklendiği örneklerimiz (somutlaştırma ürünleri AKSAN, HYD, 180 ve ötesi), bu alt bölümle ilgili yeterli fikir verecektir, sanıyoruz.

(Agyār) ([diken] [gibidür]) andan üzülürsen

Ey gonca-dehen gül gibi baş üzre yirün var (192-75/3)

Bu beyitte, teşbihin unsurları, beytin içindeki benzetmeyi oluşturan cümlecğin içinde, cümlenin temel öğeleri arasında paylaşılmıştır. Bu yapı, bize, ileride **uz benzetme** bölümünde göreceğimiz, iki tarz ifadeden birini hatırlatmaktadır. Teşbihin benzeyen unsuru, benzetmenin cümleyle ifade edildiği bütün yapılarda olduğu gibi, burada da cümlenin öznesidir. Benzetmelik ise cümlede, yüklem görevi yapan edat grubunun, isim kısmını oluşturmaktadır. Benzetme ilgisinin 'gibi' edatıyla kurulduğu bu dizgeyi, edatsız düşünüp ek fiilin bildirme ekini benzetmeliğe getirdiğimizde, şüphesiz uz benzetmeyi elde etmiş oluruz. Buradaki *agyar* ve *diken* bağdaştırması **alışılmadık** bir **bağdaştırma** olsun ya da çok bilinen bir benzetme olsun. Beyitteki benzetmeyi özgün kılacak, yepyeni yan anlamlarla güçlü tasarımlara götürececek özellik ne olacaktır?

Şüphesiz bu sorunun cevabı, klasik edebiyatımızın şiir dilindeki beyit bütünlüğünün çerçevesi içinde aranmalıdır. Bu tür bağdaştırmalar **bağlam** ile çok yakından ilgilidir. *Agyar* göstergesi (Arapça *gayr*'ın çoğulu) klasik edebiyatımızda aşk üçgeninin bir ayağını oluşturan rakip, daha doğrusu aynı sınıfa giren tiplerin genel adlandırması olan tipler topluluğunun özellikleriyle ilgili çağrışım alanının merkezindedir. *Diken* olarak tanımlanması bu özelliklerden sadece biridir. Ağyar, kafirdir, gammazdır, köpektir, dikendir (PALA, DŞS, 22 ve ötesi)... Aşığı devamlı surette rahatsız eder. Diken sözcüğünü göndergesel anlamıyla değerlendirdiğimizde bu rahatsızlık daha somut bir şekilde anlaşılacaktır. 'Dikensiz gül olmaz' atasözünde de yaygınlaşan özlü mecazı görmezden gelecek olursak, *diken* ile *gonca* arasındaki yakınlığı dikkate almamız gerekecektir. Zaten *gonca* ile ilgilenen sadece âşık değil; onlarca rakip, daha doğrusu *agyar*'dır. Üstelik burada *gonca* şeklinde **gösterilen** sevgili, ağyara daha çok yüz verir. Fakat ağyarın yüzlerce kötü huylarından biri *hasufluğu* olduğu için, yanlış bilgilendirilen sevgilinin bu

durumdan haberdar edilmesi gerekmektedir. İkinci mısradaki *gonca-dehen* istiaresi beyitin muhatabının kim olduğunu zaten sezdirmektedir. Gül fidanındaki dikenlerin konumu dikey bir seviyeyi de ifade eder. Beyitteki üzülfili gerçek ve mecaz anlamlarıyla değerlendirildiğinde (Bazı Anadolu ağızlarında bu fiil, kırıl- filinin temel/göndergesel anlamıyla da kullanılır), sevgilinin yeri, beyitte de ifade edildiği üzere, baş üstündedir. Beyitte şiir dilinin kendine has şekilciliği açısından mazur görülmesi gerekli olan **sözdizimsel sapmanın** (AKSAN, TŞD, 174 ve ötesi) beyitin sonundaki deyim aktarmasının ana ilkelerini zedelediği kanaatindeyiz.

Teşbih unsurlarının, cümlelerin öğelerine göre yukarıda bahsedildiği gibi, mekanik bir dağılım gösterdiği bu son örneğimizde ise; benzeyen ve benzetmelik unsurlarının birer Farsça isim tamlaması kuruluşundayken, cümlede özne görevindeki benzeyen unsurunun, yaygın bir bağdaştırma olmasına karşılık, benzetmelik unsurunun nisbeten alışılmamış bir bağdaştırma olması ilgi çekicidir.

(Çeşm-i āhū) ([dāg-ı hasret] [gibidür])

Leylî olmayınca Mecnûna şikâr (206-99/5)

Bu beyitteki teşbihin benzeyen unsuru olan cümlelerin öznesi, yapı bakımından, Farsça isim tamlaması kuruluşundadır. Tamlamayı oluşturan, tamlayan ve tamlanan göstergeleri, **temel/göndergesel anlam** veya yan anlamları ve tasarımları bakımından ele alındığında, bu beytin bağlamına göre, ahu (ceylan) göstergesinin, ağırlıklı olarak değerlendirilmesi gerektiği görülecektir. Ceylanın iri ve güzel gözleriyle gerek halk, gerekse klasik edebiyatımızda ortak bir tasarımın konusu olması, sevgiliyle ilgili çok zengin çağrışımlar bulundurması; onu şiir dilinde seçilen kelimeler açısından vazgeçilmez kılar. Bilindiği gibi klasik şiirimizin dünyasında sevgili, aşğa sürekli cevredir. Sevgilinin gözü, görür; ama, görmezden gelir. *ahu, çeşm, Mecnun* göstergeleriyle ilgili aşağı yukarı aynı tasarımlara, XVII. yüzyılın ünlü şairi **Nalî**'de de rastlarız:

Turfe Mecnūnum ki peyderpey hayāl-i çeşm-i yār
Dolaşur etrāfumu ser-geşte āhūlar gibi

Yukarıdaki beyit için "değişik, özgün bir imgeyi söze dönüştürmektedir (AKSAN, TŞD, 30)" derken; aynı imgenin, Necati'de olduğu gibi birkaç asır önce tasarlanabileceğini de, göz önünde bulundurmak gerekir. Kaldı ki, Necati ve çağdaşlarından önce, gerek kendi edebiyatımızda, gerekse Arap ve Fars edebiyatlarında, bu ve benzeri tasarımların ilk önce ve kim tarafından oluşturulduğu, başlıbaşına bir araştırma konusudur.

Çeşm-i ahu tamlamasını 'sevgilinin halden anlamayan tavrı' gibi değerlendirir ve "göz" ile "yara" arasında, hem biçim, hem de renk bakımından, bir benzetme ilgisinin varlığını dikkate alırsak, kelimelerin bir raslantı eseri tercih edilmediğini anlamak zor olmayacaktır. Benzetmelik unsuru olarak görünen, *dag-ı hasret* tamlaması ise, ilk bakışta kendi başına yadırganacak bir kuruluştadır. Böyle bir tamlama dilbilgisi kurallarına uymasına rağmen, *dag* ('yara') gibi, somut bir kavramın; kendisine çok uzak hasret ('ele geçirilemeyen veya elden kaçırılan bir nimete üzüлüp yanma, iç çekme, inleme, üzüntü, iç sıkıntısı, keder, zahmet; eseflenme, göreceği gelme, özleyiş ~ iştihak [DEVELLİOĞLU, AL, 400]) gibi soyut bir kavramla bağdaştırılması; şiir dilinde "... önemli olanın düz anlam değil, yan anlam olduğu; şiir dilini günlük dilden ayıran niteliklerden birinin de ustan çok duyguya bağlı olması (N.Güz'den aktaran: AKSAN, TŞD, 96)" ve "*gösteren* ve *gösterilen* arasındaki ilişkilerin şiir dilini kurala aykırı bir dile dönüştürdüğü (AKSAN, aynı yer)" fikrini doğrular mahiyettedir. Şiirde, bu usullerle okuyan/dinleyenin zihnine, bir çok yeni tasarımın üşüşmesini sağlayan, bir dil özelliği olan alışılmamış bağdaştırmaların gerekçesi de, bu olmalıdır.

İletişim açısından düşünüldüğünde bir bildiri olarak da değerlendirilebilecek şiir metninde; şairin yansıtmak istediği duygu, düşünce, imge ve tasarımların anlaşılabilmesi için, şiirde söz varlığını tanımak yetmez; bildiriye sunan ile muhatabı arasındaki kültür birikiminin, duygu, düşünce ve

hayal dünyasının çakışması, en azından birbirine yakın olması gerekir. Aksi takdirde, sevgilinin gözünün, hasret yarasına benzediği iddiası; anlaşılmaz bir cümle olarak kalmaya mahkûmdur. Klasik şiirimizdeki beyit bütünlüğü, hiç bir biçimbirimini raslantı eseri olarak kullanılmadığı metin anlayışı, bu hususta endişeleri giderecek mahiyettedir. Nitekim çok eski bir Arap klasiğine **gönderme (telmih)** yapan, ikinci mısradaki hatırlatılan, Mecnun'un Leylâ'ya aşık olduktan ve kavuşma ihtimalinin ortadan kalkmasından sonra düştüğü çöllerde, yabanî hayvanlarla dostluğu, vücudunun yaralarla dolması, buna rağmen halinden şikayetçi olmaması ("Aşk acısıyla çile çekmek, insanı olgunlaştırır, ayrıcalıklı kılar" anlayışı hakimdir)..., gibi tasarımlardan faydalanılarak; yabanî hayvanların kendisine zarar vermeyecek birini görebilmesine rağmen, niyetini sezememesi imgesi, cevreden sevgilinin halden anlamaz tavrına karşılık; ceylan (sevgili) gözünün hasret yarasına benzemesi gibi, somutlaştırmadan başka bir şey değildir. Bu beyitteki benzetme, gönderme (telmih), birbiriyle ilgili göstergeler (tenasüp), **kavram karşıtlığı**ndan yararlanma (tezat) gibi referans kodları, beytin gereği gibi anlaşılmasına, bir ölçüde yardımcı olur.

1.3. PEKİŞTİRİLMİŞ BENZETME

Teşbihi oluşturan unsurlardan benzetme aracının bulunmadığı; benzeyen, benzetmelik ve benzetme yönünden meydana gelmiş bir benzetme olan bu benzetmede; benzetme aracı gibi, kayda bağlı bir benzetme ilgisinin şekilciliğine ihtiyaç yoktur. Teşbihin temel unsurları olan benzeyen ve benzetmelik arasındaki benzetme ilgisi, benzetme yönü marifetiyle sezdirilir. Teşbihi oluşturan öğelerin, cümle kuruluşuna dağıldığı bu yapıda; benzeyen unsur, özne görevinde, yerini korumaktadır. Benzetme yönü ile benzetmelik ise, cümlede yüklem göreviyle sıfat tamlaması kuruluşunda yer almaktadır.

(*Dil*) ki ([*'ayn-el-yakīn*] [*āyīnedür*])

Şeksüzün oldı mazhar-ı eşyā (149-7/4)

Sözlüklerimizde *dil* (gönül) maddesinde, beytimizle ilgili, şu açıklamalara yer verilmiştir: "Gönül âşığın aşkıyla ilgili her türlü gelişmenin algılandığı yerdir. İnsanın yaşaması için gönle olan ihtiyaç ve can mefhumu ona daha da önemli bir yer hazırlar. Gönül bir hitap yeridir. Âşık gönlüyle konuşur, dertleşir. (...) Tasavvufta gönül bir ayna olarak ele alınır. Bu aynada Tanrı'nın tecellisi zuhur eder. Tasavvuf gönle çok önem verir. İnsan bütün âlemin özü olduğu için, insanın hakikati de gönüldür. Gönlün gerçeğini bilenlere, gönül ehli (ehl-i dil) derler... (PALA, ADŞS, 204 ve ötesi)" *Âyine* (ayna) ile ilgili olarak da şunlara rastlıyoruz. "...Tasavvufta herşey zıddı ile kâim olduğu için, *Vücûd-ı Mutlak*'ın zıddı olar adem-i mutlak bir ayna olarak düşünülür. Adem-i mutlak müstakil bir mevcûdiyete sahip olmayıp aynada görülen bir hayal gibidir. Aynada akseden bir eşya bir gölgeden ibarettir. Allah bir an tecelli etmemeği murâd etse bütün mümkinât ve mezâhir ortadan kalkar. Nitekim Allah insanı bir ayna olarak yaratmış. Onda zâtının güzelliğini seyreder..." *Ayn-el-yakīn*: "Göz ile görür derecede müşahade ederek bilmek. Tasavvufta müşâhede ve keşif ile hâsıl olan ilme denir. Bilginin ikinci ve en olgun olan şeklidir. Bundan aşağıda ilme'l-yakīn, üstte ise hakka'l-yakīn dereceleri vardır (PALA, ADŞS, 63 ve ötesi)."

Teşbihi oluşturan unsurlardan benzeyen ögesinin cümlede özne olduğu soyut bir kavram olan *dil* kelimesi, somut bir kelime olan *âyineye* benzetilirken, benzetme görevli kelime kullanılmamış; cümlede yüklem görevi yapan sıfat tamlamasının tamlananını, sıfat göreviyle tamlayan Arapça isim tamlaması kuruluşundaki kelime grubu, benzetmenin yönünü çağrıştırarak ve ilgili tasarımları hatırlatarak, arada bir benzetme ilgisinin varlığını sezdirmiştir. Şu halde Tanrı'nın bir "tecelligâhı" olan gönül aynası, eşyanın görüntüsünü; bir aynaya yansıyan gerçeğin sadece aksi olan hayaller gibi, gözle görülebilecek bir şekilde verir. Gerçek ve *Vücûd-ı Mutlak* ile ilgili bilgi,

gönül aynasında gözlem (müşahede) yoluyla, keşifle kazanılmış; geriye hakka'l-yakîn olan hissetmek kalmıştır. Ama bu durumda bile *mazhar-ı eşya* şüphe götürmez bir gerçek olmuştur. Bu beyitteki göstergelerin çağrışım alanları ve tasavvuf terimleri, gereği kadar bilinmediği takdirde, benzetme asıl amacına ulaşamaz. Beyitte ayrıca devrin medreselerinde pozitif bilimler yanında ağırlıklı olarak dini bilimlerin okutulmasında esas olan, "nefsini bilen Rabbini bilir. (Hadis)" bilgi felsefesinden de izler bulunmaktadır. Öte yandan gönlün aynaya benzetilmesi ve klasik şiirimizde telmih, teşbih ve mecazlara konu olan *âyine-i âlemnümâ* veya *âyine-i İskender* olarak mazmunlaşan tamlamalara gönderme yapılmış, tasavvuftaki olgun insanın Allah'tan başka şeylerden arınmış kalbi de işaret edilmiştir.

1.4. UZ BENZETME

"Anlambilim incelemelerinde, benzetmeleri; *eğretileme* ya da *deyim aktarması* (Yunanca:Metaphora) adı veriler söz sanatının ilk evresi, ilk aşaması" kabul eden (AKSAN,TŞD, 119 ve ötesi) görüşten hareketle, uz benzetmenin de ayrıntılı benzetmeden başlayan bir gelişimin, en olgun hali olduğunu söyleyebiliriz. Teşbihi oluşturan temel unsurlardan yalnızca benzeyen ve benzetmeliğin kullanıldığı, benzetme yönü ile benzetme aracına gerek duyulmadan, benzetmenin sezdirilebildiği ifade şeklidir. Bu durumda, hem sanatçının belâgat yeteneği, hem de okuyan/dinleyenin çağrışım yeterliliği birbirine yakın olmalı; ortak tasarımlara götürecek referans sembollerinin ve algılama şeklinin örtüşmesi gerekir. Bütün bunlara ulaşmak için, birbirine benzetilen ve giderek aktarmalara yönelen göstergelerin, dilin yapısında almış oldukları görevler; (kelime grupları ve cümledeki söz dizimi özellikleri), okuyan/dinleyene yardımcı olmaktadır.

Uz benzetme, kelime grubu olarak sıfat tamlaması kuruluşuyla ifade edilirken; tamlayan (benzetmelik): sıfat, tamlanan (benzeyen): isim şeklinde kalıplaşmaya gitmiştir. Esasen tamlamanın iki unsuru arasında bulunmayan;

ama anlamca varlığı sezilen bir benzetme görevli kelime vehmi, bu tür yapılarda, benzetmenin özgün olması ölçüsünde okuyan/dinleyenin zihninde, istenen tasarım ve imgelerin gerçekleşmesini sağlayarak anlatımı başarılı kılmaktadır.

Bu tür benzetme şekillerinin ikinci tarz yapısı ise, cümleyle ifade edildiği durumdur. Teşbihi oluşturan unsurlardan benzeyen durumundaki gösterge, cümlede özne; benzetmelik durumundaki gösterge de, yüklem görevindedir. Bu son söylediğimiz yapı, sıfat tamlaması kuruluşundakilere göre, cümlenin kesin bir yargıyı ifade etmesi özelliğinden dolayı, daha kolay sezilebilir. Bütün bunlar, teşbih sanatının türlerinin çeşitlenmesinde; teşbihi oluşturan unsurlarda, bazı tasarruflara gidilerek; sanatın, belâgat derecesinin arttırılmasının seyri, cümleden kelime gruplarına, kelime gruplarından da kelimeye doğru kaydığını; böylece benzetmelerin mecazlara doğru sarkarak ve aktarmalara geçme kararlılığını göstererek; kelime seviyesinde, zengin çağrışımlar ve yan anlamlar kazandığını, göstermektedir; sanıyoruz.

Teşbihin, belâgat itibariyle, istiare sınırına dayanmış en olgun şekli olan, uz teşbihin; sıfat tamlamalarıyla ifadesinde, sıradan bir insanın bile, dil duygusuyla algılayıp, unsurları ters çevirerek, basit bir cümle elde edebilmesi; daha çok tasarımların ve imgelerin ön plana çıktığı bu yapının, doğru kavranmasına imkân tanır. Buradan çıkarılacak sonuç ise, uz teşbihin kelime grubu ve cümleyle ifadesi şeklindeki iki yöntemden, cümlede özne+yüklem olarak kullanılan yapının; kelime grubu seviyesinde sıfat+isim yapısından önce geldiği, sıfat tamlamalarıyla ifade edilen uz teşbihin kendi içinde en etkili anlatım özelliklerini barındırdığı ayrıntısı olmalıdır.

Uz benzetmeyi oluşturan unsurlardan, benzeyenin sıfat; benzetmeliğin, isim şeklinde sıralandığı; iki ayrı sıfat tamlamasından oluşmuş, bir bağlama grubunun, cümlede özne göreviyle, somut göstergelere yeni somut anlamlar kazandırıldığı örneğimize geçelim:

Ey boyu servüm elif gibi yolunda dogruyam

([Rā] [kaşın] la [dāl] [zūlfün]) itmesünler beni red (175-49/3)

Kaşın Arap alfabesindeki r(â)'ya ve saçın da d(âl)'a; biçimleri yönünden benzetilerek; somut göstergelere (kaş, zülf) yeni somut anlamlar kazandırıldığı beyitte; adı geçen harflerin yanyana yazılması, beyitin sonundaki red kelimesini verir. İlk mısradaki istiarede geçen servinin, elif ile ilgisi açıktır. Şekil bakımından elif, râ ve dâl harflerinin yanyana düşünülmesi red kelimesinin de türevini verir. Bu türetme fikri beyitteki her bir göstergenin çağrışım alanının bütünüyle değerlendirilmesi, aralarındaki ilginin farkedilmesiyle mümkündür.

Elif noktasız bir harftir, kendinden sonraki harfe de bitişmez, Bu bakımdan *kesret* (Tanrı'nın dışındaki fâni olan varlıklara) bulaşmamışlığı, kayıtsızlığı hür olmayı temsil eder. Sevgilinin boyu, elif (bu beyitte servi) gibidir. Alfabenin ilk harfi olduğuna göre; âşık sevgilinin güzellik kitabı olan yanağında ilk önce elif boy'unu okur. Çokluğa karşılık tekliği (Tanrı'nın vahdetini) bildirmesi, rakam olarak (bir) okunmasından, ebced hesabındaki sayısal değerinden de bellidir. Kaş benzeyenin benzetmeliği olan *râ'nın* (tabii kaşın), en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu eğrilik, onun bu hareketlerinde de vardır. Dosdoğru olmayan çatık bir kaş; bazen öfkeyi, bazen sitemi gösterir. Şekil itibariyle *dâl'a* benzeyen sevgilinin saçlarının bükümleri (zūlfü)yle yakınlık kurup (beyitte bağlama grubu olan özne), onu fitneye ortak etmek ister. Âşığın niyeti ise, elif gibi dosdoğru olmaya devam etmek, devamlı eziyet sonucu, elif iken dâl olmamaktır. Halbuki şekil itibariyle, yine, Ramazan ayının sonunda orucun bittiğini; bayramın başladığını veya Ramazan başında orucun başladığını haber veren hilâl gibi olan kaşla, *dâl'a* benzeyen *zūlfün* yakınlığı ve ortaklığı, daha ay başındaki fitne ve kargaşayı da getirir. Âşığın gönlü ise; mihrap haline getirdiği sevgilinin, kaşının köşesine zülûflerle asılarak, elif gibi yolunda doğru iken ölmeye razıdır. Oysa, râ kaş ile dâl zūlf âşığı ReDDetmekte (tanımamakta, geri çevirmekte) dirler. Elif gibi doğru olanın hakkı ise, İRaD olunmak (istenilen olmak)tır.

İnsan vücudunun çeşitli kısımlarını mazmunlaştırıp şekilce harflere benzeterек oluşturulan bir uz teşbih örneğini, yukarıda olduğu kadar tasarımlarıyla birlikte değil, daha çok yapı özelliklerini işaret ederek, öğretilmelerdeki yapı-anlam ilişkisine geçmek istiyoruz.

((Mîm] [agzun]) ([dâl] [zûlfün]) (canûm) u (*ömrüm durur)

Hey elâ gözlüm meded şol mîm ü dâlünden meded

b e n z e y e n		b e n z e t m e l i k
sıfat	isim	
benzetmelik +	benzeyen	
Mim	ağz	cân
dâl	zûlf	ömür
Ö z n e		+ Y ü k l e m

Yukarıdaki tabloda da görüleceği gibi; ilk önce ağz ve zûlf somut kavramlarına yeni somut kavramlarla kişiye özel tasarımlar kazandırılmış; önce sıfat tamlaması kuruluşunda bir belîğ teşbih yapılmışken; sonra şekil yönünden yapıldığı anlaşılan bu bağdaştırmayla yetinilmemiş somut kavramlara, can ve ömür gibi yeni soyut kavramlar (somutlaştırma ürünleri AKSAN, 180 ve ötesi), eklenmiştir. Uz teşbihin unsurlarının söz diziminde ne şekilde yer aldığı, kelime grupları ve cümledeki sıralanışı kesişme halinde yukarıda verilirken; beytin ikinci mısraında ağz ve zûlfün söylenmeden mîm ve dâl göstergelerine dikkat çekmek istiyoruz. Bu göstergelerin kendi başlarına kullanılmaları ise aktarma değeri kazandıklarına gösterir ki, dar anlamıyla benzetmenin amacı da bu kısalıkta, ama ters orantılı bir şekilde tasarım imge ve çağrışımlarla zenginleşmiş, anlamca kuvvetlenmiş kavramlarla şiir dilini biraz daha kendine özgü bir dil haline getirmektir. Bu dil böylece, "dil içi bir dil" olacaktır.

Yukarıdaki beyitte *mim*'e benzetilen ağız, yüzün iki yanından kıvrım kıvrım sarkan ortadan ayrılmış *dâla* benzeyen zülûfler, *meded* yakarışını veren harf değerleridir. Şiirde iletişim sırasında, en gerekli öğelerin seçilmesi şarttır. Bu öğelerin herbirinin, hangi bilgi ve duygu değerlerini taşıdığını, estetik kod belirler. Estetik kod, örtüşen değerlere sahip taraflar arasında, böylece kendine özgü bir dilin, "dil içi dil"in oluşmasını sağlar. Şairin kamuoyuna sunduğu ürünlerini, aşağı yukarı aynı duyarlılıklara sahip okuyan/dinleyen kitlesi, yakın duygularla hisseder: "Şiir, en ulusal sanat dalıdır; çünkü bir ulusu başka uluslar gibi düşündürmek kolay olduğu halde, ona başka uluslar gibi hissetmeyi öğretmek olanaklı değildir. (ELIOT, EÜD, 19 ve ötesi)." Bir şiir, yazıldıktan sonra, başka bir dile çevrilemez. Şiirin anlamı kendisidir.

2. İSTİARE (EĞRETİLEME VE TÜRLERİ)

Yunanca'da metaphora, Türkçe'de istiâre ve bazı kaynaklarda **eğretileme** adıyla yaygınlık kazanma eğilimi gösteren, deyim aktarmalarının ilk evresinin, benzetmeler olduğunu belirtmiştik. "Deyim aktarması ve benzetmenin, her ikisinin de birbirine benzemeyen şeyler arasındaki karşılaştırma olduğu; aralarındaki tek farkın benzetmede, karşılaştırmanın anlatılışı; deyim aktarmalarında ise, sezdirilmesi... (Perrine, 1956: 48-49'dan aktaran: AKSAN, TŞD, 127'de dipnot) olduğu söylenegelmektedir. Gerçekten de bir benzetmeyi oluşturan temel öğelerden, her hangi birinin kullanılıp, diğerinin kullanılmamasına göre, açık veya kapalı istiare haline dönüşen; kelime, kelime grubu, bazen cümle değerindeki bir yapı, deyim aktarması özelliği göstermektedir. Bu aşamada mecaz dairesine giren ifade şekli (temâsil ilgisi/ anoloji de denilen) benzeşmeye dayalı bir mecaz haline gelmiştir; yoksa (mürsel mecaz/Fransızca, métonymie) ad aktarması değildir.

Günlük dilde, meselâ insanlar için kullanılan *kuzum*, *aslanım* gibi seslenmelerde, bu kavramların ifade ettiği yan anlamların (sevimsizliğin, atılganlığın) göndermeleri görülür. Aynı şekilde, insanların kedi ve köpeğe *kızım*, *oğlum* diye hitap etmeleri; aynı tarzın tersine işlemlerinden başka bir şey değildir. Ayrıca, *dökülmek* şekliyle kullanılan bir anlatımda ise; aslında doğadaki nesnelere türlü özellikleriyle ilgili eyleme, insanın (yorgunluk, bitkinlik, isteksizlik gibi) çeşitli ruhsal ve fiziksel durumlarının ifade edildiği yeni bir anlam yükleniyor demektir. Bütün bunlar değerlendirildiğinde "Aralarında uzak yakın ilgi (benzerlik, işlev ilgisi, yakınlığı) bulunan iki şey arasında bir benzetme yoluyla ilişki kurarak, birinin adını ötekine aktarma eğilimi sonucunda oluşan bir dil olayı şeklinde..." tanımlanan bu harikûlâde

insan için ayakta kal- 'itibar görmemek...' anlamını taşımaktadır. Şair, ikinci mısradaki uyarılarını, aslında ustalıklı bir söz sanatı (deyim aktarması)yla, birinci mısradaki başlatmıştır. *El üstünde tut-*, *yerini bil-* veya *bilme-* ve *başta çık-* deyimleri; içen bir insanın, renk yönünden dudağın kırmızısıyla şarabın rengini ön plana çıkartarak, içme ânını, başından sonuna kadar klipeleştirirken; bu görüntülere bilinen veya yeni teklif edilen (genel veya özel tasarımlar) anlamları da kazandırmış; beytin tamamına hakim olan çok anlamlılık, bu beytin duygu değerini arttırarak, kalıcılığına da sebep olmuştur.

Bu beyitte divan şiiri dilinin söz varlığını bilmeyi gerektirecek sadece bir kelime (la'l mazmunu; açık istiâre) vardır. Ancak buradaki söz sanatı ve duygu değerini veren şiir dili motiflerinin fark edilmesi de, büyük ölçüde devrinde çağrışım alanı çok zengin olan *la'l* göstergesine bağlıdır. Ayrıca bir beytin içine, dört tane birbiriyle ilgili deyim yerleştirilmesi ve bu deyimlerin de aynı canlılıkla konuşma ve yazı dilimizde varlığını sürdürmesi herhalde başlıbaşına üzerinde durulması gereken bir konu olmalıdır.

2.1. AÇIK İSTİARE

Bir benzetmeyi oluşturan unsurlardan, benzetmelik ögesinin kullanılıp, benzeyen unsurunun sezdirilişi; başka bir deyişle canlı-cansız, soyut somut nesnelerin adlarının ve bu nesnelerle ilgili sıfatların insanlar ve onların nitelikleri için kullanılması amaçlanan söz sanatı için *açık eğretileme* veya *açık deyim aktarması* terimleri de kullanılmaktadır. Vereceğimiz örneklerden ikisinde de bağımsız tümleç durumundaki edat gruplarının isim unsurlarında bulunan *mah* ve *servi* istiareleri dışında deyim aktarması olarak kullanılıp, sonradan kalıp halinde yerleşerek, sık sık kullanılmış yüzlerce mazmun vardır.

Nâ-geh düşümde görine diyü misâl-i dōst

İtdüm ferâgat uyhudan ey mâh-ı bî-nazîr (192-77/2)

Beytin sonunda bağımsız tümleç olarak görülen *ey mäh-ı bî-nazîr* ibaresi sözün mutahabının **ne** olduğunu değil **kim** olduğunu gösterir. 'Benzeri olmayan ay' bağdaştırması sevgili için kullanılır. Zaten Şair de, sevgilinin bir benzeri, düşünde ansızın görünür endişesiyle; uykudan, uyumaktan vazgeçmiştir. Muhtemelen bu beytin tasarlandığı andaki mehtabın güzelliğinin sevgiliye aktarılması sonucunda, dosttan söz etmeden, dostun benzer (misal)inin söylenmesi; uyumanın bir parçası olan *düş* ile uykudan feragat etme, *misal-i dost* ile *mah-ı bi-nazir* tamlamaları arasındaki karşıtlıkların varlığı, açık istiarenin algılanmasına yardımcı olmaktadır. Görüldüğü kadarıyla da divan şairlerinin aşk felsefesini de işaret eden bu beyitte Şair, anlık hayallerle avunmamakta, ruhsal durumun sürekliliğini öngörmektedir.

Benzetmelerin ilgili bölümünde (1.4.) de sözünü ettiğimiz aşağıdaki beyitte de açık istiarenin mazmun olduğu biliniyor:

Ey boyı servüm elif gibi yolunda dogruyam

Râ kaşunla dâl zülfün itmesünler beni red (175-49/3)

Beyitte, yine, bağımsız tümleç yapısı içinde yer alan iyelikli bir ifadede, tamlanan unsur olarak görülen isnat grubu açık bir deyim aktarmasıdır. Bütün ruh ve anlatım güzelliği kaybolmak pahasına, beyitteki söz konusu sanatın açılımını yapacak olursak, "ey boyu selvi gibi uzun olan sevgilim" ayrıntılı benzetmesi ortaya çıkar ki, biraz abartılı da olsa benzetmeden başlayıp gelişen ve bir aktarma halini alan bu sanatın, hangi zihni çabanın ürünü olduğu, nereden nereye geldiği görülecektir.

Bu beyitte isnat grubu olarak 'boyu selvi' şeklinde kullanmanın dışında, *mecaz-ı örfî* denilen tarzda boy kelimesinden bahsetmeden servi kelimesini kullananlar da olmuştur. (PALA, ADŞS, 477). Selvi, şiirde, yapraklarını dökmeyen bir ağaç cinsi oluşu, hafif rüzgarda salınışı imgesi, rüzgarda "hü" sesini çıkarması (böylece, şairler, dini-tasavvufi yorumlara da açık kapı bırakmışlardır), boyunun uzun olması (bu beyitte bu yönü, beyitteki *elif*

göstergesi referansları yüzünden ön plandadır), hâsılı bir çok çağrışımlarıyla benzetme ve mecazlara konu olmuştur. Burada da beytin tamamı içinde değerlendirmeyi daha önce yaptığımız için ayrıntılarına girmeyeceğimiz bu açık deyim aktarmasının, **nesnelere ilgili veya nesnelere sıfatlarıyla ilgili özelliğinin insana yakıştırılması** örneği açıkça görülmektedir.

2.2. KAPALI İSTİARE

Bir benzetmeyi oluşturan unsurlardan benzeyen ögesinin kullanılıp, benzetmelik unsurunun sezdirilmesi ya da insanlar ve onların nitelikleriyle ilgili adların, sıfatların, durumların doğadaki varlıklar için kullanılması esasına dayalı, bu söz sanatını ifade etmek üzere *kapalı iğretileme* (AKSAN, HYD, 186) terimi kullanılmıştır. Günlük dilde, anlatımı canlı ve etkili kılmak amacıyla oluşturulmuş ve sonradan dilin temel söz varlığı içinde artık ilk bakışta farkedilmeyecek derecede alışılmış bir bağdaştırma halini almış *kapının kolu, binanın yüzü..* gibi kullanılışlara her dilde rastlanmakta; bu durum da göstergelerde çokanlamlılığın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu bölümde sözünü edeceğimiz aktarma türüyle divan şiirimizde *teşhis* (Fransızca-İngilizce personification) 'kişileştirme' adı verilen sanatın da kapalı istiare ile yakın bir ilgisi vardır.

Vereceğimiz örnekteki gibi, ah'ın mum tutması, *sagar-ı sahba'nın* ağzını açması ve hayran kalması şeklinde söyleyişler, **insanlar ve onların niteliklerini nesnelere için kullanmaktan** başka bir şey değildir:

Levh-i çihremde okumaga hikâyât-ı gamı

Gîceler subha degin şem' tutar âh sana (146-2/4)

Bu beyit, kanaatimizce, ihtiyat kaydıyla ve abartılı bir şekilde de olsa, matematikte üzerinden bir çok doğrunun her yöne uzandığı odak olan nokta kavramı gibi, birden çok yoruma uygundur. *Levh*, 'sath, üstü düz nesne,

üzerinde yazı olan satır ...' demektir. *Levh-i mahfuz* tamlaması, şiirimizde Kur'an'ın ilgili süresin (Burûc/22) deki, 'Allah'ın kudetiyle olacak şeylerin üzerinde yazılı bulunduğu, ilâhi sırlarla dolu, korunmuş levha' anlamıyla telmihlere, teşbihlere, mecazlara konu olmuştur. Beyitteki tamlamada ise *mahfuzun* yerine çihre ~ çehre ('didar, yüz') kullanılarak, bütün bu göstergelerin zengin çağrışım alanı içinde, yeni bir odak meydana getirilmiştir. Çehrenin ilâhi güzelliğin tecelli yeri olduğu (Levh kelimesi bu anlama da gönderiyor); âşığın, bu sebeple, onu seyretmeğe doyamadığı düşünülürse; yüzün, Necati'nin söyleyişiyle "âyet-ber-kenâr mushaf" oluşu da devreye girer. Yüzün mushaf olması, ilahî güzelliği, üzerinde yazı gibi gösteren (ayva tüyleri, hat... beyitte) *hikâyât-ı gam*'ın ne olduğuyla ilgili ipuçlarını da çözmemize yardımcı olur. Gam hikâyeleri içli, gözyaşlarıyla dolu bir çilenin macerası olabilir. Göz yaşlarının yıldız olduğu, sevgilinin güneş yüzü görüldüğünde yıldızların kaybolduğu unutulmamalıdır. Göz yaşı, bu ayrılık yüzünden (bir çok çağrışımıyla birlikte) geceyle ilgilidir.

Necati, *levh-i çihrem* diyerek, sevgilinin yarı ilâhî çehresinden mi, yazdığı güzellik kitabı (divanı)ndan mı, yoksa bunun gibi yoruma açık bir çok hususun hepsini birden mi imâ ediyor, bunu kestirmek pek kolay değildir. Gam hikâyelerinin okunması için mum tutan *ah*'ın eski yazımızın imlâsında şekilce bir çok çağrışım, tasarım ve imgelere konu olduğu da bilinir: Eski yazıdaki elifin namlu, (güzel) he'nin de varlığıyla bir top gibi tasarlanması dışında, göstergenin yazıyla ifadesinde kullanılan keşide çizgisi bazen duman, bazen de yıldızların bile tutuşmasını sağlayan alev olduğu dile getirilmiştir. Âşığın aşk derdiyle erimesi, mum ile aralarında bir münasebet kurulmasını da sağlar ki, yine, Necati'nin söyleyişiyle şairin "başında od yanmaktadır." Ah nidasının, gecenin geç vakitlerinde duyulması yüzünden bazen insanların sabah ezanı sanmalarına bile sebep olduğu söylenegelmiştir.

Bu ve buna benzer tasarımları daha itinalı bir bakışla çoğaltıp zenginleştirmek mümkündür. Elektiriğin, her yeri gündüz aydınlığına çevirdiği günümüz şartlarında; mum ışığının, insan yüzünün kederli çizgilerini daha bir

esrarlı hale getirebileceği düşünülürse, tasarlanan imge zamana karşı kendini bir kalem daha yenilemiş demektir. Zaten, "çektığım ıstırâbı yüzümün levhasından okuman için, âhim geceleri sabaha kadar sana kandil tutar (ÇAVUŞOĞLU, NBD, 111)." şeklindeki açıklama son söylenenleri doğrular mahiyettedir.

Kapalı deyim aktarmasının cümleyi oluşturan temel öğelerden yüklem ve özneye ifade edildiği son örneğimiz; 'şarap kadehi' anlamındaki *sâgâr-ı sahbâ* öznesinin, biri birleşik fiil; diğeri nesne + yüklem kuruluşundaki iki ayrı deyimle anlatılması; beyitteki kapalı istiarenenin daha zahmetsiz algılanmasıyla birlikte, göstergelerin göndergesel anlamıyla da anlaşılabilmesine imkan verecek bir özellik göstererek; hem **tevriye**, hem de **hüsn-i ta'lil** sanatıyla şiir diline özgü söz ustalığı açısından ilgi çekicidir:

Gördi sâkîlik idersin meclis içre ey perî

([Agzın] [açdı]) (kaldı hayrân) (sâgâr-ı sahbâ) sana (152-12/2)

Daha birinci mısraında *sakî* ve *meclis* göstergeleriyle bir *bezm* ortamını betimleyen Şair, *peri* göstergesinin çağrışım alanının tanıdığı serbestlik içinde ikinci mısraında kendi başına çok da etkili olmayan bir ifadeyi oldukça nükteli bir edaya sokmuştur. Divan şiirimizin mazmunlar dünyasında sevgili, öyle kolay kolay insan gözüne görünmeyen, görünmediği için de insanı mecnun edecek derecede güzel olan bir peri gibi düşünülür.

Sıradan bir *bezm* ortamında, ansızın şair muhayyilesini ve zekasını tutuşturup, rindane deyişlere sebep olan, *sakînin* bir peri gibi düşünülmesi, birden bire karşılaşmış olmanın (hazırlıksız keşfedilmiş bir buluşun) şaşkınlığını, okuyan/dinleyene aynı derecede hissettirmek için, yine sürpriz bir deyişle daha da etkili kılınması, şiir dilinin manevra imkânları hakkında bir fikir verebilir. İnsanları kendilerine âşık etmeleri ve çeşitli görünüşler alabilmeleri, bir görünüp bir kayboluşları yönünden yararlanılarak kullanılan soyut bir peri kavramı; içki dağıtan (tabii sevgili de insanı şarap gibi sarhoş

eden, aşk duygusunu, Hızır'ın bereketi dağıtması gibi güzelliğini lütfeden bir sakîdir) sevgili imgesiyle birlikte tasarlanarak, şair muhayyilesinin kendi ürettiğine yine kendisinin şaşırması sonucunda, eşyanın da sıradışı bir şekilde sunulmasıyla ifade edilmiştir. Buna göre şarap kadehi sevgilinin güzelliğine veya meclis içinde sakilik etmesine, şaşırıp, hayran kalmıştır. "Hayretten ağzın açık kalması" şeklindeki deyim insanların vücut diline ait bir niteliğin, güzel bir sebep olarak kullanıldığı bu dizge içinde, esasen kadehin ağzının açık olmasının bu sebeplerden kaynaklandığı şeklinde dile getirilmiştir. Söz diziminde söyleniş sırası "hayran kalmak" şeklinde olan deyim bu beyitte vezin zaruretiyle öğelerinin yerlerinin değiştirilerek söylenmesi; yukarıda işaret edildiği gibi, şiir dilinin kural dışı saymadığı bir **söz dizimsel sapma** olarak görülebilir.

Çalışmamızın başından beri mümkün olduğunca örnekleriyle vermeğe çalıştığımız benzetme sanatlarının dil yönünden incelenmesi gayreti, aynı zamanda konumuzla ilgisi olması bakımından bize şunları da düşündürdü: Bilinen zaman, mekân ve şahıslar çerçevesi içinde şiir, duygu ve coşkuların aktarılması için, büyük ölçüde göstergelerin söz dizimi ve anlam özelliklerinden yararlanılıp ifade kudretinde zirveye tırmanma sanatını amaç edinerek, hem dilin imkânlarını kullanıp, hem de dilin ifade imkânlarına zenginlikler katarak dil içinde bir dil olma ayrıcalığına sahiptir. Uzun asırlarda, bolca yazılı ve sözlü şiir geleneği ortaya koymuş bir dil, kolay kolay ölü dil haline gelmez. Dilin kültürel bir vâkıa haline gelişinde şiirin ve benzetmeyle başlayıp aktarmalarla gelişen söz sanatlarının da oldukça küçümsenmeyecek bir payı vardır. Göstergenin nedensizliği ilkesi (SAUSURE, GDD, 70 ve ötesi), bir çok çağrışımın odağını oluşturan, kavramın kavrama aktarılması yoluyla, yepyeni ve özgün imgelerin tasarımların elde edilmesi sonucunda, ses bileşimlerinin matematiksel toplamı= dil değil, sözcüklerin yapısal türevlendirilmeleri dışında, anlam çeşitlenmesine uğrayarak dile kattığı çeşniyi ve bu çeşninin zenginleştirdiği temel söz varlığını da önemli kılmaktadır. "Bir şiir farklı kişilere farklı anlamlar ifade ettiği gibi, bu anlamlar şairin kastettiğinden çok farklı da olabilir (ELIOT, EÜD, 130 ve ötesi)."

Necati Bey gibi; tabii, içten syleyiŒe ve dilin temel söz varliğı (olan topluma zđü genel tasarımları) na yaslanan, bu arada genel tasarımlar kadar, kiŒiye zđü tasarımlardan kaynaklanan Œahsi syleyiŒlerle, yüzyılların gerisinden seslenme ayrıcalığı, günümüz Œiirine ve Œairlerine kalıcılıkla ilgili bir fikir verebilir.

SONUÇ

Benzetme (temâsil/analoji) ilgisi ile kurulan mecazlardan biri olan teşbih sanatının; ayrıntılı benzetme türü, diğerlerinin prototipi bir kullanım olduğundan, aralarında benzetme ilgisi kurulacak iki ya da daha fazla gösterge arasındaki bağı, gayet açık bir şekilde vermesi bakımından, adından da anlaşılacağı gibi her unsurunu ayrıntılı olarak vermek durumundadır.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, kelime ya da kelime grupları şeklinde görülen benzetme unsurları, oldukça çeşitli bir şekilde, cümleyi oluşturan öğelere yayılmışlardır. Uzak benzetme ilgilerini, tanıdık hale getirmek için, bu tip bir anlatım yapısı zorunludur. Benzetmelik ile benzetme aracının ise, birbirine bağımlı kalıp ifade olması dikkat çekicidir:

Benzeyen	Benzetmelik	Benzetme aracı	Benz. yönü
Kelime türleri: İsim/zamir	İsim	Edat/Fiil	Fiil
Kelime grupları: İsim	İsim/sıfat	(İ. ve S.taml.ile	Birleşik fiil
	tamlaması tamlaması	birlikte ed.grubu)	
Cümlede: Özne/Nesne	Nesne/D.Tümleç	Yüklem	Yüklem
	Zarf Tümleci		

Teşbihin bir derece daha belirgin hale gelmiş, benzetme yönünün ayrıntılı benzetmenin ön hazırlığı neticesinde söylenmesine gerek kalmamış, diğer bir benzetme türünde de; benzetme öğelerinin, ayrıntılı benzetmeye göre, nisbeten azalmaya gitmesi, kısaltılmış benzetme adını almasına sebep olmuştur. Bu benzetme türünde de, cümlenin öğelerine yayılan benzetme unsurlarının asıl yükünü, benzetme aracı çeker. Aşağıdaki tabloda benzetme unsurlarının kullanılışı gösterilmiştir:

Benzeyen	Benzetmelik	Benzetme aracı
Kelime türleri: İsim	İsim	Edat/Fil
Kelime grupları: İsim/sıfat tamlaması	İsim/sıfat taml Birleşik fiil grubu	-
Cümlede: Özne/Nesne	Nesne/D.Tümleç	Yüklem

Pekiştirilmiş benzetme, belâgat itibariyle, benzetme unsurlarının asgari temel öğelerinin bulunduğu, uz benzetmeye doğru yönelmiş, kullanılan kelime ve kelime gruplarıyla, sözde tasarrufa ve ifâdede tesirli olmaya oldukça yaklaşmıştır. Cümledeki temel öğenin yüklem olması yönünden de, uz benzetmeyle örtüşmeye başlamıştır. Tabloda manaca kuvvetlenmenin ve kelime ve kelime gruplarında hafiflemenin seyri açıkça görülüyor:

Benzeyen	Benzetmelik	Benzetme yönü
Kelime türü: İsim	İsim	-
Kelime grupları: İsim taml.	Sıfat taml.	Sıfat-Fil grubu Birleşik fiil grubu
Cümlede: Özne	Yüklem	-

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, uz benzetme ise, kelime ve kelime gruplarıyla ya cümlelerin öğelerini paylaşırlar, ya da bir sıfat tamlaması oluşturarak, cümlelerin herhangi bir unsuru olabilirler. Yalnız tamlama oldukları zaman, benzetmelik (sıfat) önce, benzeyen (isim) sonra gelir. Tabii bu söylediğimiz Türkçe'nin söz dizimi kuralları için geçerlidir. Farsça tamlamalarda tersi düşünülmalıdır. Tamlamalar her ne kadar cümle değeri taşıyorsa da, bir sıfat tamlamasının unsurlarını ters çevirmek, aynı zamanda eksilteli ifade bulunduran basit bir cümle demektir. Bu aşamada ne benzetme yönüne, ne benzetme aracına ihtiyaç vardır. Teşbihi oluşturan unsurlardaki azalma, önceki üç teşbih türünün marifetiyle, anlamın güçlenmesine ve çağrışımların da çeşitlenmesine çoktan yol açmıştır.

Benzeyen	Benzetmelik
Kelime türü: İsim	İsim/sıfat
Kelime grubu: İsim taml.	İsim/sıfat tamlaması
Cümlede: Özne	Yüklem

Benzetmenin temel öğelerinden, benzeyen ya da benzetmeliğin söylenip söylenmemesine göre, açık ya da kapalı istiare şeklinde çeşitlenen, eğretileme sanatı; yapıyla kayıtlı olmaktan çok, anlamca zenginleşmenin verdiği imkânlarla, cümlelerin herhangi bir öğesini, herhangi bir yapıda oluşturabilir. Yalnız, açık istiare kelime değerinde (mazmun) olabildiği halde; kapalı istiare, en azından bir kelime grubu olmak zorundadır.

Ayrıntılı teşbih, kısaltılmış teşbih, pekiştirilmiş teşbih ve uz teşbih safhalarını geçen ve buralarda giderek temel anlamları yanında zengin çağrışımlı bir çok yan anlamlar edinen göstergeler; istiare marifetiyle, mecaz anlam yükünü alırlar. Kalıplaşınca da dilin temel varlığı haline gelerek dili zenginleştirirler. Bu aşamada bir dilin temel söz varlığı, nesne=sözcük (nesne [referent]= sözcük: [symbol]) şeklinde sayısal bir toplam değil; bunlara ilâve edilmesi gereken "düşünce ya da belirtilen kavram (thought of reference)" dan oluşan, sözcüğün anlam çerçevesi içinde çağrışımlarla zenginleşmiş, kullanıldığı yerde meşhur deyişle "gizli antlaşmalar sistemi" olmuş kültürdür.

KAYNAKÇA

- Açıkğöz, Nâmık, "Klasik Şairlerin Yenilik Arayışları", **Dergâh**, II C. Sayı 21. İstanbul (Kasım) 1991 s.11.
- Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil** (Ana Çizgileriyle Dilbilim) III. T.D.K.Y: 439/3, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- Aksan, Doğan, **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili** (Dilbilim Açısından Bakış) BE-TA Basım Yayım A.Ş. İstanbul (Tarihsiz)
- Aksan, Doğan, **Türkçenin Gücü**, 3.basım, Bilgi Yayınevi Bilgi Dizisi: 76, Ankara (Ekim) 1993.
- Aksoy, Ömer Âsım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2** 9.baskı, İnkılâp Kitabevi, Teknografik Matbaacılık A.Ş., İstanbul 1994.
- Banguoğlu, Tahsin, **Türkçenin Grameri**. 4.baskı, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.D.K.Y: 528, Ankara 1995.
- Bilgegil, M.Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri** (Belâgât) 2.baskı, Enderun Kitabevi, Enderun Yayınları: 26 Türkiyât Matbaacılık, İstanbul 1989.
- Çavuşoğlu. Mehmet, **Necâti Bey Divanı**, (Seçmeler), Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık A.Ş.
- Çavuşoğlu, Mehmet, **Necâti Bey Divânı'nın Tahlili**, 1.baskı, Millî Eğitim Bakanlığı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 6.baskı. Aydın Kitabevi Yayınları, Sözlük Dizisi: 2, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara 1984.
- Dilçin Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ölçüler-Uyak-Nazım Biçimleri-Söz Sanatları, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 517, 3.Baskı, Ankara, 1985.

- Eliot, T.S. **Edebiyat Üzerine Düşünceler**, Çev.: Sevim KANTARCIOĞLU, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Ergin, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, 11 baskı, Boğaziçi Yayınları. Büyük Kültür Serisi, Boğaziçi Yayınları A.Ş., İstanbul 1984.
- Gencan, Tahir Nejat, **Dil Bilgisi**, 4.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 418, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1979.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Gül Matbaası, İstanbul 1977.
- Karaalioğlu, Seyit Kemal, **Edebiyat Terimleri Kılavuzu**, İnkılâp ve Aka Basımevi, Yönet Matbaası, İstanbul 1975.
- Karahan, Leylâ, **Türkçede Söz Dizimi** (Cümle Tahlilleri) Akçağ Yayınları, Genel Yayın No: 58, Kaynak Eserleri: 2, Reyhan LTD.ŞTİ., Ankara 1993.
- Kocabaş, Şakir, **İfadelerin Gramatik Ayrımı**, Ekin Yayınları Felsefe Dizisi: 2, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul (Tarihsiz).
- Kocakaplan, İsa, **Açıklamalı Edebî Sanatlar**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2394, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 605, Araştırma-İnceleme: 29, M.E. Basımevi, İstanbul 1992.
- Kudret, Cevdet, **Örneklerle Edebiyat Bilgileri I.C.**, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1980.
- Kurnaz, Cemâl, **Hayâli Bey Divânı Tahlili**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 805. 1001 Temel Eser Dizisi: 132 Ankara 1987.
- Külekcî, Numan, **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**, Akçağ Yayınları: 114, Kaynak Eserler: 10, Burak Matbaası, Ankara (Şubat) 1995.
- Levend, Agâh Sırrı, **Divan Edebiyatı** (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar), 4.baskı, Enderun Kitabevi: 6, İstanbul, 1984.
- Mengi, Mine, **Divan Şiirinde Rindlik**, Ankara 1983.

- Mengi, Mine, "Divan Şiiri ve Bıkr-i Mânâ" **Dergâh**, II.C, Sayı 19 İstanbul (Eylül) 1991, s.10-11.
- Mengi, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi** (Edebiyat Tarihi Metinler), Akçağ Yayınları: 111, Kaynak Eserler: 9 Ankara 1994.
- Olgun, İbrahim, Cemşit Draşan, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Elhan Kitabevi, Lûgat Serisi: 2, Yayın No: 2, Ankara 1984.
- Olgun, Tahir, Edebiyat Lûgati, Haz: Kemâl Edib Kürkçüoğlu, Enderun Kitabevi Yayınları: 3, Emin Ofset İstanbul 1973.
- Onay, Ahmet Talât, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, Haz: Cemâl Kurnaz. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara 1993.
- Özmen, Mehmet, "Cümlelerin Altıncı Ögesi ve Bir Terim Önerisi" **Türk Dili**, Sayı: 519, Ankara (Mart) 1995, s.224-227.
- Pala, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ Basım Yayın Pazarlama, Üçüncü Baskı, Ankara, 1995
- Redhouse, James W., **Turkish and English Lexicon (new edition)** (A Turkish and English Lexicon Shewing in English) Eko Matbaası, İstanbul 1992.
- Saussure, Ferdinand de, **Cours de Linguistique Generale**, Yayınlayanlar Charles BALLY-Albert SECHEHAYE [Albert RIEDLINGER'in işbirliğiyle] Paris, 1931. Türkçe çevirisi: **Genel Dilbilim Dersleri**, çeviren: Berke VARDAR, Birey ve Toplum Yayınları, Dilbilim dizisi: 1 Ankara, 1985.
- Steingass, F. **A Comprehensive Persian-English Dictionary** (Including The Arabic words and presses to be met with in Persian Literature) Printed in Lebanon, New Reprint, 1975.
- Tarlan, Ali Nihad, **Edebiyat Meseleleri**, Ötüken Yayınevi, Yayın No: 169, Kültür Serisi: 35, Ötüken Neşriyat A.Ş. İstanbul 1981.
- Tarlan, Ali Nihad, **Necâtî Bey Dîvânı**, Millî Eğitim Yayınevi Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1963.

Timurtaş, Faruk K, **Eski Türkiye Türkçesi, XV.Yüzyıl (Gramer-Metin-Sözlük)** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2157, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1977.

Türkçe Sözlük, 7.baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları 505/1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

Yeni Tarama Sözlüğü, Düzenleyen Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları: 503, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

Yetiş, Kâzım, **Tâlim-i Edebiyât'ın Retorik ve Edebiyat Nazâriyâtı Sâhasında Getirdiği Yenilikler**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 104, Ankara 1986.

TEZ ÖZETİ

Benzetme sanatlarından **teşbih** ve **istiare** sanatını oluşturan unsurların kelime, kelime grubu ve cümledeki durumu bakımından şu özelliklerine rastlanmıştır:

Ayrıntılı benzetmede benzeyen unsur isim ve zamir; isim tamlaması, özne ve nesne olabilmektedir. **Benzetmelik** unsuru ise isim, isim/sıfat tamlaması; nesne ve dolaylı tümleç olabilir. **Benzetme aracı** edat ve fiillerle görülürken benzetmelik ile birlikte oluşturduğu edat grubu içinde yer alır. Bu yapı cümlede zarf tümlecidir. Benzetme aracı bazan yüklem de olabilir. **Benzetme yönü** fiil, birleşik fiil türleriyle ifade edilirken yüklem de olabilmektedir.

Kısaltılmış benzetmede benzeyen unsur isim, isim/sıfat tamlamaları, özne ve nesne; benzetmelik isim, isim/sıfat tamlamaları birleşik fiil grubu, nesne ve dolaylı tümleç; benzetme aracı ise edat ve fiillerden oluşurken cümlede yüklem de olabilmektedir.

Pekiştirilmiş benzetmede benzeyen unsur isim, isim tamlaması ve özne olarak görülür. Benzetmelik unsuru isim, sıfat tamlaması, yüklem olarak kullanılırken, benzetme yönü sıfat fiil grubu ve birleşik fiil gruplarıyla ifade edilmiştir.

Uz benzetmede benzeyen unsur isim, isim tamlaması, özne; benzetmelik unsuru ise isim, sıfat, isim/sıfat tamlamaları, yüklem şeklinde ifadesini bulur.

Bir benzetmeyi oluşturan temel unsurlardan, benzeyen ya da benzetmeliğin söylenip söylenmemesine göre, **açık** ya da **kapalı istiare** şeklinde çeşitlenen istiare ise; yapıyla kayıtlı olmaktan çok, anlamca zenginleşmiş haliyle, her hangi bir yapıda kullanılabilir. Bunlar arasında isimler, isim/sıfat tamlamaları, birleşik fiil grubu, ünlem grubu; özne, nesne, dolaylı tümleç, **bağımsız tümleç** ve yüklem gibi kuruluşlar ortak olarak kullanılmıştır.

ABSTRACT

The characteristics of the elements forming **simile** and **metaphore** have been studied in respect of word, phrase, position in a sentence:

In **detailed simile**, **compared element** can be noun, personal pronoun; noun complement, subject, object. **The element to which something is likened** can be noun, noun/adjective complement; object and indirect object. **Comparing words** can be particles, verbs; they take place together with the element to which something is likened in particle phrases. This functions as adverbial complement. Comparing words are sometimes verbs in a sentence. **Aspect of comparison** is verb, compound verb, predicate.

In **shortened simile**, the compared element can be noun, noun/adjective complement, subject, object; the element to which something is likened can be noun, noun/adjective complement, compound verb phrases, object and indirect object; the comparing words consist of particles and verbs and they form the predicate in a sentence.

In **confirmed simile**, compared element can be noun, noun complement, subject. Element to which something is likened can be noun, adjective complement, predicate. Aspect of comparison is formed by gerund, compound verbs.

The compared element in an **eloquent comparison** is noun, noun complement, subject while element to which something is likened is noun, adjective; noun/adjective complement, predicate.

Depending on the presence or absence of compared element or element to which something is likened-they are principal elements forming a comparison-the metaphore varying as **explicit** or **implicit metaphore** can be used in any structure in its form enriched in meaning rather than being dependent on a structure. To these, **independent clauses** can be added.

ÖZGEÇMİŞİM

1965 Ordu doğumluyum. İlk ve Orta öğrenimimi bu ilin Ünye İlçesi'nde tamamladım. 1988 yılında ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdim. Aynı yıl Adana Yüreğir Yeniyayla Ortaokulu'na Türkçe öğretmeni olarak atandım.

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 1989-1990 akademik yılı için ilân etmiş olduğu yüksek lisans sınavına, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalından girerek, sınavı kazandım. Aynı yıl yüksek lisans derslerinin tamamından geçtiğim halde evlilik ve görev yeri değişikliği sebepleriyle tezime başlamadığım için öğrenime devam hakkımı kaybettim.

1993 yılına kadar askerlik görevimi yapıp değişik bölgelerimizde öğretmenlik yaptıktan sonra, 1993 yılında Muğla Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü'nde görev yapmak üzere ilân edilen Türk Dili Okutmanlığı sınavına girerek, sınavı kazandım. 1994 yılında ise yeni görevimde çalışmaya başladım. 22311 sayı ve 12 Haziran 1995 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan , "4.11.1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve aynı Kanuna Bir Ek ve Bir Geçici Madde Eklenmesi Hakkında Kanun (Kanun No: 4111,Kabul Tarihi: 7.6.1995)" un geçici maddesine dayanarak Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne tekrar kayıt yaptırđım.

Evli ve bir çocuk babasıyım.

Aydın KIRMAN